

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЕКСПЕРТНА СЛУЖБА
ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР**



**ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ
ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ПРОВЕДЕННЯ
КРУГЛИХ СТОЛІВ**

**ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА: ПЕРСПЕКТИВИ
ТА РОЗВИТОК**

(02–04 травня 2023 року, м. Чернігів)

**ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА, ПРОБЛЕМИ
ТА РОЗВИТОК. АВТОРОЗНАВЧІ АСПЕКТИ**

(05–07 липня 2023 року, м. Хмельницький)

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЕКСПЕРТНА СЛУЖБА
ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР**

**ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ
ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ПРОВЕДЕННЯ
КРУГЛИХ СТОЛІВ**

**ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА: ПЕРСПЕКТИВИ
ТА РОЗВИТОК**

(02–04 травня 2023 року, м. Чернігів)

**ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА, ПРОБЛЕМИ
ТА РОЗВИТОК. АВТОРОЗНАВЧІ АСПЕКТИ**

(05–07 липня 2023 року, м. Хмельницький)

Київ 2024

*Схвалено науковою радою Експертної служби МВС
(протокол № 86 від 26 червня 2024 р.)*

Лінгвістична експертиза: перспективи та розвиток (м. Чернігів, 02–04 травня 2023 р.) ; **Лінгвістична експертиза, проблеми та розвиток. Авторознавчі аспекти** (м. Хмельницький, 05–07 липня 2023 р.) : матеріали кругл. столів / за заг. ред. О. А. Гуменського, К. М. Ковальова. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2024. 117 с.

Збірник містить тези доповідей, присвячені актуальним питанням лінгвістичної експертизи мовлення. Перша частина присвячена семантико-текстуальній експертизі (за результатами круглого столу на базі Чернігівського НДЕКЦ МВС), друга – авторознавчій експертизі (за результатами круглого столу на базі Хмельницького НДЕКЦ МВС).

До збірника включені тези практичних працівників – судових експертів, які працюють у науково-дослідних і судово-експертних установах України.

Для здобувачів вищої освіти, аспірантів, викладачів, фахівців у сфері судово-експертної діяльності та всіх, хто цікавиться проблемами розвитку лінгвістичної експертизи в Україні.

Тексти тез доповідей подано в авторській редакції. За точність наведених фактів, цитат, прізвищ тощо відповідальні автори.

ЗМІСТ

Розділ I

ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА: ПЕРСПЕКТИВИ ТА РОЗВИТОК 5

Батицький Владислав

ГРАМАТИЧНІ (ПРЯМІ ТА НЕПРЯМІ) ФОРМИ ЗАКЛИКІВ 6

Будко Тетяна

КОЛАБОРАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ВИПРАВДУВАННЯ, ВИЗНАННЯ ПРАВОМІРНОЮ, ЗАПЕРЕЧЕННЯ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ, ГЛОРИФІКАЦІЯ ЇЇ УЧАСНИКІВ (ЕКСПЕРТНО-ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ) 11

Ворнікова Ірина

ПРОВОКАЦІЯ ДАЧІ / ОТРИМАННЯ ХАБАРЯ.

ЛІНГВІСТИЧНІ ОЗНАКИ..... 22

Гуменський Олександр

ВІДНОШЕННЯ ІНТЕНЦІЇ МОВЦЯ ТА УМИСЛУ ЗЛОЧИНУ, ЯКИЙ СКОЮЄТЬСЯ ВЕРБАЛЬНИМ СПОСОБОМ. ЕКСТРАЛІНГВІСТИЧНІ ФАКТОРИ. СИТУАТИВНИЙ КОНТЕКСТ 25

Дорошук Віталія

ІМПЛІЦИТНИЙ ЗМІСТ ТЕКСТОВОГО ПОВІДОМЛЕННЯ.

ДЕКОДУВАННЯ ТА ВЕРБАЛІЗАЦІЯ..... 35

Жабінська Марина

ОБ'ЄКТИВНІ МЕЖІ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ.

ПЕРСПЕКТИВИ ПСИХОЛІНГВІСТИКИ 40

Коваль Олена

СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕКСТІВ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ.

ПРЕДМЕТ, ОБ'ЄКТ ТА ЗАВДАННЯ..... 45

Медвідь Неля

ФАХОВІ ЗНАННЯ З ЛІНГВІСТИКИ У ПРАКТИЦІ ЕКСПЕРТНИХ

ДОСЛІДЖЕНЬ ТЕКСТІВ ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ 57

Овчинникова Наталія

ОЗНАКИ ПРОПАГАНДИ..... 61

Сухай Тетяна	
ПІДГОТОВЛЕНА ТА СПОНТАННА МОВА. ОЗНАКИ.....	67
Цатурян Нарине	
МАНІПУЛЯТИВНІ ПРАКТИКИ МОВЛЕННЄВОГО ВПЛИВУ НА РЕЦИПІЄНТА ПРИ НЕГАТИВНОМУ ІНФОРМУВАННІ	77
Ченчевик Олена	
ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ ЗАЛЯКУВАННЯ У ПОВІДОМЛЕННІ: ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	80
Шумський Роман	
ЗАПЕРЕЧЕННЯ ФАКТУ (НА ПРИКЛАДІ ЗАПЕРЕЧЕННЯ АГРЕСІЇ). СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ	83
Розділ II	
ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА, ПРОБЛЕМИ ТА РОЗВИТОК. АВТОРОЗНАВЧІ АСПЕКТИ	86
Гуменський Олександр	
СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИЙ ПОРТРЕТ АВТОРА ТЕКСТОВОГО ПОВІДОМЛЕННЯ: АЛГОРИТМ СКЛАДАННЯ ТА ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ	87
Жабінська Марина	
МАСКУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ СИТУАЦІЇ.....	93
Коваль Олена	
ЗАГАЛЬНІ І ОКРЕМІ ОЗНАКИ ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ	98
Ковкіна Євгенія	
ОСОБЛИВОСТІ АВТОРОЗНАВЧОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ З МЕТОЮ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИ АВТОРА ЗА ТЕКСТАМИ СМС-ПОВІДОМЛЕНЬ	104
Медвідь Неля	
ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ПИТАННЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТАКТИКИ ДОВЕДЕННЯ ДО САМОГУБСТВА	109
Шумський Роман	
ВІКТИМБЛЕЙМІНГ, АБО Ж ПЕРЕКЛАДАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НА ЖЕРТВУ ЯК ОДНА З ОЗНАК ВИПРАВДОВУВАННЯ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ	114

Розділ І

ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА: ПЕРСПЕКТИВИ ТА РОЗВИТОК

02–04 травня 2023 року
м. Чернігів

Батицький Владислав,
*судовий експерт групи досліджень
у сфері інформаційних технологій
Чернігівського науково-дослідного
експертно-криміналістичного
центру МВС України,
м. Чернігів*

ГРАМАТИЧНІ (ПРЯМІ ТА НЕПРЯМІ) ФОРМИ ЗАКЛИКІВ

На сучасному етапі розвитку Україна активно протидіє збройному, політичному та інформаційному конфліктам, безпосередніми учасниками яких є політичні та соціальні суб'єкти, засоби масової інформації (ЗМІ). У ЗМІ висвітлюють різноманітні статті, репортажі, події, висловлюють думки з приводу суспільно-політичної ситуації в країні. Найчастіше такі повідомлення містять структурні компоненти, що за своєю формою вираження є спонукальними конструкціями, вираженими у формі закликів. Встановлення смислового змісту закликів є об'єктом лінгвістичних (семантико-текстуальних) досліджень писемного мовлення.

Бурхливий розвиток вищезазначених експертиз зумовлений нагальними суспільними потребами, які сприяють розвитку її наукової основи та поглибленому дослідженню предмета та об'єкта.

Заклики є невід'ємною частиною суспільно-політичної комунікації, для якої характерні звернення до масової аудиторії, доступність широкому колу людей, популяризація інформації агітаційного змісту. Інформаційні повідомлення мають актуально висвітлювати зображувані події та нагальні питання сьогодення.

Найбільш повним та обґрунтованим в лінгвістиці вважаємо тлумачення заклику А. М. Барановим, відповідно до якого, заклик – це мовленнєвий акт, що звернений до адресата з метою спонукати його виконати деяку дію або сукупність дій, що усвідомлюються як важлива частина суспільно значущої діяльності, що сприяє досягненню деяких ідеалів, або спонукати адресата враховувати у своїй повсякденній поведінці ці ідеали, причому мовець та адресат є політичними суб'єктами або їх представниками, а сам мовленнєвий акт розглядається як частина суспільно-політичної комунікації [1, с. 420].

Особливістю типового мовленнєвого акту заклику є те, що він обов'язково має бути пов'язаним із суспільно-важливою діяльністю та сприяти досягненню

поставлених завдань, адже однією з головних складових мовленнєвого акту заклику є умова успішного здійснення цих дій.

Заклик є формою спонукання, до якого належать й інші форми впливу на людину, зокрема, наказ, прохання, порада. «Спонукуванням є відношення, яке відображає волонтеративні стосунки між мовцем, який називає дію, що її необхідно виконати (не виконати), і слухачем, який повинен забезпечити її виконання (невиконання)» [4, с. 5]. Проте заклики відрізняються від інших форм спонукувань. Так, від наказу він відрізняється відсутністю субординації, від прохання – наявністю великої залежності від адресата, від поради – характером зацікавленості при збігові субординаційної лінії. Такі типи мовленнєвих актів використовують для передачі комунікативних намірів, які різняться між собою. На відміну від інших спонукувань, заклик не потребує негайного виконання і, найпевніше, є рекомендацією для поведінки, базованої на тих чи тих морально-етичних, ідеологічних, ціннісних категоріях [1, с. 421].

Розглядаючи співвідношення між промовцем і адресатом в мовленнєвому акті спонукування, легко помітити, що далеко не завжди вони протиставлені по відношенню до ймовірної дії. Заклик, що не виключає того, хто говорить з майбутньої діяльності – називаємо закликом інклюзивної дії, а заклик, що виключає того, хто говорить з числа адресатів – закликом ексклюзивної дії [1, с. 421]. Для заликів інклюзивної дії, як правило, притаманна граматична форма імператива першої особи множини або форма допоміжного дієслова «бути» у формі першої особи множини [1, с. 433], наприклад: повалимо, будемо. У спонукальних висловлюваннях, що містять заклики ексклюзивної дії, де автор виключає себе з числа учасників майбутніх дій, імператив найчастіше виражений у формі другої особи однини або множини, наприклад: боріться, піднімайтеся, єднайтеся.

М. А. Осадчий розглядає заклик як широке поняття, що включає кілька видів заклику, а також засобів його виконання. Дослідник зауважує, що жанр заклику не має чітких меж, оскільки у процесі мовленнєвої діяльності він поєднується з жанрами підбурювання, спонукування, збудження, переконання і т. ін. [5]. М. А. Осадчий виділяє такі заклики:

– прямий заклик – найбільш радикальна і відкрита форма мовленнєвого впливу на поведінку адресата з використанням спонукальних дієслів;

– непрямий заклик – форма відкритого спонукування без використання форм дієслова із значенням «спонукування». Такий заклик, як правило, не має чітко визначеного адресата;

– прихований заклик, що міститься у інформаційних текстах або програмах певних дій, спрямовано формує у адресата бажання виконати певні дії. Не слід

забувати, що у лінгвістиці термін «прихований заклик» використовують як синонімічний до поняття «непрямий заклик» з метою опису тексту або висловлювання, де заклик виражено імпліцитно, тобто у ньому не зазначено конкретного адресата або чітко не вказано дії, які необхідно виконати.

Отож, зупинимося на двох основних видах закликів: прямі та непрямі, які в лінгвістиці також називають граматичними формами закликів, адже насамперед їх відрізняють граматичні показники.

У прямому заклику насамперед має бути адресат мовлення, тобто особа (особи), яка має виконати ту чи іншу дію. Зазвичай адресат мовлення називається у звертанні, або встановлюється контекстуально .

Ознаки вираження прямих закликів:

1. Дієслова у формі наказового способу як в однині, так і в множині, наприклад: приєднуйся, вступайте. Дуже важливим аспектом у семантиці закликів є вид дієслова: дієслова доконаного виду відрізняються категоричністю, наприклад: встаньте (докон. вид), розпочніть (докон. вид). Недоконаний вид дієслова переводить семантику заклику в площину прохання або побажання, наприклад: вставайте (недокон. вид), розпочинайте (недокон. вид), але зберігає конотацію спонукальної дії;

2. Складені дієслова у формі наказового способу, де допоміжні слова (починати, продовжувати, прагнути і т. ін.) узгоджуються з підметом, зазначаючи спосіб і час дії, її бажаність, початок, тривалість чи завершення, що називають основним дієсловом, вираженим інфінітивом (розпочинайте створювати, продовжуйте домагатися, та ін.);

3. Допоміжне дієслово *бути* у формі 1-ї особи множини (Будьмо людьми!, Будьмо вірними Батьківщині!); а також допоміжне дієслово *бути* у формі 2-ї особи однини та множини (Будьте обережні на дорозі!, Будь вірним присязі!);

4. Висловлювання з інфінітивною формою дієслова доконаного виду, напр.: Вигнати! Знищити!;

5. Дієслово *закликати* в 1-й особі однини чи множини теперішнього часу (Я закликаю вас об'єднатися.; Ми закликаємо українців до боротьби за свободу.);

6. Граматична форма 2-ї особи однини дієслова *давати*, а також форма *давай/давайте* (Даєш нову владу!; Давайте провчимо нашого спільного ворога!);

7. Прислівник *геть* вводить заклики-лозунги інклюзивної дії (Геть Путіна!; Геть окупаційну владу!);

8. Частка *нехай* та дієслово у формі 3-ї особи однини чи множини (Нехай вирішує народ!);

9. Інфінітивні речення в поєднанні з імперативною інтонацією (Не відступати!), а також називні речення (Свободу українським полоненим!);

10. Заперечні частки в поєднанні з імперативною інтонацією (Ні кроку назад – попереду перемога!; Не дозволимо наживатись на простих робітниках!);

11. Номіналізація. Іменник як одна з головних частин мови називає не лише особу або предмет, він також позначає дію, що «мислиться сама по собі, абстрагована від предметів (осіб), які її виконують». Номіналізація належить до трансформаційного мовленнєвого процесу перетворення слів дієслівної граматичної форми в іменникову структурну одиницю, яка зберігає семантику твірної основи. Реченням із номіналізацією властива глибока концентрація лексико-синтаксичного наповнення, отже — і найбільша завуальованість їхнього внутрішнього значення, що надає закликіві непрямої форми.

Виокремлюють кілька різновидів номіналізації:

– наголошення на ключових компонентах конкретної ситуації відбувається шляхом метонімічного перенесення, коли під значенням слів Харків, Донбас мають на увазі зазначену територію або її мешканців (наприклад: «Харків, вставай!», «Донбас, прокинься!»);

– іллокуція заклику передається через віддієслівні іменники (номіналізацію), денонативне ядро значення яких містить лексичне наповнення твірної дієслівної основи. Наприклад, іменник *мир* у певному контексті може передавати спонукання припинити бойові дії (наприклад: «За мир! За Донбас!»);

– використання прийменника *до* (До зброї!) Іменник *зброя* не входить до числа номіналізацій, проте як і номіналізація, представляє собою семантично більш розгорнуту ситуацію: зброя ← хтось бере зброю і використовує її проти когось. Значну роль у закликах цього типу відіграє імперативна інтонація.

У непрямих закликах відсутні граматичні показники наказового способу дії, а також прямо не зазначений адресат висловлювання. У непрямих закликах висвітлюється думка адресанта про необхідність вчинення зазначених дій, тобто кожен читач є адресатом і потенційним виконавцем зазначеної дії.

Ознаки вираження непрямих закликів:

1. У формі запитань: «Допоки будемо терпіти це свавілля?!». Названа форма семантично вміщує в собі наказ до активного виконання тих дій, що, як правило, зазначаються адресантом у контексті усього повідомлення;

2. Модальні дієслова типу *необхідно, слід, потрібно, треба, пора* та інші з семантикою зобов'язання виконання дій (За кермом слід їздити тверезим! в значенні «Їздьте тверезим за кермом!»);

3. Риторична фігура, суть якої в тому, щоб описати гіпотетичний когнітивний стан – бажання, щоб адресат виконав якусь дію (Звернення Президента України до Європарламенту : «Хочеться вірити, що український народ може сподіватися на якнайшвидше визнання вами геноцидом війну, нав'язану Україні путінським режимом») Досліджувана фраза є непрямим закликом (спонуканням), хоча по суті це вираження бажання. Пропозиціональний зміст: «Європарламент визнає геноцидом війну в Україні». Ця фраза має на меті майбутню дію адресата, яка є суспільно значимою, оскільки являє собою міжнародний політичний акт.

4. Прохання у формі запитання (Чи не могли б ви передати сіль?) по суті є непрямим закликом, адже відповідь *так* і відсутність невербальної реакції (передача солі) зробили б цей заклик-прохання неуспішним.

Отож, семантико-текстуальні дослідження закликів відбуваються на основі аналізу граматичних конструкцій і певною мірою потребують глибокого лінгвального аналізу. Наведені види граматичних конструкцій з іллокуцією заклику станом на сьогодні є основними, але варто зазначити, що такий перелік не є вичерпним, оскільки лексичне й композиційне наповнення форми вираження іллокутивної сили заклику здатне змінюватися залежно від її складників і конкретної мовленнєвої (комунікативної) ситуації.

Список використаних джерел

1. Баранов А. Н. Лингвистическая экспертиза текста. Теоретические основания и практика: учебное пособие. М. : Наука, 2007. 592 с.
2. Методика семантико-текстуальних досліджень висловлювань, виражених у формі закликів / Л. В. Свиридова, Є. В. Ковкіна. Харків : ХНДІСЕ, 2018. 24 с.
3. Звіт про НДР: / Л. В. Свиридова, Є. В. Ковкіна. Харків : ХНДІСЕ, 2018. 116 с.
4. Мясоєдова С. В. Категорія спонукання і її вираження в непрямих висловленнях української мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02. 01 « Українська мова». Харків, 2001. 16 с.
5. Осадчий М. А. Использование лингвистических познаний в расследовании преступлений, предусмотренных статьей 282 Уголовного кодекса РФ. Право и безопасность. № 3–4 (24–25). Декабрь, 2007. URL: http://dpr.ru/pravo/pravo_21_17.html
6. Ковкіна Є. В., Свиридова Л. В., Дідушок Н. Я. Семантико-текстуальні дослідження закликів. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. пр. / редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2020. Вип. 22. С. 280–292. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2020.22>

Будко Тетяна,
*доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки
України, головний науковий
співробітник (наукової установи)
Українського науково-дослідного
інституту спеціальної техніки
та судових експертиз СБ України,
м. Київ*

КОЛАБОРАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ВИПРАВДУВАННЯ, ВИЗНАННЯ ПРАВОМІРНОЮ, ЗАПЕРЕЧЕННЯ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ, ГЛОРИФІКАЦІЯ ЇЇ УЧАСНИКІВ (ЕКСПЕРТНО- ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Набрав чинності Закон України від 03.03.2022 № 2110-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції», у зв'язку із чим КК України, серед іншого, доповнено статтями 436-2 та 111-1. Звичайно, з'явилися і перші науково-практичні коментарі до цих статей, де майже одностайно йдеться про необхідність, навіть обов'язковість проведення судово-лінгвістичних (семантико-текстуальних) експертиз по певних моментах для подальшого визначення юристами у частині, насамперед, предмету злочину. В результаті експертні установи України завалені матеріалами за вже відкритими кримінальними провадженнями та з метою їх відкриття за ознаками вчинення відповідних злочинів. Більш того, автори коментарів рекомендують співробітникам правоохоронних органів перед тим, як призначати експертизу, проконсультуватися з експертом-лінгвістом.

А в експертів-лінгвістів, думкою яких, до речі, ніхто не поцікавився при формуванні змісту статей 111-1 та 436-2 КК України, виникає багато питань з приводу однозначного розуміння зазначених статей та питань, які їм ставлять замовники у контексті цих статей, взагалі з приводу призначення деяких експертиз. Окрім безпосереднього проведення експертизи, отримавши матеріали на дослідження, експерт також уважно ознайомлюється і з постановою чи ухвалою,

тобто усвідомлює, звідки з'явилися ці матеріали, вивчає доступний йому процесуальний аспект провадження. Війна обов'язково завершиться, і тоді не можна буде списати на війну наші похибки, в тому числі виконання тих експертиз, які не мали виконувати.

Почнемо зі статті КК України 436-2 – Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників.

1. Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у 2014 році, у тому числі шляхом представлення збройної агресії Російської Федерації проти України як внутрішнього громадянського конфлікту, виправдовування, визнання правомірною, заперечення тимчасової окупації частини території України, а також глорифікація осіб, які здійснювали збройну агресію Російської Федерації проти України, розпочату у 2014 році, представників збройних формувань Російської Федерації, іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих Російською Федерацією, а також представників окупаційної адміністрації Російської Федерації, яку складають її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних Російській Федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України, - караються виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або позбавленням волі на строк до трьох років.

З позицій проведення судово-лінгвістичної експертизи не зовсім зрозумілим є вживання терміну «**глорифікація**». Його основне, первинне значення – вихваляння, возвеличення чи звеличення, славослів'я, спів дифірамбів, надмірне захвалювання тощо. А якщо здійснюється сухий, неемоційний, але позитивно-упереджений аналіз, висловлюється позитивна чи схвальна оцінка (без акцентування на тому, що відбулося захоплення якоїсь української території) дій, вчинків, поведінки, політики осіб, які здійснювали (здійснюють) збройну агресію, представників збройних формувань РФ, незаконних збройних формувань так званих ДНР, ЛНР, озброєних «козаків» і т. ін., новоявлених «мерів» тимчасово окупованих міст? Наприклад, висловлювання такого змісту: у російських вояків безліч зброї, їх добре годують, вони воюють професійно, а в [тимчасово окупованій] області стало жити краще – підвищили пенсії, знизили комунальні тарифи, з'явилося багато продуктів, ліків, відремонтували дороги, мости, спокійно відсвяткували День Перемоги, можна гроші заробити на склі, тому що воно значно дешевше в РФ, тощо. З позицій

лінгвістики – це не глорифікація. Але замовникам експертиз це складно пояснити, також складно їх переконати, щоб вони спробували в таких ситуаціях надавати оцінку матеріалам з позицій нанесення шкоди інформаційній безпеці України (якщо матеріали поширені). На думку експертів, юристи (а не лінгвісти!) мають чітко визначитися, що вони мають на увазі під терміном «глорифікація», на кшталт, як вони визначилися із тлумаченням закликів до певних дій (до речі, значення заклику за лінгвістичним тлумаченням значно вужче, ніж за юридичним).

Слід зазначити, що в цій частині статті 436-2 КК України не говориться про спосіб, форму, через які здійснюється виправдування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії РФ, глорифікація відповідних осіб. З огляду на це під дію даної статті можуть підпадати приватні телефонні розмови, листування, бесіди у сімейному колі, десь на вулиці між друзями, просторікування в Ощадбанку або на лавці біля під'їзду певної категорії електорату 80+ тощо.

У зв'язку із введенням в Україні воєнного стану з 24 лютого 2022 року тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені Конституцією України, серед іншого, статтею 31 («Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції»), статтею 32 («Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України»), статтею 34 («Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань»), статтею 41 («Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися... результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності»). Ступінь обмеження, критерії обмеження прав і свобод чітко не виписані ані українським законодавством, ані міжнародним. В той же час обмеження прав і свобод людини та громадянина не є їхнім скасуванням. Як зазначалося в одному з рішень Конституційного Суду України, скасування конституційних прав і свобод – це їх офіційна (юридична або фактична) ліквідація, а звуження змісту та обсягу прав і свобод є їх обмеженням. Так, як саме і до якого ступеню обмежується, наприклад, право на *таємницю* листування, телефонних розмов?

На практиці дія правового режиму воєнного стану спричинила замовлення експертиз та експертних досліджень за матеріалами приватних телефонних бесід, особистого листування, записаних на мобільний телефон ідеологічних конфліктів у сімейному колі, приватних бесід на вулиці, у кав'ярнях і т. п., причому здебільшого зазначені об'єкти кримінального переслідування не проявляють власні переконання публічно, прилюдно, не вчиняють дій на підтримку ворога, на допомогу агресору. Сучасні технічні засоби в принципі дозволяють здійснювати тотальний контроль за

телефонними розмовами, листуванням населення, неабияка частина якого в Україні зараз вкрай політизована, багато чим не задоволена і багато чого базикає та пише, люди розгублені, потребують морально-психологічної підтримки. Може, якось все ж таки більше приділимо уваги злочинам, які прямо, а не опосередковано, загрожують національній безпеці України, приділимо більше уваги тим, хто займається розвідувально-підривною діяльністю на користь ворога, хто заробляє на війні, хто публічно агітує за окупанта (тоді вже будемо здійснювати прослуховування, виїмку кореспонденції тощо)?

У цілому аналіз практики проведення семантико-текстуальних експертиз свідчить про стійке прагнення з боку представників правоохоронних, правозахисних та судових органів підмінити власну правову оцінку (яку вони мають здійснювати) висновками експертів-лінгвістів, при чому не лише щодо змісту текстових матеріалів, а й щодо обставин, умов їх виникнення, поширення, користування тощо. Так, доходить до того, що від експертів у непоодиноких випадках вимагають лінгвістичними методами доводити визначені вище виправдування, глорифікацію, заперечення на основі “лайків”, поставлених користувачем під тим чи іншим інтернет-повідомленням, доводити факт поширення матеріалів.

На додаток: трапляються непоодинокі випадки призначення експертиз за заявами громадян чи протоколами допиту свідків, де особа **ААА** стверджує, що особа **БББ** висловила схвально про російську армію, про В. Путіна, що чекає на звільнення від фашистської хунти, і слідчий ставить питання експерту – чи містяться перелічені вище у ст. 436-2 ознаки злочину у висловлюваннях особи **БББ**. По-перше, протокол допиту свідка є окремим доказом у справі, тоді давайте вже підкріплювати всі протоколи допиту висновками експертів (*а чи не бреше свідок, а що він мав на увазі, коли казав щось, а чи є висловлене ним фактичним твердженням або припущенням*). По-друге, переказ чужих слів у таких справах не може бути самостійним об’єктом експертного дослідження. Висновок експерта не буде стосуватися особи **БББ**, яку підозрюють у вчиненні злочину, про що експерт завжди зазначає. Більшість замовників прекрасно це розуміє, тому експертам, неприємно, що деякі слідчі, оперативні співробітники і т.д. висловлюють незадоволення на рівні керівництва відповідними примітками експертів. А ще гірше, щоб обійти такі примітки, замовники почали ставити питання щодо наявності ознак глорифікації, виправдування, тощо вже не стосовно особи **БББ** (підозрюваного), а взагалі у змісті показів особи **ААА**. Це не допоможе – експерт все одно зазначить, що про таке йдеться з чужих слів. Покази треба перевіряти, а не звалювати їх підтвердження на експертів. Тим більш, на сьогодні трапляються

непоодинокі випадки обмови конкурентів по бізнесу, по політичній чи іншій кар'єрі, випадки обмови з метою розправитися зі стороною певного конфлікту, привласнити чуже майно.

Оперативними працівниками, слідчими, прокурорами знайдений ще один “вихід” для стовідсоткового обвинувачення: посилаючись на проведену ними первинну правову оцінку матеріалів, замовник надає експерту на дослідження вирвані з контексту окремі висловлювання чи письмові речення, при цьому зазначаючи у листі чи постанові, з яких розмови чи листа і т. ін., узяті ці фрагменти. Якщо б у листі чи постанові не вказувалося джерело цитат-фрагментів, то експерт не має права відмовлятися від дослідження окремих речень, висловлювань. В іншому випадку згода експерта на здійснення дослідження без контексту є впевненим кроком до завідомо неправдивого висновку. Експерт має витребувати весь документ, всю промову, щоб об'єктивно дослідити цитати-фрагменти.

Не можна обійти мовчанням ще один пов'язаний із війною момент. У телефонних, приватних розмовах, у приватному листуванні буває, що мешканці найбільш постраждалих від війни південно-східних регіонів України висловлюють роздратування, ненависть, заздрість в адресу мешканців західних регіонів, бажають їм, щоб саме туди полетіли російські ракети тощо. Слід нагадати, що ст. 161 КК України передбачає розпалювання у суспільстві ворожнечі, порушення прав певних людини, етносу, іншої групи. У приватних розмові чи листуванні виключений фактор публічності, виключений суспільний характер дій, відсутні дії на порушення прав конкретної особи, групи (йдеться про побажання). В експерта немає підстав відмовлятися від вирішення питання за ст. 161 КК України, але він має підкреслити у висновках, що розмова чи листування мають особистий, приватний характер і не мають ознак наміру у подальшому поширити, розповсюдити інформацію.

Що стосується частини 2 статті 436-2 КК України, то хотілося б зауважити, не рівень професіоналів правоохоронних органів, наприклад, розкриття злочину, вчиненого злочинним угрупованням у складі трьох осіб 1938, 1940 та 1941 років народження, які поширили шляхом наклеювання на стовпах дві рукописні листівки зі словами «*Вставай, страна огромная, вставай на смертный бой! Ждём освобождения!!!*». Це моя особиста думка. Формально – справедливо. Може, у випадках, коли не очікуються реальні наслідки на шкоду національній безпеці України, повернемося на законодавчому рівні до інституту профілактики?

До речі, у даній частині статті 436-2 КК України, за змістом, з огляду на вжиту кому («*Виготовлення, поширення матеріалів...*»), передбачається покарання не лише за поширення, виготовлення *та* поширення, а й просто за виготовлення

матеріалів, у яких містяться виправдування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, тимчасової окупації частини території України, глорифікація осіб, які здійснювали збройну агресію Російської Федерації проти України тощо. А якщо особа, приміром, написала оду В. Путіну просто для себе від «почуття вдячності» за обстріли (люди бувають різні), але ніде не поширила її, не поділилася нею і не збиралася цього робити?

У статті 111-1 КК України «Колабораційна діяльність» (Кодекс доповнено статтею 111-1 згідно із Законом № 2108-IX від 03.03.2022), на відміну від ст. 436-2, з'являється термін «публічний»:

1. Публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України - караються позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

5. Добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, або добровільне обрання до таких органів, а також участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території або публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території - караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої.

При цьому у примітці 1 до частини 1 статті зазначається, що публічним вважається поширення закликів або висловлення заперечення до невизначеного кола осіб, зокрема у мережі Інтернет або за допомогою засобів масової інформації.

З одного боку розширили до розпливчатості змісту, а з іншого не виправдано звузили. Тепер ми маємо таке: по-перше, невизначене коло осіб не означає значне коло, як в інших статтях КК України, по-друге, якщо десь на симпозіумі, як і в нас з вами, буде чітко визначене коло осіб списком, і хтось почне заперечувати збройну агресію РФ проти України тощо, то він не вчинить злочину, передбаченого даною

статтею, тому що він буде пропагувати у **визначеному** колі осіб. На практиці експерт витрачає багато часу, проводить експертизу, доходить висновку, що у висловлюваннях осіб на зборах є, так би мовити, всі ознаки ст. 111-1 КК України, але, виявляється, що то були якісь закриті збори із чітко визначеним, підібраним колом осіб, тому вся експертиза була марною (думка частини прокурорів). Спочатку складається враження, що закралася помилка, але далі у примітці 1 надається вичерпний список засобів оприлюднення – лише мережа Інтернет або засоби масової інформації, тобто публічний виступ на зібраннях неполітичного, наприклад, військового, науково-практичного, соціально-економічного та іншого характеру, просто у місцях масового скупчення людей, не оприлюднений через засоби масової інформації, Інтернет, не може розглядатися як предмет злочину. І взагалі поширення матеріалів, у яких міститься заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, відноситься до раніше проаналізованої статті 436-2 КК України (а поширюватися вони теж можуть через мережу Інтернет та ЗМІ).

У статті 436-2 КК України не говориться про публічність, але вона у частині другій передбачається через поширення, у статті 111-1 КК України прямо вказується на публічність, але ця публічність суттєво звужується, до того ж в обох статтях згадується заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України. Взагалі-то «публічний» означає – який відбувається в присутності людей, прилюдний, призначений для широкого користування, відвідування, тобто це слово включає як обставини дії, так і її мету, що, на мою думку, і слід покласти в основу формування юридичного терміну «публічний», і водночас чітко визначитися з фактором обставин та з метою публічних дій. Наприклад, шляхом відмежування від приватного характеру (останнє добре виписано в юридичній літературі), щодо кількості осіб поширення інформації – точно не між двома особами, плюс спосіб оприлюднення, поширення інформації (який передбачає можливість ознайомлення з інформацією не у приватному колі), мета оприлюднення, поширення інформації, фактор усвідомлення власних дій.

У частині 3 статті 111-1 КК України говориться про здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також про дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти. Якщо йдеться про тимчасово окуповані території, то все зрозуміло, а от щодо неокупованих українських закладів освіти, то поняття стандартів освіти держави-агресора – надто

широке. Навряд чи є якісь суттєві відміни у світі щодо стандартів навчання (особливо, в частині предмету) у природно науковій (фізика, хімія, біологія тощо), технічній, економічних галузях. Тут не йдеться про виступ на уроці якоїсь вчительки з біології у Харкові, яка переконувала, що російські війська не окупують території України, а визволяють населення. Мова про стандарти освіти, які включають програми, плани навчання, лекційний фонд і тому подібне. Мабуть, законодавець мав на увазі науки, навчальні дисципліни, де можливе, наприклад, викривлення, спотворення історії, культури України, заперечення права на національну самоідентифікацію українського народу?

У частині 6 цієї статті згадуються заходи політичного характеру та інформаційна діяльність у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, при цьому у примітках 2 та 3 зазначається, що під заходами політичного характеру розуміються з'їзди, збори, мітинги, походи, демонстрації, конференції, круглі столи тощо, а під здійсненням інформаційної діяльності розуміється створення, збирання, одержання, зберігання, використання та поширення відповідної інформації. Як бачимо, поширення інформації не звужується до використання з цією метою лише мережі Інтернет та ЗМІ, а політичні заходи не розглядаються з позицій присутності суто невизначеного кола осіб.

Останнім часом експерти-лінгвісти не можуть дійти консенсусу – чи вирішувати їм питання щодо здійснення інформаційної діяльності певною особою у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань, де, як вже говорилося, під здійсненням інформаційної діяльності розуміється створення, збирання, одержання, зберігання, використання та поширення відповідної інформації. На мою думку, насамперед, це питання відноситься до категорії правової кваліфікації, експерт-лінгвіст може допомогти замовнику лише за наявності у матеріалах якихось експліцитних даних, вказівок, настанов та ін. щодо інформаційної діяльності, поширення інформації.

Ще одне питання до юристів – чому ніде не йдеться про поширення матеріалів, які провокують панічні, поразенські настрої серед населення, переконують у необхідності, доцільності капітуляції перед РФ, або закликають до капітуляції? Чи це жодним чином не впливає на обороноздатність країни, не є підтримкою для ворога? Хоча тут теж треба бути обережним із формулюванням. Поняття «паніка» повинно включати такі складові, як масовість, прояв страху за уявної чи перебільшеної небезпеки, неконтрольованість, некерованість дій людей і т. ін., а поняття «провокація» має розглядатися як навмисні дії з метою штовхнути людей на згубні для них вчинки, згубні вчинки для існування держави, її обороноздатності

тощо. Водночас від зазначеного слід відмежовувати об'єктивний, критичний, не упереджений аналіз дій противника, заклики до евакуації населення з боку представників української влади, які теж можуть викликати паніку серед населення, але самі промовці мали на меті не посіяти паніку, а, навпаки, – зберегти життя людей, підвищити їх відчуття відповідальності за те, що відбувається, тощо.

Окрім вказаного, у кримінальних провадженнях за обома статтями експерти стикаються з постановкою замовниками питань щодо наявності негативної інформації у матеріалах, а також щодо форми її вираження – у вигляді фактичних тверджень чи оцінних (оціночних) суджень. До чого тут вся негативна інформація? І якими фактичними твердженнями висловлюється, наприклад, емоційна за своєю природою глорифікація особи, або які можуть бути фактичні твердження у закликах? Це так само, як шукати фактичні твердження (тобто твердження про події, що вже відбулися) у погрозах вбивством, яке передбачається у майбутньому. Замовники зі сторони обвинувачення штучно перетягують питання щодо наявності негативної інформації, фактичних тверджень та оцінних (оціночних) суджень зі справ про приниження честі, гідності, ділової репутації, апелюючи до того, що адвокати про це кажуть у судах. Вибачте, ви теж юристи, доводьте абсурдність таких спроб виправдати обвинуваченого.

Зараз, як у 2014 році, повернулася ситуація, коли експерту до призначення експертного дослідження чи експертизи надаються на попередню оцінку величезні обсяги матеріалів, тобто спостерігається не консультування в експертів, а використання їх для здійснення попередньої правової оцінки матеріалу, що мають робити оперативні працівники, слідчі, а потім всіх і вся не влаштовують терміни виконання вже призначених експертиз.

Спостерігається й інша крайність – на дослідження надаються обрані самим замовником (тут вже й адвокатами) цитати, фрагменти, окремі слова з текстів та усних промов. Ми не працюємо з такими матеріалами, обраний вами фрагмент має надаватися у контексті, достатньому для об'єктивного визначення його (фрагмента) змісту. Були випадки, коли контекст свідчив про смисл висловлювання, протилежний до бажаного замовником.

Ще одна проблема. Коли йдеться про реалії тимчасово окупованих територій, про Російську Федерацію, про конкретні події у тому чи іншому регіоні України тощо, якщо не у постанові, не у листі, то якимось окремим додатком із позначкою «Для використання в роботі», замовник має надати інформацію довідкового характеру щодо посад певних осіб, які згадуються у матеріалах, функцій, які вони виконують, щодо конкретних фактів, які описуються у матеріалах, і т. ін. Не всі експерти-філологи знають воєначальників російської армії, не всі встигають

відслідковувати бойові дії на фронті, а взагалі-то експерт не повинен збирати фактичну інформацію, що стосується змісту розмови чи тексту.

Наступний аспект, який стосується всіх категорій справ. Судово-лінгвістична (семантико-текстуальна) експертиза – це складний смисловий аналіз написаного, надрукованого, висловленого. Об'єктивний зміст кожного матеріалу, окремих висловлювань та слів у ньому встановлюється через роботу із тлумачними словниками, зіставлення словникових тлумачень із юридичними тлумаченнями понять, через аналіз загальнополітичного контексту, дослідження контексту всього матеріалу та найближчого контексту у реченні, у пов'язаних за змістом реченнях. Не може семантико-текстуальна експертиза, проведена на достойному рівні, відповідати на питання типу «Чи містяться у висловлюваннях А публічні заклики до підтримки рішень та/або дій держави-агресора? Якщо так, в яких саме словах та словосполученнях?». ДБР та НАБУ у справах про отримання неправомірної вигоди вже давно не ставлять таких питань, бо хабарник має бути цілковитим ідіотом, щоб чітко в окремих висловлюваннях чи словах вимагати конкретну грошову суму за відкрито проголошену послугу. Так само і тут, серйозний законспірований противник ніколи не буде закликати, агітувати явно і відкрито. Навіть, якщо ми стикаємося із відкритими заявами, особливо в усній формі, експерту слід доводити, що мається на увазі під займенниками («він», «це», «той»), під синтаксично неповними фразами, під якимись скороченнями, сленговими висловлюваннями тощо. У тих самих займенниках із діями до них може міститися головний смисл виступу, а якщо таке речення навести окремо у висновках, воно буде пустим, малоінформативним і не значущим. Наприклад, десь на трьох тисячах сторінок дослідженого екстремістського матеріалу містився єдиний заклик – «Приєднуйтесь до нас!» Якщо б експерти формально зупинилися на ньому, Україна б зараз мала великі проблеми із цим екстремістським угрупованням. Шановні замовники з боку обвинувачення, читайте експертні висновки повністю, як їх читають адвокати. А взагалі для розуміння та ефективного використання висновків судово-лінгвістичної (семантико-текстуальної) експертизи, яка є зараз однією з найбільш затребуваних у багатьох категоріях справ, бажано ознайомитися з цією експертизою і відповідними нормативно-правовими актами, методичними рекомендаціями на рівні навчання, як всі юристи знають почеркознавство, технічне дослідження документів, експертизу відео-, звукозаписів, фотопортретну експертизу тощо.

І останнє. Скільки можна пояснювати, писати у законах, інструкціях, що експерт не може вирішувати питання права? Апогеєм цього є досить розповсюджене питання з боку оперативних працівників (і навіть слідчих) – «чи

містяться у висловлюваннях М. ознаки злочинів, передбачених ст. 436-2, 111-1 КК України, або ознаки інших злочинів або правопорушень?».

Проблемних питань багато, тут автор торкнулася найбільш поширених із них у середовищі експертів. Наша загальна експертна думка, виходячи з практики провадження експертиз та експертних досліджень, консультування замовників, - ст. 436-2, 111-1 КК України потребують уточнення та доповнення, а дія першої частини ст. 436-2 вже зараз за умовчанням має бути у багатьох випадках обмежена публічністю дій до внесення відповідних уточнень. Також загальне побажання експертів – внесіть заодно зміни у ст. 436, тому що пропаганда війни – це значно ширше поняття, ніж заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту. Заклик в лінгвістиці є дуже вузькою категорією. Тим більше вже є експертна методика щодо встановлення наявності різних видів пропаганди у мовному повідомленні.

Список використаних джерел

1. Будко Т. В. Загальна методика судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи. Київ, 2020. 55 с.

2. Будко Т. В. Проблемні питання судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи мовлення та рекомендації щодо їх вирішення (на матеріалах кримінальних проваджень) : монографія. Київ : Нац. акад. СБУ, 2017. 88 с.

3. Будко Т. В. Судово-лінгвістична експертиза: об'єктивна необхідність та суб'єктивні фактори гальмування її розвитку / Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку : збірник матеріалів круглого столу. / редкол.: Кобилянський О. Л., Антонюк П. Є., Свобода Є. Ю. Київ : Навчально-науковий інститут підготовки фахівців для експертно-криміналістичних підрозділів Національної академії внутрішніх справ, 2015. 444 с. С. 70–74.

4. Будко Т. В. Судово-лінгвістична експертиза: сучасні можливості та реалії / Експертиза писемного мовлення: сучасний стан та перспективи розвитку: збірник матеріалів міжвідомчого науково-практичного семінару 19 вересня 2014 року. Київ : КНДІСЕ, 2014.

5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD)/ Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.

6. Експертизи у судочинстві України : навч.-наук. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 504 с.

7. Закон України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації»: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 21 жовт. 2013 р.: (офіц. текст). Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2013. 32 с. (Закони України).

8. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Станом на 10 січня 2024 року / за заг. ред. Копотуна І. М. Київ : Вид. «Центр учбової літератури», 2024. 888 с.

Ворнікова Ірина,
судовий експерт зонального експертного сектору Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз СБ України в Одеській області, м. Одеса

ПРОВОКАЦІЯ ДАЧІ / ОТРИМАННЯ ХАБАРЯ. ЛІНГВІСТИЧНІ ОЗНАКИ

Проблема провокативної мовленнєвої поведінки певних осіб відома не лише широкому загалу, але й працівникам правоохоронних органів та особливо гостро постає тоді, коли справа стосується розслідування злочинів, відповідальність за які передбачена статтями 368, 369 Кримінального кодексу України [4].

Саме ж поняття провокації тлумачний словник української мови визначає як *«навмисні дії проти окремих осіб, організацій, держав тощо з метою штовхнути їх на згубні для них вчинки»* [1, с. 1146]. Наука психологія розглядає провокацію або зараження як особливий вид впливу, в процесі якого той, хто провокує, демонструє психологічний стан (який реально переживає або уміло демонструє) з метою викликати у особи, котру вона провокує, психологічний стан, що відповідає стану особи, яка це демонструє [6].

У межах поля семантико-текстуальної експертизи питання провокації постає досить гостро, адже важливо виокремити спеціально розроблені експертні технології, що допоможуть спеціалістам диференціювати корупційну провокативну мовленнєву поведінку.

Важливо зазначити, що серед методів, спрямованих на таку диференціацію, найбільш конструктивним та всебічним є метод дослідження активності учасника комунікації.

Загалом метод дослідження активності учасника комунікації не розглядався як релевантний мовленнєвий параметр; лінгвістичні моделі не розглядали такий

напрям аналізу мовленнєвої поведінки. Проте в лінгвістичній експертизі тексту даний параметр є дуже знаковим для виявлення істинних цілей учасників. Особливо, коли йдеться про дискурс, провідною тематикою якого є неправомірна вигода.

Метод дослідження активності учасника комунікації був запропонований лінгвістом та філологом, спеціалістом з лінгвістичної семантики, політичної лінгвістики та лінгвістичної експертизи тексту Анатолієм Барановим, та представлений трирівневою схемою вивчення диспуту на предмет: 1) комунікативної активності; 2) змістової активності; 3) кількісної активності [1].

Інтенсивність участі у спілкуванні можна визначити кількістю реплік (мовленнєвих актів), що не залежать, з комунікативної точки зору, від інших реплік, проте спонукають учасника комунікації реагувати – відповідати, давати оцінку, погоджуватися або не погоджуватися. У теорії мовленнєвих актів такі випадки описуються термінами «ілокутивно спонукальний», та «вимушений ілокутивним спонуканням». Ілокутивно спонукальний комунікативний акт не залежить, з точки зору комунікативного наміру, ні від яких інших мовленнєвих актів у діалозі, а вимушений ілокутивним спонуканням залежить за комунікативною функцією від інших мовленнєвих актів. Так, кількість незалежних реплік, що вимушені ілокутивним спонуканням, визначає комунікативну активність учасника у тій чи іншій темі бесіди.

Цей показник має назву «параметр комунікативної активності».

Важливою категорією для характеристики активності в діалозі є визначення того учасника, який комунікативно незалежно вводить основні теми бесіди. **Ця категорія має назву «параметр змістової активності».** Цей параметр вказує на того, хто визначає загальний зміст комунікації. Дійсно, учасник, який формує сукупність тем комунікації, визначає її зміст. Оцінивши такий параметр, можна зробити висновок про те, хто з учасників діалогу є активнішим з точки зору змістового наповнення бесіди.

Важливішим аспектом вивчення активності є комунікативна активність учасників у ході обговорення конкретної теми, релевантної експертизі. У справах хабарництва головною зазвичай фігурують поняття («мінімум», «валюта», «сумма», «доллари», «тисяча», «транш»), грошові одиниці (баксы, доллари), дії («поменяють», «плюсуются», «перевод», «перегоняють деньги», «расстраты», «скостить») та процеси («обналичка», «на увеличение», «обналичивание»), що за своїм лексико-семантичним значенням стосуються концепту «гроші» та «операції з грошми».

Активність учасника комунікації виявляється також у кількості словоформ, що застосовуються у ході обговорення теми бесіди (слововжиток). Така характеристика носить назву «параметр кількісної активності». Параметр кількісної активності

доцільно розглядати дотично до конкретної теми, що обговорюється у діалозі та стосовно якої експерту були поставлені питання.

Активність учасника діалогу за всіма розглянутими параметрами вказує на те, що саме він ініціює дискурс про хабар, контролює його та намагається впливати на співрозмовника в потрібний йому бік. Тобто, якщо активність учасника діалогу за всіма параметрами вказує на особу-хабарника, то він провокує співрозмовника на те, щоб останній дав хабаря. З іншого ж боку, якщо активність за всіма параметрами розповсюджується на ту особу, яка дає хабаря або на посередника, то вірогідною є провокація хабаря – примушування партнера з комунікації взяти гроші. Особливу увагу слід приділити детальному вивченню пропозиційної семантики відповідних реплік.

Детальніший підхід до інтерпретації результатів необхідний у тих випадках, коли виникає конкуренція активності учасників за вказаними параметрами. Так, коли виявляються розходження комунікативної активності та змістової активності, висновок стосовно провокації з чийого боку є неочевидним. Тому, знову ж таки, необхідним є аналіз пропозиційного змісту. У той самий час, параметр кількісної активності у такого роду діалогах виявляється більш слабким у порівнянні з параметрами комунікативної та змістової активності. При отриманні конкуренції параметрів його доцільно використовувати як допоміжний метод, що дозволяє дійти обґрунтованого висновку лише після вивчення факторів комунікативної й змістової активності, а також після дослідження пропозиційної семантики реплік учасників.

Провокація дачі / отримання неправомірної вигоди поняття не менш суспільно небезпечне аніж дача / отримання неправомірної вигоди. Провокаційними діями не лише підривається репутація службової особи, здійснюючи завідомо неправдивий виказ, а й залучаються значні сили й засоби органів попереднього слідства. У зв'язку з цим, комплексний підхід до процесу виявлення системи лінгвістичних ознак, що диференціюють корупційну провокативну мовленнєву поведінку, потребує застосування не лише мовознавчих, а й лінгвістичних знань про дискурс та його ознаки як об'єкта дослідження, але й спеціальних експертних компетенцій, що формуються задля здобуття експертом-лінгвістом знань, навичок застосовувати науково обґрунтовані, спеціально розроблені експертні технології, що допоможуть отримувати достовірні і перевірені результати лінгвістичного аналізу.

Список використаних джерел

1. Баранов А. Н. Активность участника коммуникации: методы лингвистического анализа.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., доповн. та CD) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1146 с.

3. Загальна методика судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи / Т. В. Будко. Київ : Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, 2020. 55 с.

4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка – 11-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1383 с.

5. Радецька В. Сучасні напрями розвитку лінгвістичної експертизи усного мовлення. Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи . Київ : Нац. Акад. внутр. справ, 2017. Ч. 1.

6. Степанов В. Провокативные речевые жанры как инструменты непрямой коммуникации: лингвистические признаки и анализ.

Гуменський Олександр

*к. ю. н., заступник директора
центру – завідувач відділу
забезпечення діяльності*

*Чернігівського науково-дослідного
експертно-криміналістичного*

центру МВС України, м. Чернігів

ORCID 0000-0001-6860-4925

E-mail: robingum@meta.ua

ВІДНОШЕННЯ ІНТЕНЦІЇ МОВЦЯ ТА УМИСЛУ ЗЛОЧИНУ, ЯКИЙ СКОЮЄТЬСЯ ВЕРБАЛЬНИМ СПОСОБОМ. ЕКСТРАЛІНГВІСТИЧНІ ФАКТОРИ. СИТУАТИВНИЙ КОНТЕКСТ

При застосуванні кримінального закону одним з найважливіших питань є визначення, який саме злочин вчинила особа та якою статтею закону передбачений цей злочин. Вирішується це питання у процесі кваліфікації злочинів. Сьогодні кваліфікація злочинів набуває особливої актуальності при оцінці кримінальних правопорушень вчинених у період військової агресії Росії проти України.

Термін «**кваліфікація**» походить від латинських слів – «qualis» (якість, який за якістю) та «facio» (роблю) [17].

Основи кваліфікації злочинів були закладені ще за часи Стародавнього Риму. У працях римських юристів (приміром, у Дігестах Юстиніана) розроблялися питання вироблення відповідних правил оцінки діянь [11].

Сучасна кримінально-правова доктрина України має декілька визначень поняття “кваліфікація злочинів”. Одним з найбільш вживаних є таке: **кваліфікація злочинів** – це встановлення і юридичне закріплення точної відповідності між ознаками діяння, вчиненого суб’єктом, й ознаками складу злочину, передбаченого законом про кримінальну відповідальність. У широкому розумінні **кваліфікація злочинів** – це: 1) «результат кримінально-правової оцінки діяння органами дізнання, попереднього розслідування, прокуратури та суду внаслідок чого констатовано, що скоєне є злочином, визначена норма(и) кримінального закону, яка(і) передбачає(ють) відповідальність за скоєне, встановлена відповідність між юридично-значущими ознаками посягання і ознаками злочину, передбаченими законом і процесуально закріплений висновок про наявність такої відповідності» (професор В. Навроцький) [21]; 2) «кримінально-правова оцінка вчиненого діяння, вибір і застосування до нього тієї кримінально-правової норми, яка найбільш повно описує його ознаки» (професор М. Коржанський) [15].

Кваліфікація злочину – це підведення певного злочину під ознаки конкретної норми.

Кваліфікація злочину буде правильною тільки тоді, коли вона здійснена на підставі *повного, всебічного й об’єктивного дослідження фактичних обставин справи та застосування кримінального закону відповідно до загальновизнаних принципів і правил кваліфікації.*

З поняттям «кваліфікація злочину» щільно пов’язане поняття «склад злочину». У теорії кримінального права склад злочину – це сукупність установлених кримінальним законом та іншими нормативними актами юридичних ознак (об’єктивних і суб’єктивних), які визначають суспільно небезпечне діяння як злочин [1]. Термін «склад злочину» («*corpus delicti*») було введено Проспером Фарінацієм ще в 1581 р. на позначення сукупності речових доказів злочину, що мають суто процесуальне значення [3].

У кожному складі злочину заведено вирізняти його елементи та ознаки. Склад злочину утворює обов’язкова (універсальна) кількість властивих йому елементів. Такими елементами є: 1) об’єкт; 2) об’єктивна сторона; 3) суб’єкт; 4) суб’єктивна сторона [16].

При цьому, спосіб є факультативною ознакою об’єктивної сторони, а вина (ми будемо розглядати тільки умисел) – обов’язковою ознакою суб’єктивної сторони складу злочину.

Наведемо іще одне визначення: «правопорушення – суспільно шкідливе (чи

суспільно небезпечне) протиправне та винне діяння деліктоздатного суб'єкта, що тягне за собою юридичну відповідальність» [8].

Мовленнєвий акт у сучасній лінгвістиці розглядається як повноцінна діяльність з усіма її компонентами – мотивом (наміром, інтенцією), метою, засобами та засобами здійснення, результатом [9].

Наприклад, як зазначає В. Нікішин «Мовленнєвий релігійний екстремізм – це скоєні в словесній (вербальній) формі *дії* (див., наприклад [7]), спрямовані на розпалювання ненависті та ворожнечі щодо представника певної релігійної спільноти або на приниження людської гідності та/або образу релігійних почуттів осіб, включених до цієї спільноти, а також заклики до здійснення екстремістської та/або терористичної діяльності» [22].

Наявність терміносистеми є обов'язковою умовою розвитку будь-якого наукового спрямування. Не є винятком і юрислінгвістика, понятійний апарат якої включає в основному запозичені терміни в галузі правознавства та мовознавства. Проте вже сьогодні очевидно, що становлення цієї галузі спричиняє появу власної термінології. Ми погоджуємося з А. А. Лавицьким, який, провівши дослідження [20], наполягає на такій термінологічній одиниці, як «правопорушення, що здійснюються вербальним способом», до яких належать «всі форми протизаконних діянь, предметом правової оцінки яких є текст (текст у даному випадку має найширше значення та включає всі види семіотичних кодів)».

Мовленнєвий акт (МА) – цілеспрямована мовленнєва *дія*, що здійснюється згідно з принципами і правилами мовленнєвої поведінки, прийнятими в даному суспільстві; мінімальна одиниця нормативної соціомовленнєвої поведінки, що розглядається в межах прагматичної ситуації.

Основи теорії мовленнєвих актів було закладено Дж. Остіном (Austin), який, визначивши мовні акти як основний елемент комунікації, розділив їх на два класи: **констативи** (constative) — тобто. висловлювання, що мають істинне значення, і **перформативи**¹ (performative) – мовні акти, які не можуть бути істинними чи хибними. До останніх відносяться, наприклад, запитання, прохання, обіцянка. Оскільки кожен МА, як цілеспрямований вчинок, висловлює намір мовця, то істотною характеристикою МА є здійсненність. Поняття здійсненності можна розглядати як свого роду узагальнення поняття істинності, оскільки висловлює відношення МА до реальності.

¹ **Перформатив** (сер.-лат. *performo* – дію) – висловлювання, еквівалентне дії, вчинку; тип повідомлення, рівного мовленнєвому вчинку; повідомлення, препозитивна складова котрого не може бути оцінена в межах категорій істинності / неістинності.

Дж. (Джон) Серль (учень Дж. Остіна) наполягав на розрізненні класифікації перформативних дієслів та іллокутивних актів. Він запропонував свою класифікацію іллокутивних сил, не залежну від будь-якої конкретної мови, яка стала найбільш прийнятою [24]. Вона заснована на врахуванні трьох основних ознак іллокутивних актів: іллокутивної мети, напряму їх пристосування до світу та вираженого психологічного стану мовця.

При вивченні структури МА Остін виділив в ньому три складових: локутивну, іллокутивну і перлокутивну. Локутивний акт (locution) являє собою проголошення членороздільних звуків, організованих згідно встановленим в мові правилам. Виражений в цьому проголошенні комунікативний намір мовця перетворює його в іллокутивний акт (illocutionary act). Останній полягає в дії, яку здійснює мовець за допомогою проголошення. Іллокутивний акт може являти собою, наприклад, прохання, обіцянку, твердження. Комунікативний намір мовця пов'язаний, як правило, з класом іллокутивних актів. Наприклад, *спонукання* може бути виражено як *прохання, пропозиція, вимога, наказ*. Ця обставина описується за допомогою поняття іллокутивної сили (illocutionary force), яка позначає не тільки намір мовця, але і цілий ряд факторів, пов'язаних з іллокутивним актом. Перлокутивна складова МА складає його результат. Зазвичай говорять про перлокутивний ефект – після розпізнавання слухачем локутивної та іллокутивної складових. Перлокутивний ефект може полягати в вербальній, фізичній або ментальній дії слухача. Ще одна характеристика МА – інтенціональність. Остання означає спрямованість іллокутивного акту на реальну ситуацію або, іншими словами, на змістовність МА [28].

Іншими словами, у процесі говоріння мовець одночасно здійснює ще й деяку дію, що має якусь позамовну мету: він запитує чи відповідає, інформує, запевняє або попереджає, признає когось кимось, критикує когось за щось і т. ін. Мовленнєвий акт, що розглядається з точки зору його позамовної мети, виступає як *іллокутивний акт*.

Інтегральна, тобто узагальнена й цілісна характеристика висловлювання як засобу здійснення іллокутивного акту називається іллокутивною функцією, або іллокутивною силою висловлювання. Фаза іллокуції – найбільш істотний компонент мовленнєвого акту. Це здійснення комунікативного наміру мовця зробити щось за допомогою мови. Поняття іллокуції як призначення, функції висловлювання пов'язане з поняттям інтенції, наміру мовця, його мотиву і мети впливати на слухача за допомогою мови. Висловлювання отримує інтенціональне значення, поряд з іллокутивною функцією. Сила, функція впливу на адресата за допомогою висловлювання, наділеного інтенціональним значенням, – основа мовленнєвої дії. Інтенціональне значення й іллокутивна функція в залежності від комунікативної

ситуації можуть тлумачитися в цьому висловлюванні як повідомлення, обіцянка, загроза та ін., проте це саме та суть, заради якої мовець здійснює своє висловлювання і направляє його адресату. Адресат же, орієнтуючись у ситуації, надає вислову, як правило, однозначність, на яку розраховував адресант [23].

Інтенція виступає в якості домовної фази комунікації і безпосередньо пов'язана з її послямовною фазою, тобто з реалізацією того наміру, який лежить в її основі. Висловлювання виступає в ролі тієї проміжної ланки, яке пов'язує наміри, мотиви мовця, що визначаються екстралінгвістичними факторами, з інтересами й очікуваннями, а також з намірами слухача. Це змушує розглядати висловлювання як одиницю у взаємодії комунікантів, яка характеризується не тільки в прагматичному плані, але і в плані інтеракційному, тобто плані соціальних дій, які визначаються, з одного боку, загальними для всіх людей закономірностями, що лежать в основі спілкування, а з іншого – тими конвенціями і соціальними нормами, які прийняті в даному суспільстві [6].

Таким чином, у ситуації мовного спілкування будь-яке висловлювання інтенціонально, тобто має мотив і мету, що лежать за межами мовленнєвого акту.

Дослідження останніх років довели, що фундаментальним принципом спілкування є принцип прагматичної достатності, згідно з яким одиниці мови використовуються в тому обсязі (формальному та семантичному), який необхідний з точки зору комуніканта для досягнення його цілей [4, с. 9].

Прагматичний рівень виявляє цільову спрямованість тексту, виробленого мовленнєвою особистістю [23].

Мовленнєвий акт з експліцитно вираженою інтенцією, коли «мовець має не увазі рівно і буквально те, що він каже», в теорії мовленнєвих актів має назву прямого мовленнєвого акту. Якщо ж в мовленнєвому акті мовець «має на увазі і пряме значення, і, крім того, дещо більше» (5, с. 195), такий мовленнєвий акт характеризується як непрямий мовленнєвий акт. Дж. Серль, описуючи непрямі мовленнєві акти, відмічає, що «у подібних випадках речення, яке містить показники ілокутивної сили для одного типу ілокутивного акту, може промовлятися для здійснення, крім того, ілокутивної сили іншого типу (там само)» [26].

У діалогічному дискурсі будь-який мовленнєвий акт є складовою частиною комунікативної ролі, серії реплік одного з комунікантів [12]. При цьому мовленнєвий акт можна розглядати як тактичний хід для вирішення стратегічного завдання, що стоїть перед учасником спілкування. Таким чином, можна говорити про вплив стратегії спілкування на вибір непрямой форми мовленнєвого акту. Вибір одного з варіантів (лексичного, граматичного тощо) в більшості випадків не буває випадковим і визначається стратегічною або тактичною задачами [27, с. 53].

Лінгвістична експертиза тексту стосується питань, що традиційно перебувають у сфері прагматики, що розуміється не лише як галузь лінгвістики, предметом вивчення якої є механізми комунікації, а й спрямованої на «дослідження мови в контексті суміжних з нею феноменів» [2, с. 315]. У центрі уваги лінгвістичної експертизи опиняється центральна категорія прагматики – категорія суб'єкта, у зв'язку з чим перед лінгвістикою постають питання про *інтенцію* того, хто говорить / пише (у термінах юриспруденції – про *умисел*) і способи її експлікації, перед юриспруденцією ці питання обертаються проблемами *кваліфікації* правопорушень. Наявність *умислу* необхідне для кваліфікації *правопорушення, скоєного вербальним способом* [9].

Аналіз конфліктних текстів показав, що концептуально важливим компонентом лінгвістичного аналізу є *виявлення ситуативного контексту*, здатного не просто суттєво вплинути, а навіть кардинально змінити висновки щодо характеру інформації, сприйнятої реципієнтом [13, с. 107].

Під ситуативним (екстралінгвістичним) контекстом розуміються ті обставини, ті реальні дії учасників подій, життєві реалії, які передували створенню тексту, супроводжували його або були фоном для його сприйняття. Вириваючи фразу або текст з його оточення та ситуації, у зв'язку з якою він був створений, не враховуючи обставин дійсності, в яких текст сприйматиметься, неможливо адекватно визначити характер персуазивності, що реалізується мовним твором (персуазивний вплив мовленнєвого твору, «спрямований на зміну посткомунікативної поведінки одного з суб'єктів дискурсу (реципієнта) шляхом зміни його посткомунікативної установки щодо предмета дискурсу» [10, с. 15]).

На дослідження в Чернігівський НДЕКІЦ надійшла постанова про проведення лінгвістичної (семантико-текстуальної) експертизи. У фабулі справи вказано, що «... на гарячу лінію кол-центру АТ «Чернігівобленерго» надійшов вхідний дзвінок від жительки обласного центру Н. В. Під час бесіди з оператором АТ «Чернігівобленерго» (Особою 1) Н. В. почала висловлюватись на підтримку військової агресії російської федерації проти України, виправдовувати та визнавати правомірними їх дій відносно України». На вирішення експертизи було поставлене питання щодо наявності у мовленнєвому повідомленні саме цих висловлювань. На експертизу наданий протокол огляду з текстовим відтворенням аудіо-файлів та два таких файли із записами розмови двох осіб.

У контексті вказаного вище питання були вибрані наступні фрагменти розмови (репліки Н. В.):

«Н. В.: ... Хахлойоби, вас уничтожают и правильно роблять... хахлайоби...»

«Н. В.: Хахлайобка! Оой, блядь, когда тебя уже уничтожат, сраная хахлойобка! ...».

При цьому, було вказано, що в контексті понять ст. 436-2 ККУ *«виправдовуванням збройної агресії РФ» є доведення (доказування з підкріпленням фактами) допустимості протиправного застосування збройних сил РФ проти України; «визнання правомірною збройної агресії РФ» – висловлювання думки про те, що протиправне застосування збройних сил РФ проти України є виправданим, справедливим, правильним з точки зору відповідності законам розвитку суспільства, відповідності праву. При цьому, метою цих висловлювань є нав'язування вказаних переконань.*

Крім того, були проаналізовані смислоутворюючі лексеми й надані їх контекстуальні значення, наприклад: *«хохлоёбы»* означає (з контексту не зрозуміло більш конкретно) або *«хронічно придуркуваті українці»* (абсолютно всі), або деяку частину цих українців (як, наприклад, якісь особливо дурні люди є тільки частиною людства).

Аналізуючи наданий на дослідження мовний матеріал, беручи до уваги весь контекст (прослуховування аудіозапису телефонної розмови Особи 1 та Н. В.), експерт вважає за необхідне вказати на те, що досліджувана ситуація спілкування має конфліктний характер, а Н. В. під час спілкування знаходиться у незвичному психофізичному стані (ознаки перераховані).

Із контексту самої конфліктної ситуації, яка розгортається в часі (див. нижче) можна зробити висновок, що претензії у адресанта є саме до реципієнта, тобто в даному випадку в грубій, нецензурній формі виражене зневажливе, негативне та образливе ставлення до дурних українців або дурних представників українського народу, втіленням яких (в обох цих випадках) є в уявленні адресанта саме оператор кол-центру.

Метою цього вислову є образити, «зачепити за живе» реципієнта, що може, зокрема, свідчити і про таку ж мету пов'язаного з ним вислову *«Хахлойоби, вас уничтожают и правильно роблят... хахлайоби»* з причини т. зв. навішування ярликів (як технології внутрішнього маніпулювання) та процесу *стереотипизації* (наділення людини характерними (стереотипними) рисами для якоїсь групи).

Таким чином, у вказаних фрагментах повідомлення містяться:

- висловлення *схвалення* тому, що українців (які є «всі хронічно тупими», або їх «хронічно дурну частину») у даний час (див. ситуативний контекст) справедливо вбивають (*«... Хахлойоби, вас уничтожают и правильно роблят... хахлайоби...»*);

- висловлення зневаги до співрозмовника, намагання його образити та побажання йому скорішої смерті («*Хахлайобка! Оой, блядь, когда тебя уже уничтожат, сраная хахлойобка! ...*»).

Метою звернення Н. В. до оператора кол-центру (Особа 1) було вирішення питання з відключення електроенергії у квартирі Н.В., у ході телефонної розмови проблема не була вирішена. Репліки Особи 2: «*Хахлойоби, вас уничтожают и правильно роблят... хахлайоби...*», «*Хахлайобка! Оой, блядь, когда тебя уже уничтожат, сраная хахлойобка! ...*» – не стосуються загальної теми розмови і розходяться із загальним контекстом діалогу. Ці фрази не є думками, які Ільїна Н. В. **намагається нав'язати** адресату. Метою цих висловлювань, є образити, «зачепити за живе» реципієнта.

При цьому, схвалення справедливого (за словами автора) знищення «усіх хронічно тупих українців» або «хронічно тупих представників українського народу» («хохлойобів») під час військової агресії РФ проти України (ситуативний контекст) висловлюється в морально-етичному оцінному контенті, тобто агресивне ставлення Н. В. до Особи 1 як до «хронічно тупої» представниці українського народу в умовах конфліктного спілкування, що розгортається у часі, та побажання їй скорішої смерті й призводить до цього схвалення. Вказане схвалення ніяким чином не відноситься до, наприклад, визнання правомірною збройної агресії РФ проти України в контексті ст. 436-2 КК України як **нав'язування** адресантом **думки про те, що протиправне застосування збройних сил РФ проти України є виправданим, справедливим, правильним з точки зору відповідності законам розвитку суспільства, відповідності праву.**

Таким чином, аналізом інтенціональних намірів мовця було встановлено, що в наданих на дослідження матеріалах виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікація її учасників, виправдовування, визнання правомірною, заперечення тимчасової окупації частини території України, глорифікація її учасників (у контексті ст. 436-2 ККУ) не містяться.

Після призначення додаткової експертизи було встановлено, що у фразах Н. В. містяться висловлювання образливого характеру щодо українського народу та зокрема громадянки України Особи 1.

Список використаних джерел

1. Александров Ю. В., Клименко В. А. Кримінальне право України: заг. частина : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : МАУП, 2004. С. 60.

2. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. М., 1998.
3. Бажанов М. И. Уголовное право Украины. Общая часть. Днепропетровск, «Пороги», 1992. С. 26.
4. Баранов А. Н. Семантика угрозы в лингвистической экспертизе текста. Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН. URL: <http://www.dialog-21.ru/media/1223/baranovan.pdf>
5. Богушевич Д. Г. Принцип прагматической достаточности и структурные характеристики языка. *Материалы юбилейной научной конференции преподавателей и аспирантов МГЛУ посвященной 50-летию университета*, 23–24 апреля 1998 г. В 2 ч. Мн., 1999. С. 8–9.
6. Василина В. Н. Иллокуция как коммуникативная характеристика высказывания. *Вестник МГЛУ. Серия 1. Филология*. 2005. № 2 (18). С. 44–53.
7. Герцензон А. А. Квалификация преступлений. М., 1947. С. 4.
8. Гойман-Калинский И. В., Иванец Г. И., Червонюк В. И. Элементарные начала общей теории : учебное пособие / под общ. ред. В. И. Червонюка. М. : КолосС, 2003. 554 с.
9. Голев Н. Д., Матвеева О. Н. Юрислингвистическая экспертиза: на стыке языка и права. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/yurislingvisticheskaya-ekspertiza-na-styke-yazyka-i-prava>
10. Голоднов А. В. Персуазивность как универсальная стратегия текстообразования в риторическом метадискурсе (на материале немецкого языка): Автореф. дис. ... д-ра филол. наук / РГПУ им. Герцена. М., 2011. 41 с.
11. Дигесты Юстиниана. М. : Наука, 1984. С. 32–35, 367–368.
12. Жучков Д. О. К вопросу об определении и классификационной принадлежности речевого акта угрозы. *Вестник ВГУ. Серия: лингвистика и межкультурная коммуникация*. 2009. № 2. С. 69–71.
13. Иваненко Г. С. Ситуативный контекст: влияние экстралингвистических факторов на реализацию персуазивности текста. *Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова*. 2013. № 6. С. 107–109.
14. Зелинский А. Ф. Квалификация повторных преступлений. Волгоград, 1976. С. 5.
15. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів : навч. посіб. Вид. 2-ге. Київ : Атіка, 2002. С. 16.
16. Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна. Курс лекцій / за ред. М. Й. Коржанського. Київ: Атіка, 2001. С. 103.

17. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник. [Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.] / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ : Юридична думка, 2004. С. 15.
18. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений. – М. : Юрид. лит., 1972. С. 8.
19. Куринов Б. А. Научные основы квалификации преступлений. М., 1984. С. 5.
20. Лавицкий А. А. Русскоязычный правовой дискурс: правонарушение, совершаемое вербальным способом. URL: <http://journals.rudn.ru/russian-language-studies>
21. Навроцький В. О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації. Київ : Атіка, 1999. С. 139.
22. Никишин В. Д. Текст религиозного характера экстремистско-террористической направленности как объект герменевтического исследования и источник криминалистически значимой информации в судебной лингвистической экспертизе. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tekst-religioznogo-harakter-ekstremistsko-terroristicheskoy-napravlenosti-kak-obekt-germenevticheskogo-issledovaniya-i-istochnik>
23. Речевой акт угрозы как объект лингвистической экспертизы / И. М. Балова и др. *Сб. материалов конференции «Язык и право: актуальные проблемы взаимодействия»*, 2015. URL: https://www.ling-expert.ru/conference/langlaw5/balova_budaeva_sherban.html.
24. Сёрл Дж. Природа интенциональных состояний. *Философия, логика, язык*. М., 1987. С. 170–195.
25. Тарарухин С. А. Квалификация преступлений в судебной и следственной и судебной практике. Киев : Юринком, 1995. С. 8.
26. Шахматова Т. С. Речевой акт косвенной угрозы в практике судебной лингвистической экспертизы. *Учен. зап. Казан. ун-та. Сер. Гуманит. науки*. 2015. Т. 157, кн. 5. С. 286–294. URL: https://kpfu.ru/portal/docs/F2024204951/157_5_gum_27.pdf
27. Эпштейн О. В. Языковое оформление речевого акта угрозы (на материале английского политического дискурса). Издательство «Грамота». URL: https://www.gramota.net/articles/issn_1997-2911_2009_1_57.pdf.
28. Austin J. *How to Do Things with Words*. Oxford, 1962.
29. Delruelle. Incitement to hatred: when to say is to do. *Seminar in Brussels*, 25 November 2011 ; Tulkens F. When to say is to do Freedom of expression and hate speech in the case-law of the European Court of Human Rights. Strasbourg : *Seminar on Human Rights for European Judicial Trainers*, 2012.

Дорошук Віталія,
*головний судовий експерт
експертного сектору Українського
науково-дослідного інституту
спеціальної техніки та судових
експертиз СБ України у Волинській
області, м. Луцьк*

ІМПЛІЦИТНИЙ ЗМІСТ ТЕКСТОВОГО ПОВІДОМЛЕННЯ. ДЕКОДУВАННЯ ТА ВЕРБАЛІЗАЦІЯ

Текст – результат мовленнєво-мисленнєвого процесу діяльності людини, писемний або усний мовленнєвий масив, що становить послідовність висловлювань, які характеризуються структурною, композиційною, логічною та смисловою єдністю, слугують засобом інформаційного, емоційного обміну, впливу автора / мовця на світоглядну, ідеологічну позицію реципієнта мовлення, коригування сценаріїв його поведінки, емоційних станів, оцінок тощо [4; 6; 7].

Смислова структура текстового повідомлення, що корелює співвіднесеність його змісту та інтерпретації реципієнтами, включає:

1) Експліцитну частину, що становить змістову структуру, яка прямо витікає із семантики застосованих автором / мовцем лексем, з поданої у тексті інформації, яка може бути позитивною, негативною чи нейтральною, з її інформаційної подачі / ракурсу висвітлення, що у сукупності реалізовує пряму, незауальовану комунікативну інтенцію автора / мовця та не передбачає жодної неоднозначності в інтерпретації тексту.

2) Імпліцитний зміст (підтекст, натяк), тобто неявний, такий, що не прямо виводиться, а у результаті певних мисленнєвих операцій, при яких встановлюється еквівалентність вираженого у тексті експліцитного значення мовних одиниць та реконструйованого реципієнтом прихованого змісту.

Декодування імпліцитного змісту передбачає втягнення в «орбіту» [2] інтерпретації змісту окремого мовленнєвого фрагменту:

- метаконтекст – текстові елементи другого порядку, що виконують службову функцію щодо основного тексту;

- екстралінгвістичний контекст – обставини, в яких відбувається спілкування: місце, час, ситуація, особистість партнера (партнерів), соціальні ролі учасників тощо. Ситуативний контекст має три виміри: фізичний, соціально-психологічний,

часовий. *Фізичний вимір* охоплює проксемічні (просторові) аспекти спілкування, а також місце комунікації. *Соціально-психологічний вимір* виявляється у характері зв'язків між учасникам спілкування, їхніх статусах, соціальних ролях, нормах і культурних чинниках, а також у фізичному стані мовців, їхніх психологічних особливостях (характері, темпераменті тощо). *Часовий вимір* стосується пори дня, історичних умов, суспільно-політичного устрою тощо, в межах яких відбувається спілкування;

- пресупозицію – спільний «фонд» знань, набутий учасниками комунікації до моменту конкретної мовленнєвої взаємодії. [3, 8]

Наведені чинники є фоновими у мовленні, комунікація при діалогічному мовленні, або ж хід розгортання думки при її вербальному втіленні у монологічному мовленні, відбувається на їхній основі та реалізовує ефективну мовленнєву взаємодію за умови, що вони відомі як суб'єкту мовлення, так і реципієнту / реципієнтам.

Умовами успішного декодування імпліцитного змісту реципієнтом / реципієнтами є:

адекватне співвідношення реалізованих у тексті мовленнєвої та інтелектуальної навичок суб'єкта мовлення та реципієнта; смислова доступність висловлювань для сприйняття реципієнтом;

обізнаність реципієнта у соціокультурних, політичних, побутових і т. ін. реаліях як предмета мовлення;

відсутність мовленнєво-мисленнєвої паталогії у суб'єкта мовлення, оскільки її наявність характеризується порушенням логіко-змістових зв'язків, певною мірою абсурдністю з точки зору адекватності сприйняття таких текстів ментально здоровими реципієнтами.

Засобами вираження імпліцитного змісту, що найчастіше трапляються в публіцистичній та соціально-політичній сферах, є:

еліпсис як прояв мовної економії - упущення певних структурних елементів тексту (речення), що легко реконструюються із контексту;

риторичне запитання – питання, що не передбачає відповіді; становить афористичне узагальнення загальновідомої чи очевидної думки

фразеологізми – стійкі словосполучення, усталені, неподільні конструкції (наприклад, фраза: «Петров вийшов сухим із води» інтерпретується як «Петров уникнув заслуженого покарання за певний проступок»);

кліше у номінаціях та характеристиках певних осіб чи подій, що базується на асоціативній функції (наприклад, «Команда Зе», «Паша Мерседес», «орки»);

тенденційність у добірці фактів, сукупність яких становить бажаний для автора / мовця інформаційний вплив попри відсутність його конкретної вербалізації.

Імпліцитний зміст є ключовим при дослідженні:

- гаслової комунікації. До прикладу, гасло «*Західноукраїнській Народній Республіці – БУТИ!*» (сучасний, не історичний контекст), лексема «бути» смислово рівнозначна до існувати, існування можливе внаслідок попереднього заснування, проголошення, а отже на імпліцитному рівні наведене висловлювання містить спонування саме до створення зазначеного державного утворення. «*Херсон – это Россия. РЕФЕРЕНДУМ*» на рівні підтексту становить спонування прийти на референдум та віддати свій голос у підтримку «входження» Херсона до складу рф.

Для пропаганди рф типовим є також накладання відомих гасел на нові суспільно-політичні реалії, у результаті чого гасла набувають специфічного змісту, не пов'язаного з прямим, експліцитним. Наприклад, засобами інтенсифікації та інспірування бойової активності окупаційних військ рф становлять такі гасла: 1) «*Спасибо деду за победу!*» - ретроспектива перемоги над нацизмом у Другій світовій війні накладається на боротьбу з так званим «фашизмом» / «нацизмом» в Україні, що становить формальний псевдоідеологічний привід збройної агресії російської федерації проти України. А отже наведене гасло імпліцитно ототожнює війну проти України з подвигом, з проявом героїзму, що високо цінуватиметься нащадками та історією. 2) «*Работайте, братья!*» – авторський вислів Магомеда Нурбагандова, виголошений перед тим, як його розстріляли ісламські бойовики у 2016 році. Згодом фраза стала афоризмом в росії, часто застосовувався в ЗМІ та у публічних виступах². В контексті збройної агресії проти України становить бойовий клич, під який окупаційні війська рф «натхненно» реалізують акти збройної агресії;

- креолізованих текстів, тобто таких, що включають вербальну складову та її візуалізований супровід. Наприклад, текст: «*Наш президент за мир во всем мире! Спас Россию! Спасет народ Донбасса!*» в контексті зображення В.Путіна. Попри відсутність експліцитно зазначеного імені особи та безпосередньо лексеми «війна», імпліцитно значений текст становить: високий ступінь ідеологічної підтримки політичної діяльності В.Путіна як уособлення військово-політичного керівництва рф; ідеологічної підтримки, схвалення збройної агресії російської федерації проти України, а отже транслявання переконання щодо її доцільності, виправданості;

- діалогічного мовлення на предмет наявності / відсутності ознак вимагання хабаря. Для таких виді об'єктів дослідження типовою є відсутність експліцитно вираженої фрази особи А, адресованої до особи Б: «*дай мені гроші і я зроблю тобі*

² Відомості Вікіпедії

послугу». Натомість застосовується така комунікативна тактика: 1) наводяться численні доводи, аргументи профіту, який Б може отримати завдяки особі А, у разі, якщо А забажає допомогти / посприяти у вирішенні питання Б; 2) зазначаються негативні для Б наслідки, якщо А не забажає посприяти у вирішенні питання Б. Логічним є прагнення Б позитивного вирішення його питання та небажання настання негативних наслідків, закономірним – усвідомлення, що ініціатива позитивного вирішення питання обумовлена не альтруїзмом А, а меркантильним інтересом, відтак Б запитує вартість послуги / висловлює згоду заплатити бажану для А суму. За такої комунікативної ситуації вимагання реалізовується на імпліцитному рівні. Ознакою коректної інтерпретації відповідної інтенції А становить подальше розгортання комунікації, що не містить заперечення А отримати кошти, натомість присутнє обговорення деталей: сума, завдаток, місце отримання, спосіб і т.ін.;

- погрози, які можуть бути реалізовані у мовленні натяками на певну неконкретизовану небезпеку для адресата погроз, близьких йому осіб чи його майна. Наприклад: «А.: Я тобі череп проламаю! Ти в кращому випадку інвалідом лишишся! А діти у тебе є? / Б.: Не лізть до моїх дітей». У наведеному контексті запитання А щодо дітей імпліцитно становить погрозу заподіяння дітям фізичного насильства.

Сфера виявлення текстових повідомлень з імпліцитною складовою у ході проведення семантико-текстуальних досліджень є доволі широкою, її декодування та вербалізація потребує високого ступеню ерудиції та обізнаності у суспільно-політичних реаліях України та світу, максимальної об'єктивності та неупередженості, виваженого підходу у доборі несуперечливих лексичних / змістових відповідників, вибудові логічної, послідовної аргументації.

У компетенцію експерта-лінгвіста входить встановлення імпліцитного змісту виключно в межах базових, загальновідомих знань та очевидних відомостей, доступних та недвозначних для осягнення пересічним реципієнтом. При інтерпретації імпліцитного змісту важливо не перейти на емоційну складову, оскільки вона є предметом дослідження суміжної з лінгвістикою галузі – психолінгвістики, яка вивчає психологічний аспект формування та сприйняття мовлення у його взаємодії із системою мови.

Лінгвістичний аналіз, що охоплює не лише експліцитну складову змістової структури тексту, але і імпліцитний смисловий сегмент, забезпечує всебічність та повноту дослідження, реалізовує максимальну ефективність у встановленні об'єктивного змісту тексту, що є ключовим завданням судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи, а тому становить важливий науковий

потенціал, потребує розробки стійкої методологічної бази, вироблення систематизованих підходів та їхнього впровадження в експертну діяльність.

Список використаних джерел

1. Загальна методика судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи (р/к 1.2.18).
2. Ажнюк Л. А. Лінгвістичне підґрунтя юридичної визначеності. Інтернет-ресурс.
3. Баранов А. Н. Лингвистическая экспертиза текста. Теоретические основания и практика. Учебное пособие. М. : «Наука», 2013. 592 с.
4. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник Київ : ВЦ «Академія», 2011. 304 с. (Серія «Альма-матер»).
5. Будко Т. В. Проблемні питання судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи мовлення та рекомендації щодо їх вирішення (на матеріалах кримінальних проваджень) : монографія. Київ: Нац. акад. СБУ, 2017. 88 с.
6. Будко Т. В. Теория и практика исследования речевых текстуальных источников информации в деятельности СБ Украины. Киев, 2003. 279 с.
7. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля – Київ, 2011. 844 с.
8. Семенюк О. А. Основи теорії мовної комунікації (Серія «Альма-матер»).
9. Стернин И. А. Анализ скрытых смыслов в тексте. Интернет ресурс.

Жабінська Марина,
*судовий експерт групи досліджень
у сфері інформаційних технологій
Чернігівського науково-дослідного
експертно-криміналістичного
центру МВС України, м. Чернігів*

ОБ'ЄКТИВНІ МЕЖІ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ. ПЕРСПЕКТИВИ ПСИХОЛІНГВІСТИКИ

Компетенція і компетентність – одні з основних понять теорії і практики судових експертиз, які встановлюють порядок призначення експертиз, вибір експерта, права і обов'язки судового експерта, особливості оцінки висновку експерта.

Компетенція експерта – об'єктивна категорія. Компетенцією мають володіти особи, які залучаються до виконання судових експертиз. Компетенція експерта (від лат. *competere* – відповідати, бути гідним) О. Р. Росінською розглядається в двох аспектах. По-перше, як коло повноважень, прав та обов'язків експерта, які визначені процесуальними кодексами та нормативними актами. По-друге, як комплекс знань в області теорії, методики та практики судової експертизи певного роду, виду. *Об'єктивна компетенція* являє собою об'єм знань, якими повинен володіти експерт, *суб'єктивна компетенція* або компетентність – це ступінь оволодіння конкретним експертом цими самими знаннями [7].

Відомий український учений М. Щербаковський пропонує диференціювати компетенцію на три рівні [8].

Процесуальна компетенція експерта. Характеризує права та обов'язки судового експерта. Процесуальною компетенцією володіють усі судові експерти, яких залучають для проведення судових експертиз в будь-якій галузі судочинства. Суттєвою особливістю процесуальної компетенції особи, яку залучають в якості судового експерта, є обов'язкове володіння спеціальними знаннями. В процесуальних кодексах зміст поняття спеціальних знань не розкривається, однак, згідно зі ст. 242 КПК України, вказується наступне – **«не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права»**. Таким чином, в компетенцію експерта *не входять запитання*, які потребують висновку на основі правових знань [8].

Особа, яку залучають в якості експерта, володіє спеціальними знаннями, тобто вищою освітою на рівні (не менш як) спеціаліста, що підтверджується наявністю в неї відповідного диплому про закінчення вищого навчального закладу.

Наукова компетенція експерта. Наукова або професійна компетенція відповідає об'єму спеціальних знань, яким має володіти експерт певної експертної спеціальності, в нашому випадку лінгвістичної. Критерієм розмежування різноманітних видів експертиз і, як наслідок, компетенцій експерта є предмет експертних досліджень, тобто обставини, які належать встановленню шляхом проведення експертизи [1, с. 40, 69].

Наукову компетенцію експерта можна встановити, виходячи з задач, які виносяться на вирішення того чи іншого виду судових експертиз. Приблизний перелік завдань по різним видам судових експертиз наведений, наприклад, в Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених МЮ України [4].

Визначення наукової компетенції експерта має важливе значення для визнання висновку експерта допустимим джерелом доказів. Якщо поставлене запитання виходить за межі наукової компетенції експерта, то згідно п. 2.2. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз МЮ України, він зобов'язаний повідомити про це орган або особу, яка призначила експертизу і повернути надані матеріали справи без виконання [4].

Таким чином, усі судові експертизи однієї спеціальності мають однакову наукову компетенцію, яка визначається предметом виду експертизи.

Індивідуальна компетенція експерта. Спеціалісти, які бажають професійно працювати судовими експертами, протягом певного часу проходять підготовку (стажування) в державних судово-експертних закладах (службах) відповідно до обраної експертної спеціальності [8].

Володіння експертом цим рівнем компетенції визначається за наявності у нього свідоцтва, виданого експертно-кваліфікаційною комісією, про присвоєння йому кваліфікації судового експерта з правом проведення судових експертиз певного виду експертної спеціальності. Спеціалісти, яким присвоєна кваліфікація судового експерта, входять до державного Реєстру атестованих судових експертів [5].

Таким чином, компетенція, як об'єктивна категорія, має складну, трьохрівневу структурну організацію. Вимоги до наявності процесуальної компетенції висуваються до усіх судових експертів, наукової компетенції – визначеній частині експертів, а індивідуальній – конкретному експерту.

До компетенції експерта-лінгвіста не входить встановлення реальних (некомунікативних) намірів мовця, оскільки це питання пов'язане зі становленням форми провини. Навіть, якщо експерт-лінгвіст має юридичну освіту і знає якого роду висловлювання мають кваліфікуватися, він не має права встановлювати правову кваліфікацію певного злочину. *Експерти не встановлюють тих обставин,*

що не знайшли відображення в тексті (при цьому аналіз комунікативної ситуації нерідко допомагає експертові встановити об'єктивний зміст, а також інші важливі саме для лінгвістичного дослідження параметри висловлювання), а встановлюють лише виражену в тексті мету автора, не встановлюючи реальну мету і мотиви діяльності суб'єктів правопорушення. Експерту необхідно аргументувати одержану шляхом дослідження інформацію та надати їй оцінку, застосувавши спеціальні знання у галузі лінгвістики, не виходячи за межі цієї галузі знань. Оскільки висновок експерта є одним із доказів у справі, який має відповідати вимогам достовірності та допустимості.

Компетентний (від лат. *competens* (*competentis*) – відповідний, здатний) – це такий, який володіє компетенцією, з чим-небудь добре обізнаний, знаючий, тямущий. Компетентність відображає готовність експерта до практичного виконання експертних досліджень, також має трирівневу структуру.

Перспективи психолінгвістики. Останніми роками нові прориви в сучасній науці пов'язані з мультидисциплінарними дослідженнями, адже знання стали більш мультидисциплінарними. Перед вченими постало важке завдання оволодіння не тільки власним предметом наукових досліджень, а й вміння професійно комунікувати з колегами інших наукових сфер. Так як, сучасний стан науки з величезним, різноплановим обсягом знань вимагає фахівців, готових не стільки до міждисциплінарних, а скоріше до мультидисциплінарних досліджень.

Психолінгвістика стала мультидисциплінарною наукою, інтегрувавши не тільки такі науки як лінгвістика, психологія, філософія, але й також, яка має багато спільного і з більш широким науковим пізнанням, а саме науками про мозок (дослідження мовної свідомості за допомогою психолінгвістичних методів), генетикою та багатьма іншими.

В останні десятиліття відбувається перехід психолінгвістики на антропологічну парадигму, в основі якої лежить тріада «людина – мова – культура».

Власне лінгвістика потребує психологічного дослідження функції мови, основних питань теорії мови. Психологія ж, в свою чергу, потребує дослідження форм, засобів і моделей комунікацій людини, однією з яких найважливіших є лінгвістична. У процесі такого підходу з'являється можливість природничо-наукового дослідження свідомості людини, такої важливої компетенції людини як читання, письмо та ін. З цього партнерства народжується нове знання – *психолінгвістика*, яка поєднує в собі *чутливість психолога з досвідом лінгвіста* [6].

Останніми десятиліттями зростає науковий інтерес до загальних процесів, які відбуваються в мозку людини, зокрема, які пов'язані з мовою. Сучасний світ змінюється настільки швидко, що потреба в професіоналізмі, в вузьких

спеціальностях і навичках провокує у людини необхідність вчитися і диференціюватися, управляти своїм власним розвитком, працювати, використовуючи повні можливості. Цього, однак, не може бути досягнуто з використанням методів з минулого. Сучасні методи мультидисциплінарних досліджень успішно застосовуються у психолінгвістичній науці, що сприяє її швидкому розвитку.

Поняття тексту в психолінгвістиці

Виявлення суті психолінгвістичного підходу до вивчення тексту передбачає вивчення тих рис, що відрізняють цей підхід від лінгвістичного. По-перше, основною рисою психолінгвістики, що відрізняє її від лінгвістики, є врахування фактору контексту – *ситуації* (фрагмента дійсності з відповідними соціальними умовами), у якій місце має вироблення чи/або сприйняття мовленнєвого витвору. По-друге, психолінгвістика акцентує фактор мовленнєвої особистості – *рефлексію особистості продуцента/реципієнта під час породження й сприйняття мовлення*.

У психолінгвістичній теорії текстом вважають будь-яке послідовне вираження будь-якого змісту, однак не обов'язково писемного.

У свідомості текст також уявляється як виключно природньомовленнєвий продукт. Однак його «вербальність» слід розглядати в найбільш широкому семіотичному змісті. До одиниць тексту відносяться такі фрагменти тексту, що мають особливу семантику й стандартизоване характерне оформлення: переліки, цитати, посилання, дати, числа, скорочення, знаки, власні назви, умовні позначення.

Текст – це, безперечно, дане, що має свої, притаманні тільки йому, параметри й категорії, це комунікативно-психологічне явище, яке існує тільки в момент його творення або сприймання. Текст поза написанням і читанням не існує.

Слово, з точки зору психолінгвістики, розглядається не як одиниця абстрактної мовленнєвої системи, а як одиниця мовленнєвої властивості людини – її індивідуального лексикону.

Як зазначала О. С. Ахманова у праці „Психолінгвістика” 1954 року, лінгвістика не повинна боятися контакту з психологією, але вивчення лінгвістичних фактів у зв'язку з психологією не означає пояснення цих фактів через індивідуальне – дослідження мови як сфери виключно індивідуальної (ми не повинні забувати, що навіть індивідуальне детермінується загальним і, перш за все, *соціальним*). Йдеться не про повернення до психіки окремого індивіда, а про те, щоб *дати інтерпретацію лінгвістичних фактів через загальні закони психіки окремого індивіда* [3, с. 142].

Конотація – це лінгвістичний феномен, особливий компонент, за допомогою якого виражається *психічний стан мовця, його ставлення до предмета, об'єкта, адресата мовлення*, тобто все те, що складає мету емотивної функції слова. На

сьогодні відомі три основні напрямки у вивченні проблем конотації мовних засобів. *Семіотичний напрям*, де досліджуються *мотиви*, в залежності від яких особа, яка говорить, вибирає ті чи інші мовні засоби (Л. Єльмслев, Р. Барт). *Лінгвістичний аспект* (Ш. Баллі – засновник, В. М. Телія, В. І. Говердовський, В. І. Шаховський) представлений кількома різновидами: стилістичним, лексичним (вивчає засоби створення додаткового значення слів, виразів, що надають їм експресивності, яскравості) та культурологічним (конотація розглядається як семантична частина значення, що доповнює відомості про об'єктивно існуючу реалію специфічно національною інформацією). *Психолінгвістичний напрям* (О. О. Леонт'єв, О. О. Залевська, Р. Роммштейн, М. Портер та інші) – виділення та вивчення конотації якнайтісніше пов'язане з поняттям асоціації і з емоційною організацією мовлення. З часом і конотативний елемент семантики лексичних одиниць став об'єктом психолінгвістичних досліджень (В. А. Маслова, Е. Ю. Мягкова, Є. С. Отін). В. І. Говердовський, розглядаючи лексикологічні і психолінгвістичні засади конотації, наголосив на існуванні певних оцінок значення слова, які не вкладаються в лексикографічну метамову лінгвістики: «емоційної оцінки», «емоційного забарвлення», «експресивного значення». Оцінний момент трактується вченим як пізнавальна категорія психіки, частина думки, протиставлена іншій частині думки – поняттєвому мисленню, а саме категорії сприйняття й уявлення, узятих разом [2, с. 5–6].

Отже, психолінгвістика намагається не лише описати лінгвістичні факти у різних випадках, а й пояснити їх, інтерпретувати факти структури чи системи через їх причинність, розглядаючи внутрішні зв'язки системи. Але ще досі існує чимало нез'ясованих питань: психолінгвістичні засади конотативності, закономірності виникнення емоційно-оцінного компонента у значенні, способи виникнення експресивно забарвлених значень та ін.

Список використаних джерел

1. Бычкова С. Ф., Бычкова Е. С., Калимова А. С. Судебная экспертология. Курс лекций : учебное пособие. Алматы : Жеті жаргы, 2005. 376 с.
2. Горелов И. Н., Седых К. Ф. Основы психолінгвістики. М. : Лабиринт, 2004. 316 с.
3. Жинкин Н. Речь как проводник информации. М. : Наука, 1982. 160 с.
4. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень // Наказ Міністерства юстиції України від 8.10.1998 р. № 53/5 ; із змінами і доповненнями, внесеними наказами Міністерства юстиції

України від 30.12.2004 р. № 144/5; 10.10.2005 р. № 59/5; 29.12.2006 р. № 126/5 ; 15.07. 2008 р. № 126/5; 1.06.2009 р. № 965/5; 26.12.2012 р. № 1950/5.

5. Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів : Наказ Міністерства юстиції України № 86/5 від 09.08.2005; із змінами, внесеними згідно з Наказами № 1054/5 від 07.11.2007, № 643/5 від 13.04.2009.

6. Психолінгвістика в сучасному світі – 2018 : Абстракти XIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Переяслав-Хмельницький, 25–26 жовтня 2018 року) / Відп. ред. Л. О. Калмикова; ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький, 2018. 212 с. С. 36–37.

7. Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе. М. : Норма, 2005. 656 с.

8. Щербаковский М. Г., Щербаковская Л. П. Компетенция и компетентность судебного эксперта. *Криминалистика и судебная экспертиза* : межвед. научн.-метод. сборник. Киев : Министерство юстиции Украины, 2013. Вып. 58. Ч. 1.

Коваль Олена,

головний судовий експерт відділу досліджень звуко- та відеозапису лабораторії досліджень у сфері інформаційних технологій ДНДЕКЦ МВС, м. Київ

СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕКСТІВ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ. ПРЕДМЕТ, ОБ'ЄКТ ТА ЗАВДАННЯ

На сьогодні актуальним є питання дослідження різножанрового тексту документів. Із погляду змістового навантаження, документи поділяються на **прості**, які розглядають лише одне питання або факт (*довідка, заява, подання, доручення, пропозиція, доповідна*), і **складні**, що відображають два чи більше питань (*акти, протоколи, договори, контракти*). Тексти складних документів розбивають на пункти, підпункти, розділи, глави (наприклад: договори, контракти, угоди, протоколи тощо).

Неправильне написання тексту документа може спричинити неадекватне прочитання і, відповідно, його розуміння. Грамотне оформлення ділових паперів

забезпечується не тільки дотриманням правил оформлення документів, але й знанням правил написання, що діють у мові, якою укладають документи. Унормованість є однією з найважливіших ознак літературної мови, тому так важливо дотримуватися загальноприйнятих мовних норм у текстах ділових документів, зокрема й послуговуючись офіційно-діловим стилем. Точність та однозначність – важливі вимоги, які висуває сучасна наука до лексичних одиниць офіційно-ділового стилю. За Д. Лотте, точність терміна передбачає правильне або, у крайньому разі, не викривлене (нейтральне) лексичне відображення ознак, які характеризують поняття, що термінується. Однією з істотних вад фахових, зокрема офіційно-ділових текстів, яка спричиняє неточність у сприйманні лексичних засобів і нерідко приводить до практичних помилок, вважається багатозначність, або полісемія – здатність слова одночасно мати два чи більше лексичні значення, пов'язані між собою. Це один із найважливіших шляхів розвитку лексики літературної мови, проте у документах багатозначність є вадю.

Загальна грамотність текстів документів досягається і за рахунок синтаксису.

Синтаксис офіційно-ділового стилю має свою специфіку: 1) тексти документів здебільшого мають розповідний характер, тому питальні, а особливо окличні речення трапляються рідко; 2) щоб досягти логічної послідовності викладення змісту, використовуються вставні слова та словосполучення (таким чином, отже, поперше), «початкові зв'язки» у вигляді займенників (ці, такі, цей), прийменників (незважаючи на, відповідно до), дієприслівникових зворотів (Взявши до відома...); 3) стандартизують професійний текст, роблять його структуру чіткою та зрозумілою: правильна рубрикація, перелік, система пунктуаційних знаків; 4) висока частотність уживання віддієслівних іменників – вони створюють загальне уявлення про дію: поліпшення, створення; та розщеплених присудків: рекомендувати – надати рекомендацію. Не рекомендують зловживати розщепленими присудками, оскільки вони часто є семантично порожніми, беззмістовними: забезпечити поліпшення; 5) надається перевага простим та двоскладним реченням. З-поміж односкладних найширше представлені безособові речення, головний член яких виражений формами на -но, -то, та інфінітивні речення: Справу передано на доопрацювання. З-поміж складних домінують складнопідрядні речення з підрядними причини, мети, часу тощо; 6) прямий порядок слів вважається нейтральним і домінує в мові.

Особливо часто на дослідження приходять документи, які передбачають юридичні наслідки. Такі експертизи традиційно об'єднують під спільною назвою «експертизи, пов'язані з документальними спорами». Непорозуміння між сторонами зазвичай виникають через різночитання окремих фрагментів такого тексту, у яких зафіксовані юридично важливі факти: зміст законодавчого припису,

зміст прав та обов'язків сторін у договорі, термін виконання зобов'язання, воля заповідача в заповіті та ін. Сторони конфлікту нерідко відстоюють відмінні інтерпретації послідовності описуваних у тексті подій, граматичних і змістових зв'язків у межах тексту, значення окремих одиниць (наприклад, видо-часових форм дієслів, прийменникових конструкцій) тощо. Формально-лінгвістичні і змістові показники тексту дають правникам підстави для обґрунтування легітимності тексту як такого, що передбачає юридичні наслідки, або, навпаки, для визнання його юридично нікчемним. Попри відмінний юридичний статус документів, які передбачають юридичні наслідки (від законів і підзаконних актів, наказів і розпоряджень, рішень і постанов судів до особистих документів: боргових зобов'язань, довіреностей, заповітів тощо), і попри всі жанрові відмінності, такі тексти об'єднує низка суттєвих дискурсивних характеристик, які відрізняють їх від текстів інших дискурсивних сфер – розмовного і художнього мовлення, текстів реклами, текстів ЗМІ.

Об'єктом аналізу лінгвістичних експертиз, що стосуються документальних спорів, є тексти нормативних актів та низка інших документів. Слід зазначити, що лінгвістична експертиза досліджує тільки мовні особливості певного тексту, не звертаючи увагу на юридичні норми.

Орієнтовні питання, які можуть ставитися перед експертом:

1) *Яке смислове навантаження має частина речення «...» у абзаці другому частини першої статті 5 Договору від 05.08.2016?*

2) *Чи впливає з усього тексту шлюбного договору, та п. 6 зокрема, що не зважаючи на те, що трикімнатна квартира, яка розташована за адресою: м. Київ, вул. Данькевича, будинок № 12, квартира № 8, зареєстрована на ім'я Петрова В.І., саме Іванова Т.М. є платником по договору споживчого кредиту укладеного 05.08.2015?*

3) *Чи впливає з об'єктивного змісту листа, який починається зі слів «...» та закінчується словами «...» те, що в ньому йдеться про передачу адресату певної інформації?*

4) *Чи є тотожними поняття «власні рахунки» та «рахунки інших отримувачів» з урахуванням тексту договору від 05.12.2009?*

5) *Чи є записи прізвищ в копіях документів ідентичними?*

6) *Чи містяться у текстах наданих на дослідження договорів змістові суперечності?*

7) *Яким є тлумачення терміну «загального планування», виходячи із побудови роз'яснювальної конструкції у дужках?*

8) Чи відповідає текст Договору від 15.03.2017 за своїми побудовою, змістом, стилістичним оформленням стандартам офіційно-ділового листування?

9) Чи використані в даному тексті фрагменти іншого конкретного тексту?

10) Чи відповідає зміст викладу показів в якості свідків Г. В. Іванова та І. В. Петрова у постанові про порушення кримінальної справи від 10.12.2017 змісту тексту протоколу допиту свідка І. В. Петрова від 22.12.2017?

11) Чи слово «домовляються», взите в одному з пунктів договору: «У випадку неможливості вирішення спору шляхом переговорів Сторони, керуючись ст. 5 Закону України “Про третейські суди”, домовляються про те, що спір розглядається одноособово третейським суддею...», вказує на те, що на момент підписання договору між сторонами вже є домовленість про розгляд спору третейським суддею, чи на те, що така домовленість між сторонами має бути досягнута, якщо між ними виникне спір, який не можна вирішити шляхом переговорів?

12) Чи вислів в межах населених пунктів у тексті статті 276.1 Податкового кодексу України: «Податок за земельні ділянки (в межах населених пунктів), зайняті житловим фондом, автостоянками... дачно-будівельними та садівницькими товариствами, ...а також за земельні ділянки, надані для потреб сільськогосподарського виробництва, водного та лісового господарства, ...справляється у розмірі 3 відсотків суми земельного податку, обчисленого відповідно до статей 274 і 275 цього Кодексу» – пов’язаний за змістом з усією наступною частиною тексту чи стосується лише його частини до сполучника а також?

13) Чи слово «одночасного» в текстовому фрагменті «Перехідних положень» Податкового кодексу України: «Тимчасово... звільняються від оподаткування: прибуток підприємств, отриманий ними від діяльності з одночасного виробництва електричної і теплової енергії та/або виробництва теплової енергії з використанням біологічних видів палива» – пов’язане з виробництвом трьох видів енергії (електричної; теплової енергії; теплової енергії з використанням біологічних видів палива) чи лише двох видів (електричної; теплової енергії)? Яке значення має словесне позначення та/або в цьому тексті? Чи дає наданий для дослідження текст лінгвістичні підстави характеризувати його як текст документа певного жанрового різновиду (розписки, договору, заповіту; листа-повідомлення про розірвання договору; офіційного листа-відповіді, який містить аргументовану відмову тощо)?

14) Чи містить текст договору мовну вказівку на певну подію (наприклад, на отримання грошей позичальником) як на таку, що вже відбулася? Які саме мовні засоби вказують на це? Чи можна з тексту договору встановити: час, з якого договір набув чинності? Час повернення позики? Послідовність описуваних у тексті подій? Як співвідносяться в часі події, описані в текстах юридично пов'язаних документів? Які саме мовні засоби використано для вказівки на ці (або інші) юридично важливі обставини?

Приклад судової лінгвістичної експертизи.

«На вирішення судової експертизи поставлені запитання:

- «Чи містить текст Плану заходів <...> вказівку на те, що пункти 7, 8, 9 мають послідовність у значеннях?»

«У разі невиконання пункту 7, чи має це значення для подальшого виконання пунктів 8, 9?»

У процесі лінгвістичного дослідження застосовувалися загальнонаукові, а також спеціально-лінгвістичні методи логіко-семантичного, контекстуально-інтерпретаційного, структурно-системного, порівняльного аналізу тощо.

I. У контексті поставлених питань наведемо загальновідомі дані й тлумачення певних термінів та понять, на яких ґрунтуватиметься дослідження і які подаються у тлумачних словниках української мови та спеціальній довідковій літературі:

Офіційно-діловий стиль – функціональний різновид мови, який слугує для спілкування в державно-політичному, громадському й економічному житті, законодавстві у сфері управління адміністративно-господарською діяльністю. Належить до виразно-об'єктивних стилів. Вирізняється найвищою мірою книжності.

Основне призначення стилю – регулювати ділові стосунки мовців у державно-правовій і суспільно-виробничій сферах, обслуговувати громадські потреби суспільства у державному, громадському, економічному і політичному житті, тексти офіційно-ділового стилю мають виразні відмінності і в межах того самого жанру. Однак для всіх текстів офіційно-ділового стилю характерні дуже виразні спільні мовні риси. Тексти офіційно-ділового стилю вимагають документальності тверджень, точності формулювань, не припускають двозначності сприймання змісту.

Для офіційно-ділового стилю основною є функція *повідомлення* громадянам, установам і організаціям законів, постанов, розпоряджень, угод та іншої офіційної інформації, що виникає і вступає в дію чи виводиться з обігу на всіх рівнях державного, суспільного, громадського і виробничого життя.

До специфічних рис офіційно-ділового стилю відносять імперативність, розпорядність, регламентованість, непроникність. Це означає, що зміст документів

є обов'язковим до виконання для тих, кому вони адресуються, у певних межах і регламентах; самі документи чітко відокремлені від інших текстів і непроникні для їх елементів.

Найважливіші риси офіційно-ділового стилю:

1. Точність, послідовність і лаконічність викладу фактів, чіткість у висловленні.
2. Однозначність формулювань.
3. Несуперечлива аргументація викладеного в документі.
4. Відсутність образності, емоційності й індивідуальних авторських рис (хоча службові листи можуть мати окремі індивідуальні авторські риси).
5. Уживання усталених мовних одиниць – кліше, що забезпечують певну стандартизацію ділових текстів.
6. Повторюваність окремих мовних одиниць.
7. Наявність реквізитів. Обов'язкові реквізити, без яких документ не має юридичної сили, – дата і підпис.
8. Уживання стилістично нейтральної лексики (слів) у прямому значенні. Використання залежно від мети суспільно-політичної, професійно-виробничої, науково-термінологічної лексики.
9. Діловий текст може поділятися на розділи – 1, на параграфи (§) – 1.1., пункти (п.) – 1.1.1., підпункти (пп.) – 1.1.1.1.
10. Найуживаніші синтаксичні одиниці – прості поширені речення з прямим порядком слів, складнопідрядні з причиново-наслідковими відношеннями частин.

Традиційно виділяються такі підстили офіційно-ділового стилю: законодавчий (закони, укази, статuti, постанови), адміністративно-канцелярський (накази, інструкції, розпорядження, довідки, звіти, заяви) та дипломатичний (міжнародні угоди – конвенції; повідомлення – комюніке; звернення – ноти; протоколи).

Адміністративно-канцелярський підстиль використовується в професійно-виробничій сфері, правових взаєминах і діловодстві у вигляді офіційної кореспонденції, договорів, контрактів, заяв, автобіографій, доручень тощо.

Серед адміністративно-управлінської документації виділяють:

- розпорядчу (наказ, постанова, рішення, резолюція, розпорядження);
- організаційну (договір, інструкція, статут, штатний розпис, тарифікація);
- інформаційно-довідкову (автобіографія, заява, звіт, план, характеристика, інформація, довідка).

Документ – це мовленнєвий твір офіційно-ділової сфери спілкування, мовне оформлення якого зумовлено специфічним способом його створення та функціонування.

Документ, на відміну від літературних, наукових і публіцистичних творів, має юридичну силу. Вказівки, які містяться в документах, є обов'язковими до виконання, вони підтримуються і контролюються державою. Саме цим екстралінгвістичним чинником забезпечують комунікативно-прагматичну спрямованість офіційно-ділових висловлювань певного адресата.

Головні вимоги до будь-якого ділового документу, в тому числі до Постанови, Договору, Додаткової угоди, Статуту:

- достовірність (викладені факти відбивають реальний стан речей);
- точність (виклад не допускає подвійного трактування, розпливчастого тлумачення тексту загалом та окремих його частин зокрема);
- логічність (у документі витримується логіка викладу, без будь-яких суперечностей, текст документа повинен містити усю необхідну інформацію для роботи над ним);
- лаконічність (у тексті відсутні зайві місця або надмірність тлумачення певного факту);
- емоційна нейтральність та відсутність індивідуальних особливостей стилю автора (укладача);
- структурна і композиційна чіткість;
- доступність викладу тощо [2.8, с. 41].

Розпорядження, -я, с. тут 2. Наказ в усній або письмовій формі, даний директивним органом чи повноважною особою. // Папір, на якому викладено наказ.

План, -у, ч. тут 2. Задум, проект, що передбачають перебіг, розвиток чого-небудь; текст, документ із викладом такого задуму, проекту. // Заздалегідь накреслена програма господарських, культурних, оборонних і т. ін. заходів, що передбачає порядок і термін здійснення їх; текст, документ із викладом такої програми заходів.

Вказівка - Керівна настанова або порада.

Черга - 1. Тут - Одна з ланок, частин чого-небудь цілого, що має з'являтися, вступати в дію у визначеній послідовності. Відбулося відкриття другої черги Каракумського каналу (Радянська Україна, 15.XI 1960, 1); У Кривбасі стала до ладу перша черга Південного гірничо-збагачувального комбінату для збагачення залізистих кварцитів (Наука і життя, 12, 1957, 2);

Пункт – 2. Окремий розділ офіційного документа або частина тексту, що звичайно позначається цифрою або буквою.

Послідовність – 1. Певна черговість подій, явищ, етапів роботи тощо, порядок розташування чогось.

Значення – 2. Суть чого-небудь; зміст.

Зміст – 1. Те, про що говориться, розповідається де-небудь, те, що описується, зображується. 2. Суть, внутрішня особливість чого-небудь.

Об’єктивний зміст – це форма думки, виражена в тексті лексично.

Контекст (семантичний аспект) – імпліцитно (приховано) або експліцитно (відверто) виражені смисли, що реально існують і є частиною ситуації, відображаються в дискурсі та є актуальними для цього комунікативного акту.

Дослідженню підлягає об’єктивний зміст пунктів Плану заходів <...>, а саме:

- п. 7 «Безоплатна передача будівель та земельних ділянок для розміщення військових містечок, в тому числі на ділянці відповідальності: <...>»;
- п. 8 «Зменшення ділянок відповідальності до 30-40 кілометрів та розгортання нових прикордонних підрозділів, створення інфраструктури на цих напрямках: <...>»;
- п. 9 «Облаштування розгорнутих підрозділів: <...>»

Тексти в досліджуваному документі, малого та середнього обсягу, складені українською мовою в адміністративно-канцелярському підстилі офіційно-ділового стилю мовлення.

Надається відповідь на запитання:

«Чи містить текст Плану заходів <...> вказівку на те, що пункти 7,8,9 мають послідовність в значеннях?» - «У разі невиконання пункту 7, чи має це значення для подальшого виконання пунктів 8,9?»

Структурним аналізом тексту Плану заходів <...> встановлено, що План складається із таблиці, пунктів від 1-го до 23-ох у колонці під назвою «Найменування завдання» та трьох черг:

- «Перша черга – створення системи суцільних земляних споруд, облаштування місць несення служби та опорних пунктів»;
- «Друга черга – скорочення ділянок відповідальності та розгортання нових прикордонних підрозділів, створення інфраструктури державного кордону на цих напрямках»;
- «Третя черга – облаштування державного кордону та підрозділів Держприкордонслужби сучасними засобами спостереження, сигналізації та ураження»,
та двох окремих «розділів»:
 - «Удосконалення нормативно-правової бази щодо інженерно технічного облаштування державного кордону»;
 - «Винесення лінії українсько-російського державного кордону на місцевість та позначення її прикордонними знаками».

При цьому, розуміння цього **Плану як програми оборонних заходів, що передбачає порядок їх здійснення** підтверджується наявністю в ньому черг, які (безсумнівно, за визначенням) **вступають у дію у визначеній послідовності**.

Виходячи із логіко-змістового та семантичного аналізу кожна черга і два окремі «розділи» Плану містять пункти із завданнями (при цьому, досліджувані п.п. 7-9 складають 2-гу чергу цього плану), які на синтаксичному рівні оформлені розповідними, простими, односкладними, номінативними (головні члени речення виражені віддієслівними іменниками у називному відмінку однини) реченнями, повними, поширеними, ускладненими однорідними членами речення.

Синтаксичним аналізом встановлено, що кожен пункт другої черги цього плану, яка має загальну назву «скорочення ділянок відповідальності та розгортання нових прикордонних підрозділів, створення інфраструктури державного кордону», виражений простим односкладним реченням. А саме:

п. 7. «*Безоплатна передача будівель <...>*» – речення непитальне, розповідне, неокличне, просте, односкладне, номінативне (головний член речення виражений віддієслівним іменником у називному відмінку однини *передача*, семантичне значення якого «дія за значенням передавати»), повне, поширене, ускладнене пояснювально-уточнювальною обставиною, однорідними членами речення (дodatками, обставинами);

п. 8. «*Зменшення ділянок відповідальності до 30–40 кілометрів та розгортання нових прикордонних підрозділів, створення інфраструктури на цих напрямках: <...>*» – речення непитальне, розповідне, неокличне, просте, односкладне, номінативне (головні члени речення виражені віддієслівними іменниками у називному відмінку однини *зменшення*, семантичне значення якого «дія за значенням зменшити, *розгортання*, семантичне значення – «дія за значенням розгортати»), *створення*, семантичне значення – «дія за значенням створювати»), повне, поширене, ускладнене однорідними головними членами речення (із приєднувальним відношенням (та)), однорідними обставинами;

п.9. «*Облаштування розгорнутих підрозділів: <...>*» – речення непитальне, розповідне, неокличне, просте, односкладне, номінативне (головний член речення виражений віддієслівним іменником *облаштування* (семантичне значення — дія за значенням «облаштувати, облаштуватися»), повне, поширене.

Наведемо визначення спеціальних лінгвістичних понять, згаданих вище, а саме:

Речення односкладне номінативне — іменне односкладне речення, у якому єдиний головний член виражений іменником у формі називного відмінка іменника та виражає загальне значення буття предмета, явища, реалії та под.: Солов'їні далі, далі солов'їні... (В. Сосюра); Підкинуло. Здригнулось. Зашкребло. Затнувся подих.

Оберт. Шарудіння (М. Бажан); Тиша і пустка (М. Коцюбинський). За семантикою Р. о. н. бувають: 1) **буттєві (власне номінативні)**: Далина. Далечінь. Світлодаль... У мандрівку збирається молодь (М. Сингаївський); 2) **вказівні** (містять вказівну частку для посилення звучання і вказівки на певний предмет, виділення із сукупності однорідних): Ось копія наказу (О. Довженко); Ось вам тихий порт (П. Тичина); 3) **оцінні** (поєднують номінацію предмета та його емоційну оцінку): Справді славна дівчина (М. Стельмах); Ох, яка ж краса! Сад увесь убрався в іній (П. Тичина); 4) **власне називне** (назви книг, часописів, картин, музичних творів, написи на вивісках та ін.). Пор.: «Собор» (назва роману О. Гончара), «Диво» (назва роману П. Загребельного) та ін.; 5) **спонукально-бажальні (стверджується необхідність або бажаність предмета, названого іменником у Н. в.)**: Документи! — Документи у нас, товаришу, різні, — сказав повстанець... (О. Довженко); 6) **номінативний теми** (констатовано уяву про предмет): Син! Дванадцять років, а вже біжить на поміч (М. Стельмах); Сибір. І соловецькі келії, і глупа облягає ніч пекельний край і крик пекельний (В. Стус). Єдиний головний член номінативного односкладного речення представляє його структурну основу.

Віддієслівні іменники – іменники, що утворені від дієслів (як безпрефіксних, так і префіксальних) із загальним значенням опредметненої дії (процесу) та ін.: візування, зменшення, передача шліфування та ін. Такі іменники широко вживані в діловому стилі.

Беручи до уваги викладений вище теоретичний матеріал та провівши лінгвістичний аналіз наданого на експертизу текстового матеріалу, встановлено: досліджувані речення (речення у пунктах 7, 8 та 9) – речення односкладні номінативні, у яких головні члени виражені іменниками у формі називного відмінка іменника та мають загальне значення опредметненої дії (процесу). За семантикою ці речення є власне називними: пункти плану, що фіксують певні заходи, які слід виконати. Безпосередньої вказівки на виділення із сукупності однорідних, на виконання дій (процесів), зокрема в конкретній їх послідовності, у досліджуваних реченнях немає.

Окрім того, логіко-семантичним аналізом встановлено, що назва другої черги **«скорочення ділянок відповідальності та розгортання нових прикордонних підрозділів, створення інфраструктури державного кордону»** фактично «повторює» назву п. 8 **«Зменшення ділянок відповідальності до 30-40 кілометрів та розгортання нових прикордонних підрозділів, створення інфраструктури (Чернігівського прикордонного загону)»** (враховуючи, скорочення = зменшення), а також те, що п.8 та п.9 «Облаштування розгорнутого (Чернігівського прикордонного загону)» пов'язані послідовністю виконання, тобто, п.9 є логічним продовженням

п.8, адже у ньому йдеться про облаштування *вже розгорнутого* підрозділу, який *тільки розгортається* у п.8, а також те, що «облаштування» є «продовженням», завершальним етапом «створення інфраструктури».

СКОРОЧУВАТИ – Тут: зменшувати, обмежувати величину і т. ін. чого-небудь. *Розвиток суспільних форм культурно-побутового обслуговування безперервно скорочуватиме обсяг трудових затрат в домашньому господарстві* (Комуніст України, 7, 1961, 67).

ЗМЕНШУВАТИ – Тут: скорочувати, роблячи не таким довгим, тривалим (час і т. ін.). [Маруся:] *Змениши, боже, денька, Що я молоденька. Прибав, боже, ночі На мої карі очі...* (Степан Васильченко, III, 1960, 82).

ОБЛАШТОВУВАТИ – Тут: готувати, налаштовувати, забезпечуючи необхідним спорядженням; опоряджати. [Лідія Семенівна:] *Не будемо дискутувати.. Треба негайно обладнати окрему палату* (Захар Мороз, П'єси, 1959, 70); *Обладнали пересувні майстерні. Тепер це вже справжні літучки..!* (Семен Журахович, Вечір..., 1958, 26).

ІНФРАСТРУКТУРА, и, жін. Сукупність галузей та видів діяльності, що обслуговують як виробничу, так і невиробничу сфери економіки (транспорт, зв'язок, комунальне господарство, загальна і професійна освіта, охорона здоров'я тощо). *Ефективність використання основних виробничих фондів у сільському господарстві великою мірою залежить від наявності відповідної основи — інфраструктури* (Хлібороб України, 12, 1974, 42); *Засідання [комітету міністрів оборони] розглянуло питання про удосконалення інфраструктури армій Варшавського договору* (Вечірній Київ, 4.III 1971, 3).

Таким чином, п. 8, 9 є головними, визначальними для виконання другої черги плану, а п. 7 (судячи з того, що навіть не згадується у назві цієї черги) – допоміжним.

Окрім цього, завдання пунктів 7 та 8 – різні за значенням. У п. 7 завданням є передати на безоплатній основі будівлі та земельні ділянки, на яких буде розміщено військові містечка, включаючи їх розміщення і на ділянках відповідальності. У п. 8 завданням є зменшити ділянки відповідальності, розгорнути нові прикордонні підрозділи та створити інфраструктуру на конкретних напрямках (список яких перелічено у пункті).

Те, що законодавець «виводить за дужки» виконання п.7 може свідчити про те, що послідовність виконання цього пункту у другій черзі заходів не впливає на її виконання, тобто або «безоплатна передача будівель та земельних ділянок для розміщення військових містечок» (п. 7) повинна передувати «розгортанню нових підрозділів» (п. 8), або проводиться після цього (передача повинна здійснюватися саме цим підрозділам) для виконання другої черги не є важливим й, цілком

ймовірно, регламентується іншими нормативними актами, розгляд яких не входить до завдань при складанні Плану.

Тобто, це також може свідчити про те, що послідовності для виконання даних пунктів (п. 7, 8) не обов'язкова.

Отже, у тексті Плану заходів <...>, зафіксовано певні заходи, що слід виконати; вказівки на те, що пункт 7 та пункти 8, 9 (при цьому, п. 8 та п. 9 пов'язані послідовністю виконання) мають виконуватися в конкретній послідовності, немає.

Тобто, невиконання пункту 7 не тягне за собою подальше виконання чи невиконання пунктів 8 та 9.»

Список використаних джерел

1. Лінгвістична експертиза в справах про документальні спори / Л. В. Ажнюк. *Магістеріум. Мовознавчі студії*. 2016. Вип. 62. С. 3–9. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f1458243-fa7d-4558-be9e-b1fd2cf49805/content>].
2. Литвинська С. В. Лінгвістичні основи документознавства : навч. посіб. Київ : Талком, 2020. 128 с. ISBN 978-617-7832-38-5
3. Рогова М. О., Лепеха Т. В. Типи лінгвістичних експертиз. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2017. Т. 1, № 9. С. 66–72.

Медвідь Неля,
кандидат філологічних наук,
доцент, судовий експерт сектору
почеркознавчих досліджень,
технічного дослідження
документів та обліку відділу
криміналістичних видів досліджень
Сумського науково-дослідного
експертно-криміналістичного
центру МВС України, м. Суми,
orcid.org/0000-0001-6203-3412,
e-mail: nelya0507sumy@gmail.com

ФАХОВІ ЗНАННЯ З ЛІНГВІСТИКИ У ПРАКТИЦІ ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТЕКСТІВ ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ

***Анотація.** На прикладах аналізу досліджуваних текстів з вираженими ознаками закликів, залякування, пропаганди, отримання вигоди окреслено можливі варіанти застосування філологічних знань у процесі проведення семантико-текстуальної експертизи писемного мовлення. Подано вказівки відносно дослідження текстів писемного мовлення на основі застосування елементів семіотичного, лінгвопрагматичного, семантичного, описового, інтерпретаційного аналізу, знань з когнітивної лінгвістики. Доведено, що семантико-текстуальні дослідження писемних текстів у судовій практиці потребують ґрунтовних фахових знань експерта з лінгвістики.*

***Ключові слова:** семантико-текстуальна експертиза, когерентність, перлокуція, локутивні утворення, перформативи, когнітивна лінгвістика, семіотичний підхід, лінгвопрагматичний аналіз.*

Писемне мовлення є універсальним способом спілкування людей з метою обміну інформацією, думками й почуттями. Результатом процесу творення мовлення є текст, який має свій зміст, граматичну будову, стильову організацією й характеризується цілісністю, семантичною зв'язністю, завершеністю, наявністю авторського задуму, емотивністю. Ці ознаки тексту становлять предмет лінгвістичного дослідження, у тому числі судового. Так, основним завданням семантико-текстуальної експертизи, згідно положень «Інструкції про призначення

та проведення судових експертиз та експертних досліджень» №53/5 та «Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень», затверджених Міністерством юстиції України від 08.10.98 (зі змінами від 02.02.2023), є «встановлення змісту понять, лексичного значення слів або словосполучень, використаних у наданих на дослідження текстах..., їх стилістичної забарвленості, смислового навантаження, характеру інформації, що міститься в них...» [2].

Завдання судового експерта-лінгвіста ускладнюється необхідністю опрацювання текстів писемного мовлення, у більшості випадків, імпліцитного змісту. У процесі дослідження такого тексту судовий експерт має виявити впорядкованість у видимій неупорядкованості, врахувавши глибинні внутрішні зв'язки, проаналізувавши явища й представивши їх узагальнення у синтезуючих висновках. Скажімо, досліджуючи тексти з порушенням когерентності, судовий експерт має встановити його об'єктивний зміст на основі вивчення змісту окремих його фрагментів, висловів, слів, понять, написів. Важливим у цьому процесі є врахування соціального контексту, адже в зв'язку з політичними колізіями часу зростає потреба досліджень текстів агітаційного, пропагандистського характеру, спрямованих на підбурювання мас населення до повалення конституційного ладу в країні, порушення її територіальної цілісності, розпалювання ворожнечі, вчинення терористичних актів тощо. Тому завданням семантико-текстуальних досліджень є встановлення рівня перлокуції текстів (впливу на свідомість та поведінку адресата) для досягнення мети на основі аналізу локутивних утворень (мовних засобів). Скажімо, відповідаючи на питання ініціатора семантико-лінгвістичної експертизи в кримінальному провадженні про об'єктивний зміст висловлювання громадянина «Х» «потрібно об'єднуватися», судовий експерт у своєму дослідженні має вказати на наявність у словосполученні спонування до дії, про що свідчать лексико-граматичні показники даного **заклику** (до інфінітиву додається прислівник із семантикою обов'язковості). Перформативи (вчинки, дії), локалізовані у даному словосполученні, не носять описовий характер, а являють собою пряме заохочення до їх здійснення, що стає зрозумілим також і з контексту досліджуваного зразка.

Часто для діагностування закликів у досліджуваних текстах недостатнім є лише виявлення семантики мовних конструкцій. Важливою бачиться й аргументація вказівок діяти згідно програми автора. Встановити її експерт зможе, застосувавши прийоми дискурсивного аналізу, виявивши інтертекстуальні зв'язки всередині досліджуваного тексту.

У вік потужного розвитку інформаційних технологій важливого значення набуває питання впливу віртуальної комунікації на суспільне й політичне життя

сучасників, що складає предмет зацікавлень семантико-текстуальної експертизи. Сьогодні соцмережі часто є інструментом розповсюдження фейкової інформації, засобом підбурювання до різного роду деструктивних дій через заклики, пропаганду, погрози, спонуки, маніпуляції думкою. Тому актуальними залишаються лінгвістичні дослідження медіа-текстів (звернень, коментарів, виступів, постів, статей та ін.) на предмет наявності у них замаскованих значень мовних конструкцій з метою виявлення й дослідження засобів впливу на свідомість людей. Складовими таких текстів можуть бути як вербальні одиниці, так і невербальні елементи (знаки, символи, зображення, смайли, меми, піктограми та ін.). Важко не погодитися з думкою науковиці

Л. Ф. Компанцевої, яка зауважує: «Мета активного використання зображень, – залучення користувачів до взаємодії та створення прихильності» [3, с. 61].

Для проведення семантико-лінгвістичної експертизи медійного тексту рекомендуємо залучити семіотичний підхід до аналізу, який передбачає трактування його як осмисленої послідовності будь-яких знаків. Має рацію науковиця Н. І. Зражевська, зауважуючи: «Семіотичний аналіз дає можливість зрозуміти позиції тих, хто створює, і тих, хто сприймає матеріали медіа; зазирнути у внутрішню структуру, логіку, ідею послання» [1, с. 1]. Наприклад, досліджуючи sms-повідомлення, електронні листи на предмет наявності у них ознак **заякування** (попередження, погрози), судовий експерт-лінгвіст має залучити для проведення дослідження як семантичний, комунікативно-прагматичний підходи, так і семіотичний, який передбачає вивчення системи знакових утворень (типу смайлів погрозливого змісту). Мовні конотації таких повідомлень, листів, як правило, локалізовані у лексиці негативного, образливого, лайливого, згубного, зневажливого характеру. Завданням експерта-лінгвіста є дослідження всіх комунікативних складників. За визначенням Є. Ковкіної, «синтаксичного вираження іллокутивної складової, реакції реципієнта, обсягу висловлюваних фраз, модальності слів і словосполучень, експлікації задуму адресанта, мовленнєвих стратегій і тактик» [3, С. 105].

У текстах з непрямым вираженням **пропаганди**, як правило, використовуються метафоричні утворення, евфемізми, лексика негативного забарвлення, спрямована на засудження когось чи чогось, а також позитивні слова та фрази, щоб виправдати свої дії й наміри. Для розкодування таких текстів, виявлення їх маніпулятивних маркерів у практиці судових експертів радимо застосовувати знання з когнітивної лінгвістики, які допоможуть експерту з'ясувати механізми передачі інформації, яка надходить до людей з метою впливу на них, побудови ними умовиводів та прийняття рішень.

При дослідженні текстів, у яких реалізується стратегія отримання будь-якої *вигоди*, вважаємо за доцільне використовувати прийоми лінгвопрагматичного аналізу, які дозволять визначити наміри адресанта, часто приховані. В основі лінгвістичної прагматики як розділу мовознавчої науки лежать принципи антропоцентризму. Тому аналіз, за визначенням С. Шабат-Савки, має бути спрямованим на дослідження особливостей «використання й функціонування мовних знаків у процесі спілкування у взаємозв'язку з адресантно-адресатним континуумом, стосунками між комунікантами, у контексті цілісної мовленнєвої ситуації...» [5, с. 362]. У текстах писемного мовлення вказівки адресанта вчинити певні дії на його користь можуть виражатися через благання, прохання, запрошення, пораду, пропозицію, інструкцію, розпорядження, дозвіл, застереження, наказ, вимогу, заборону, погрозу тощо. Тому аналіз текстів, у яких реалізується стратегія вимагання, має бути спрямований на виявлення й дослідження таких полісемітичних локуцій: від запрошення вчинити певні дії на користь автора мовлення до агресивного наполягання на тому, щоб адресат дослухався й виконав їх.

Висновки. Семантико-текстуальна експертиза писемного мовлення у судовій практиці сьогодення є однією з пріоритетних видів експертиз, яка призначається з метою визначення у текстах закликів до протиправних дій, ознак погрози, пропаганди певних ідей тощо. При проведенні семантико-текстуальної експертизи експерт має спиратися на спеціальні знання з лінгвістики. Застосування елементів описового, семіотичного, лінгвопрагматичного, семантичного, інтерпретаційного, когнітивного аналізу при дослідженні текстів бачиться одним із можливих підходів при проведенні експертиз.

Список використаних джерел

1. Зражевська Н. І. Використання семіотичного методу в аналізі медіакультури. Серія: соціальні комунікації, 2013. № 3–4 (15–16). С. 1–5.
2. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та судових досліджень №53/5. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених Міністерством юстиції України від 08.10.98 (зі змінами від 02.02.2023).
3. Ковкіна Є., Алоян М., Авоян Л. Актуальність лінгвістичної експертизи мовлення у кримінальних справах щодо інкримінування погрози. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. праць. Харків: Право, 2022. Вип. 28. С. 98-108.

4. Компанцева Л. Ф. Лінгвістична експертиза соціальних мереж: підручник. Київ: Аграр Медіа Груп, 2018. 318 с.

5. Шабат-Савка С. Т. Роль антропоцентричного фактора у моделюванні діалогічних ситуацій. Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. Вип. 13. Донецьк: ДонНУ, 2005. С. 360-364.

Овчинникова Наталія,
начальник 1-го сектору зонального експертного сектору Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз СБ України в ГУСБУ в Донецькій та Луганській областях

ОЗНАКИ ПРОПАГАНДИ

Розповсюдження матеріалів через Інтернет-видання та, передусім, соціальні мережі «Однокласники», «VKontakte», «Twitter», «Facebook», «YouTube» широко використовуються з метою деструктивної пропаганди в інформаційній сфері завдяки легкості поширення інформації та ознайомлення з нею.

Академічний тлумачний словник дає наступне визначення «**пропаганда** – поширення і постійне, глибоке та детальне роз’яснення яких-небудь ідей, поглядів, знань. Однак, необхідно зазначити, що в експертній діяльності визначення «пропаганда» вживається в широкому смислі та включає поняття «агітації» як переконання та спонукання до чогось. Цьому питанню значну увагу приділяла Т. В. Будко, головний науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту судових експертиз та спеціальної техніки Служби безпеки України, судовий експерт у галузі судово-лінгвістичної експертизи.

Будко Т. В. виділяє такі види деструктивної пропаганди:

- пропаганда війни (окрім національно-визвольної);
- пропаганда расової, національної, релігійної нетерпимості;
- пропаганда вживання шкідливих для здоров’я людини засобів, речовин;
- пропаганда самогубства;
- “пропаганда екстремізму” з її складовими (підвиди);

- також науковець пропонує виокремити пропаганду тероризму (його ідеології, конкретних ідей, терористичної діяльності тощо).

Зазначений перелік не є повним, на що експерт робить акцент, бо деструктивна пропаганда набирає поширення в Україні, так у зв'язку зі змінами в законодавстві - ст.111-1 «Колабораційна діяльність» ККУ можна виділити ще один вид – пропаганда в інтересах держави-агресора (РФ).

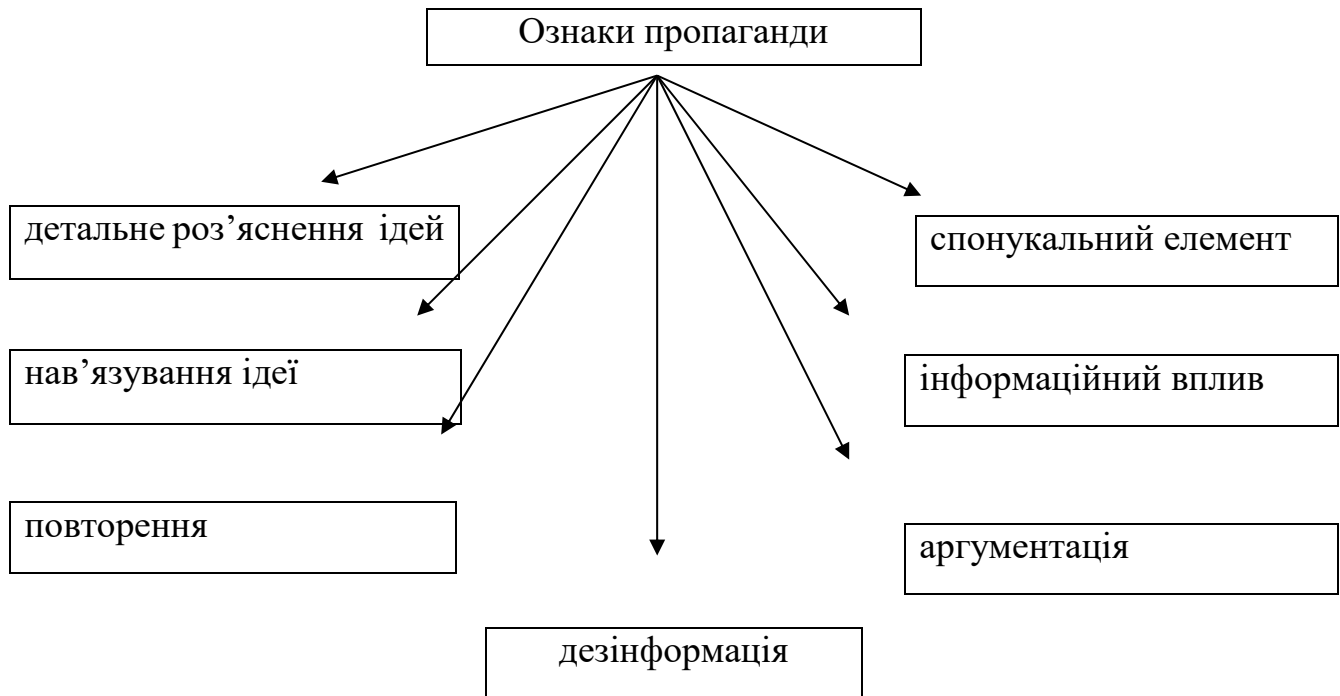
При проведенні експертного дослідження експертом можуть вирішуватися питання щодо наявності виду пропаганди, що не є співзвучний з конкретною статтею ККУ, однак буде складовою доказової бази для доведення складу злочину, зокрема, коли йдеться про шкоду національній безпеці України в інформаційній сфері, що може бути виражене у намаганні маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема, шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації в соціальних мережах в Інтернеті.

Отже, конкретні ознаки пропаганди залежать від конкретного виду пропаганди, про який йде мова. Проте можна виділити основні об'єднуючі характеристики:

- постійне, глибоке та детальне роз'яснення ідей, думок, поглядів;
- наявність спонукального елемента (заклики до дій, прийняття думок, ідей, необхідності підтримки позиції автора тощо, гасла);
- нав'язування ідеї за рахунок безальтернативності вибору та спонукання адресата вибрати саме такий шлях розвитку подій, що змушує прийняти інформацію;
- інформаційний вплив на суспільство, не зачіпаючи психологічних чинників. «Інформаційний вплив – це організоване цілеспрямоване застосування спеціальних інформаційних засобів і технологій для внесення деструктивних змін у свідомість особистості, соціальних груп чи населення (корекція поведінки), в інформаційно-технічну інфраструктуру об'єкта впливу та (чи) фізичний стан людини. Інформаційний вплив варто поділяти на інформаційно-технічний та інформаційно-психологічний» [Скулиш Є. Д., с. 10];
- повторення. Надає твердженням важливості, роблячи акценти, як додаткового переконання у доведенні головної ідеї з метою впровадження її у громадську думку;
- аргументація. Високий ступінь обґрунтованості з метою відстоювання провідної ідеї та переконання аудиторії.

В останні роки простежується тенденція використання деструктивної, викривленої, неправдивої інформації як інструменту пропаганди, що широко

використовується в публікаціях, тому пропонуємо виділити дезінформацію як ще одну ознаку сучасної пропаганди.



Необхідно відзначити, що безумовною перевагою розміщення матеріалів в Інтернет ресурсах є швидкий доступ аудиторії (користувачів Інтернету) до публікацій, таким чином, виклад матеріалу стає доступним для масової аудиторії в великій кількості поширювання матеріалу, також виклад матеріалу переважною більшістю є доступним для масової аудиторії мовою, без зайвого перевантаження мовними засобами, лаконічний та аргументований.

Розглянемо ознаки деструктивної пропаганди на матеріалах, що надходили для проведення семантико-текстуальної експертизи, у текстах мовних повідомлень, які розповсюджувалися через Інтернет-видання та, передусім, соціальні мережі «Однокласники», «VKontakte», «Twitter», «Facebook», «YouTube», щодо створення так званих «Новоросії», «ОРДЛО», «ДНР», «ЛНР» як пропаганди до зміни меж території України. Можна виокремити наступні ознаки за допомогою яких було здійснено інформаційне забезпечення створення проекту так званих «Новоросії», «ОРДЛО», «ДНР», «ЛНР», що мали публічний характер:

- заклики, гасла, спонукання до утворення «Новоросії», «ДНР», «ЛНР» на території України; до необхідності будівництва нових самостійних незалежних республік; до поширення різних проектів федералізації України; до приєднання частини території України до Російської Федерації; до проведення референдумів на

території України щодо проголошення незалежності республік; до проголошення «незалежності» так званих ДНР і ЛНР; до боротьби за свої права та незалежність, щоб показати хто головний на територіях «ДНР», «ЛНР»; до створення «Новоросії» поза складом України; до відвойовування території, так званого державного утворення «Новоросія» на території України; твердження про історичну належність цих територій Російській Федерації; до проведення референдумів на ТОТ України щодо входження до складу Російської Федерації;

- дезінформація як свідоме поширення неправдивої інформації, яка обумовлена зумисним інформаційним впливом на аудиторію, щоб підірвати довіру, дискредитувати Україну з однієї сторони, а зі сторони Російської Федерації з метою виправдання власних дій та їх доцільності, необхідності як додаткового переконання та аргументованості правильності дій, так поширюється наступна інформація: анексія АР Крим мотивується історичною справедливістю та захистом російськомовних громадян як вимушена реакція на загрозу її населенню; дії РФ та її збройних сил спрямовані на захист російськомовних від агресії «київської хунти», «бандерівців», «фашистів», «геноциду руського народу»; нав'язування інформації про легітимність «референдумів» щодо приєднання АР Крим до РФ та проголошення «незалежності» так званих ДНР і ЛНР; вимушена необхідність захисту історичних територій та її мешканців з боку РФ; у жертвах та територіальних втратах винна тільки чинна українська влада (на час складання публікацій), нагнітання страху та ненависті до української армії, дискредитація влади, а РФ виступає як рятівник, захисник, що встановлює справедливість;

- символізм інформації, яка була пов'язана зі створенням уявного світу «Новоросії», «ОРДЛО», бо через неспроможність реалізації проекту «Новоросія» в інформаційному просторі мешканцям «ДНР» та «ЛНР» пропонується, що «все найкраще буде в майбутньому», що жертви виправдовуються заради кращого «світлого майбутнього», отже нав'язується ідея обов'язкового кращого майбутнього псевдореспублік;

- креолізовані тексти, в яких сприймання інформації реалізовується завдяки невербальним та вербальним елементам, утворюючи єдине комунікаційне поле. Так публікації для більшої інформативності часто супроводжуються креолізованими текстами для підсилення інформаційного впливу, які відрізняються значним кількісним різноманіттям щодо власної інтерпретації адміністративно-територіального поділу території України та мають одне смислове навантаження щодо територіальних змін. Зазначені публікації досліджуються не виходячи за межі компетенції експерта з семантико-текстуальних досліджень.



ЮГО-ВОСТОЧНА ФЕДЕРАЦІЯ




11 МАЯ ПРИЙДИ НА РЕФЕРЕНДУМ!
 Поддерживаете ли Вы Акт о государственной самостоятельности
 Донецкой Народной Республики
Да



Таким чином, комп'ютерна мережа Інтернет відзначається легкістю та практичністю доступу як до розміщення інформації, так і ознайомлення, а отже є дуже впливовою і тому широко використовується з метою деструктивної пропаганди, що виступає важливим фактором формування громадської думки шляхом маніпулювання свідомістю українців та завдає шкоду національній безпеці України в інформаційній сфері.

Список використаних джерел

1. Будко Т. В. Ознаки пропаганди деструктивного характеру в тексті мовного повідомлення. Криміналістика і судова експертиза: міжвідом. наук.-метод. зб., присвяч. 55-річчю з дня заснування/ Київський НДІ судових експертиз; редкол.: О.Г. Рувін (голов. ред.) та ін. – К., 2019. - Вип. 64. - 900 с. – С. 382-392.
2. Будко Т. В. Поняття пропаганди: юридичний та лінгвістичний аспекти. Криміналістика і судова експертиза: міжвідом. наук.-метод. зб. /Київський НДІ судових експертиз; редкол.: О. Г. Рувін (голов. ред.) та ін. - К., 2017. — Вип. 62. — 552 с.
3. Іваницька Б. Основні методи пропаганди в російському Інтернет-ЗМІ Pravda.ru / Б.Іваницька, С.Гусева// Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Журналістські науки. – 2018. - №896.
4. Академічний тлумачний словник української мови в 11 томах. (<http://sum.in.ua/>).
5. Історія інформаційно-психологічного протистояння : підручник / за заг. ред. Є. Д. Скулиша. – К. : Науково-видавничий відділ НА СБ України, 2012. – 212 с.

Сухай Тетяна,
*судовий експерт сектору
досліджень звуко- та відеозапису
відділу досліджень у сфері
інформаційних технологій
Закарпатського НДЕКЦ МВС,
м. Мукачево*

ПІДГОТОВЛЕНА ТА СПОНТАННА МОВА. ОЗНАКИ

Встановлення факту спонтанності або підготовленості тексту, породжуваного в усній або письмовій формі, є дуже актуальним і має велике теоретичне й практичне значення для розв'язання широкого кола проблем, пов'язаних із застосуванням сучасних мовленнєвих технологій у різних сферах людської діяльності для визначення факту безпосередньої реакції людини, наприклад, у криміналістиці.

При встановленні факту спонтанності / підготовленості в процесі вивчення монологічного тексту, тобто ймовірності його диктування, читання вголос або репродукування вивченого напам'ять «чужого мовлення», окрім виконавця тексту, з'являється ще автор чи співавтор, чия участь може бути доведена за допомогою особливих знань. Тому встановлення факту підготовленої мови недостатньо звести тільки до розмежування її форми на усну і письмову, оскільки обидві форми мови можуть мати різний ступінь імпровізації або підготовки [1, 2].

Щодо породження мовлення з навмисним спотворенням письмово-мовленнєвої навички, то це потребує певної попередньої підготовки. Таким чином, сам факт незвичних умов складання письмового тексту (ознак його навмисного спотворення) або конкретного способу модифікації (з метою маскуванню своїх або імітації чужих) навичок письмового мовлення може вказувати на попередню підготовку продукованого тексту.

Так само для маскуванню власних усно-мовленнєвих навичок або імітації мовлення інших осіб необхідна підготовка і попереднє спостереження за найяскравішими «своїми» або «чужими» мовленнєвими особливостями, яких мовець прагне або позбутися, або, навпаки, привнести до свого мовлення залежно від настанови і комунікативного наміру. Нерідко необхідні акторські здібності та певні вміння пародіювання (імітації) мовлення інших осіб [2]. Автор не може усвідомлювати повністю, у який спосіб відбувається мовлення, що індивідуалізує

його мову, а в мові інших людей, як правило, звертає увагу лише на окремі, найяскравіші, найпомітніші характеристики. Тому ознаками, що підтверджують навмисне спотворення мовлення, є особливості мовленнєвого повідомлення, що відображають суперечності властивостей і характеристик його автора, несумісні стани як наслідок свідомої перебудови автором висловлювання власних навичок письмового мовлення [2].

Т. В. Гомон виокремлює такі види навмисного спотворення мовлення, як:

- зниження грамотності;
- нейтралізація індивідуальних мовленнєвих звичок;
- імітація мовлення конкретної особи, наслідування стилю конкретного автора;
- імітація мовлення жінки;
- імітація мовлення чоловіка;
- імітація мовлення особи літнього віку;
- імітація мовлення особи молодого віку;
- імітація мовлення представника конкретної професійної групи;
- імітація мовлення кримінальних елементів;
- імітація мовлення, яке підпадає під вплив конкретної говірки;
- імітація мовлення особи, яка перебуває у стані емоційної напруженості (стресу) і т. д. [1].

Факт спотворення мовлення може характеризуватися ознаками, що не стосуються виду породжуваного тексту. Конкретні ознаки можуть траплятися в кількох видах спотворень, що представляють текст у вигляді деформованої системи усномовленнєвих або письмовомовленнєвих навичок мовця загалом, перебудову навичок мовлення, а також ті характеристики, що відображають суперечливі властивості особистості, риси поведінки або стану автора письмового тексту.

На основі виявленого комплексу ознак текст може бути визначений як спонтанний, тобто непідготовлений. За недостатності ознак для однозначного віднесення тексту до спонтанного мовлення ухвалюватиметься рішення про можливу його підготовку. Тому необхідно виокремити ознаки, що дають змогу встановлювати міру підготовки тексту.

Спонтанне мовлення здебільшого існує у формі діалогу (як в усній, так і письмовій формі). Усне підготовлене мовлення найчастіше реалізується у вигляді монологу, характерного для публічного або офіційно-ділового функціонального стилю.

Своєю чергою письмове підготовлене мовлення, порівняно з непідготовленим письмовим мовленням, вирізняється високим ступенем урізноманітнення лексико-граматичних засобів.

Крім цього, існують дискурсивні маркери, які характеризують спонтанне або підготовлене мовлення. Наприклад, слова-«паразити», або такі, як «службова лексика», «зайві слова», «порожні частки», «слова-замінники» (йдеться про заповнювачі пауз – хезитації). До «вставних елементів» відносять не тільки власне «слова», а й невербальні елементи – вигуки на кшталт «м-м-м», «е-е-е-е» та ін.

Ще однією характерною особливістю спонтанного усного мовлення є порушення плавності мовленнєвого потоку, а саме виникнення повторів, самовиправлень, коливань, самоперебивів тощо. Ці явища часто називають «мовленнєвими збоями», а оскільки традиційна лінгвістика орієнтована, насамперед на письмову мову, їх рідко вивчають як самостійні об'єкти. Найчастіше мовні збої вважають перешкодою, що «замулює» вихідний мовний матеріал, доступний для лінгвістичного спостереження.

Отже, для диференціації спонтанного та підготовленого мовлення потрібне проведення ретельного аналізу на підставі різних ознак. Так, наприклад, згідно з Дж. Грінбергом і М. Мейлахом ступінь підготовленості усного та письмового мовлення можна визначити за допомогою низки показників та індексів: показника ступеня загальної складності слів, показника словоскладання, показника деривації, індексу словозміни, індексу префіксації, індексу суфіксації, індексу флективності, індексу автосемантичності, довжини фрази, лексичного різноманіття тощо.

О. І. Галяшина пропонує таку градацію рівнів підготовленості / спонтанності усного мовлення:

Тип усного мовлення	Ступінь підготовленості	Лінгвістичні ознаки	Особливості, вплив на варіативність ознак
1	2	3	4
Завчасно підготовлене усне мовлення	1. Читання уголос заздалегідь невідомого тексту 2. Читання уголос попередньо відомого тексту	Фонетичні: - стабільний темп мовлення; - зменшення кількості семантично і синтаксично не обумовлених пауз; - висока частотність дослівних повторів і дублювання реплік; - прискорена мовленнєва реакція на запитання;	Особливості мовленнєвої ситуації: - цільова установка, потребо-мотиваційні умови реалізації мовлення; - адресат і його роль в акті спілкування; - складність об'єкта читання; - публічність читання.

	<p>(заздалегідь прочитаного «про себе»)</p> <p>3. Відтворення уголос вивченого напам'ять тексту</p> <p>4. Виклад уголос письмового тексту</p>	<p>- відповідність логічних пауз пунктуаційним паузам;</p> <p>- діапазон методики на виділених акцентах не такий великий;</p> <p>- відсутність пауз хезитації.</p> <p>Лексико-граматичні:</p> <p>- легкість поділу на окремі синтагми та речення;</p> <p>- стилістична точність;</p> <p>- скорочення кількості вступних і незнаменних слів.</p> <p>Текстові:</p> <p>- поділ на абзаци відповідає письмовому тексту;</p> <p>- послідовний розвиток теми</p>	<p>Особливості диктора:</p> <p>- навички читання;</p> <p>- стан зору диктора;</p> <p>- артистизм мовця;</p> <p>- навички публічного читання;</p> <p>- ступінь володіння предметом прочитаного</p>
<p>Спонтанне мовлення</p>	<p>1. Спонтанне монологічне мовлення</p> <p>2. Спонтанний діалог – мовлення імпровізація</p>	<p>Фонетичні:</p> <p>- макросегментація на рівні фраз, фоноабзців може бути як менш, так і більш дробовою порівняно з макросегментацією тексту під час читання;</p> <p>- збої у функціонуванні мовного сигналу – обривання висловлювання на рівні словоформи («значч... значить»);</p> <p>- порушення темпоральної (часової) цільнооформленості мовлення;</p> <p>- поява пауз хезитації;</p> <p>- велика кількість слів-заповнень пауз;</p> <p>- збільшення часу інтонування між паузами.</p> <p>Лексико-граматичні:</p> <p>- скорочення типів синтаксичних моделей;</p>	<p>Особливості функціонального стилю та жанру усного мовлення:</p> <p>- публічне мовлення</p> <p>- повсякденне мовлення</p> <p>- літературна мова</p> <p>- розмовне мовлення</p> <p>- офіційно-ділове</p>

		<ul style="list-style-type: none"> - поява граматично неправильних конструкцій; - винесення в препозицію реми; - винесення семантичного центру на початок абзацу; - зменшення відсоткового співвідношення офіційно-ділової та книжкової лексики; - стилістичні неточності, повтори; - заміна слів, неправдиві початки висловлювання. <p>Текстові:</p> <ul style="list-style-type: none"> - побудова тексту не шляхом логічного розгортання, а шляхом асоціативного нанизування окремих висловлювань; - членування тексту на абзаци може бути як більш, так і менш дробовим порівняно з членуванням тексту під час читання 	
Непідготовлене (квазіспонтанне) мовлення	<p>Мовлення за суфлером</p> <p>Стереотипне мовлення за шаблонним текстом в стереотипній ситуації</p> <p>Обдумане мовлення за завчасно складеним планом</p> <p>Репродукування вголос</p>	<p>Фонетичні ознаки:</p> <ul style="list-style-type: none"> - темпова неоднорідність; - посилення редукування голосних; - послаблення занаголошеної частини слова; - випадання голосних; - зміни фонетичного вигляду слова включно з усіченням складів; - консонантна насиченість фразового мовлення (переважання приголосних звуків); - превалювання просодичних моделей незавершеності; 	<p>Особливості мовленнєвої ситуації:</p> <ul style="list-style-type: none"> - цільова установка, потребо-мотиваційні умови реалізації мовлення; - адресат і його роль у комунікативному акті; - кількість мовців і слухачів; - роль мовлення в акті спілкування; - характер комунікації, публічність діалогу;

<p>«чужого» мовлення</p> <p>Використання в усному мовленні цитат (цитування «чужого» тексту)</p> <p>Монологічна розповідь на відому заздалегідь тему</p> <p>Відповіді на питання за добре відомою темою</p>	<p>- стирання внутрішньофразових та міжфразових кордонів – труднощі в членуванні тексту на висловлювання-речення;</p> <p>- поява динамічно нестійких слів (ненаголошених або слабонаголошених в потоці мовлення);</p> <p>- різне співвідношення довжини синтагми і кількості фонетичних слів, які її складають тощо.</p>	<p>- наявність візуального контакту з співрозмовником;</p> <p>- вибір теми;</p> <p>- наявність часових обмежень;</p> <p>- безпосереднє/опосередковане спілкування;</p> <p>- зовнішні обставини та обстановка комунікації тощо.</p> <p>Особливості диктора:</p> <p>- об'єм короткочасної пам'яті;</p> <p>- темперамент мовця;</p> <p>- навичка публічного мовлення;</p> <p>- рівень мовленнєвої культури</p> <p>- ступінь володіння предметом обговорення;</p> <p>- індивідуально-психологічні особливості;</p> <p>- наявність патології.</p>
---	--	---

та писемного мовлення:

Тип мовлення	Ступінь підготовки	Лінгвістичні ознаки	Фактори, що впливають на варіювання ознак
Завчасно підготовлене писемне мовлення	Списування завчасно відомого тексту Списування завчасно	Лексичні: - використання різних способів складання і підпорядкування, відокремлення, вставних речень;	Особливості мовленнєвої ситуації: - цільова установка, потребо-мотиваційні умови написання тексту;

	<p>невідомого тексту</p> <p>Складання по пам'яті вивченого завчасно письмового тексту</p> <p>Письмове мовлення під диктовку</p> <p>Виклад письмового тексту</p> <p>Цитування письмового тексту («свого» чи «чужого»)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - логічна побудова тексту; - цитування; - складні конструкції речень; - наявність зворотів; - використання активних / пасивних форм дієслів тощо. <p>Текстові:</p> <ul style="list-style-type: none"> - логічна побудова тексту; - обґрунтованість висловлювань; - розбивка на абзаци, які відповідають темі; - зв'язність писемного мовлення; - невелика кількість повторів 	<ul style="list-style-type: none"> - складність об'єкта, що описується; - ступінь самостійності у виборі теми; - наявність часових обмежень; - незвичні умови (наприклад, психофізіологічний тиск на особу, що складає писемний текст). <p>Особливості особи, що пише:</p> <ul style="list-style-type: none"> - стан зорової системи; - психофізичний стан; - темперамент; - ступінь володіння вибраним об'єктом; - загальний розвиток, культура мови. <p>Особливості функціонального стилю і жанру мови</p>
<p>Непідготовлене завчасно (квазіспонтанне) писемне мовлення</p>	<p>Складання писемного тексту за шаблоном, заповнення бланків, форми за зразком</p> <p>Складання письмового тексту на завчасно задану тему за складеним планом</p>	<p>Лексико-граматичні:</p> <ul style="list-style-type: none"> - наявність орфографічних та пунктуаційних помилок; - використання елементів просторіччя; - порушення стилістичних норм; - використання слів у переносному значенні; - наявність лексичних повторів; 	<p>Особливості мовленнєвої ситуації:</p> <ul style="list-style-type: none"> - цільова установка, потребо-мотиваційні умови написання тексту; - складність об'єкта, що описується; - ступінь самостійності у виборі теми; - наявність часових обмежень;

	<p>Складання письмового тексту з частковим репродукуванням «чужого» мовлення, дослівне і недослівне цитування «свого» чи «чужого» тексту.</p> <p>Письмовий виклад тексту</p> <p>Твір на невідому завчасно але добре знайому, тему</p> <p>Твір на невідому завчасно та незнайому тему</p> <p>Написання відповідей на завчасно поставлені запитання</p>	<ul style="list-style-type: none"> - спрощення речень; - порушення порядку слів; - надається перевага активній формі дієслів. <p>Текстові:</p> <ul style="list-style-type: none"> - хаотична розбивка на абзаци або їх повна відсутність; - недостатньо розвинена тема, «перескакування» з однієї теми на іншу; - недосконало вибудована логічна послідовність тексту. 	<ul style="list-style-type: none"> - незвичні умови (наприклад, психофізіологічний тиск на особу, що складає писемний текст). <p>Особливості особи, що пише:</p> <ul style="list-style-type: none"> - стан зорової системи; - психофізичний стан; - темперамент; - ступінь володіння вибраним об'єктом; - загальний розвиток, культура мови. <p>Особливості функціонального стилю і жанру мови.</p>
<p>Спонтанне писемне мовлення</p>	<p>Написання спонтанно породженого тексту у формі монолога або діалогу</p>	<p>На лексичному рівні проявляється:</p> <ul style="list-style-type: none"> - позначення одного й того самого денотата просторічною лексикою або лексикою. Що відповідає літературній нормі; - неодноразових повторів одних і тих самих слів при 	<p>Особливості мовленнєвої ситуації: «цейтнот» по часу для особи, що пише.</p>

		<p>різноманітті іншої лексики;</p> <ul style="list-style-type: none"> - застосуванні слів-паразитів, які використовуються виключно в усному мовленні та є нехарактерними для писемного. <p>На синтаксичному рівні проявляється:</p> <ul style="list-style-type: none"> - дотримання / недотримання одного й того самого правила; - спрощений характер конструкцій, що свідчить про неприродне дроблення думки на декілька речень, які легко з'єднуються в одне; - одноманітність лексико-синтаксичних конструкцій, з яких починаються більшість речень та наявність вставних конструкцій. <p>На пунктуаційному рівні проявляється:</p> <ul style="list-style-type: none"> - дотримання / недотримання знаків пунктуації в однакових конструкціях; - виправлення вірного на невірне; - дотримання більш складних правил пунктуації та 	
--	--	---	--

		недотримання більш простих; - зайві знаки пунктуації тощо.	
--	--	---	--

Отже, тільки на основі всебічного дослідження всіх встановлених діагностичних ознак спонтанного або підготовленого мовлення можна вірно оцінити значення результатів статичного аналізу і можливості його використання для обґрунтування висновку експерта. В правовому та організаційному аспекті необхідно розглядати умови та можливості призначення комплексної авторознавчої та фоноскопичної експертизи з метою встановлення фактів попередньої підготовки або спонтанності усного мовлення.

Список використаних джерел

1. Галяшина Е. И. Установление факта предварительной подготовки письменных и устных текстов : методические рекомендации. М. : ГУ ЭКЦ МВД РФ, 2003. 104 с.
2. Исаева, А. А. (2020). Маркеры дифференциации спонтанной и подготовленной звучащей речи. *Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация*.
3. Засекін С. В., Засекіна Л. В. Психолінгвістична діагностика. Навчальний посібник. Луцьк : РВВ «Вежа», 2008. 192 с.
4. Психологія мовлення і психолінгвістика : Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Калмикова Л. О., Калмиков Г. В., Лапшина І. М., Харченко Н. В. ; за заг. ред. Л. О. Калмикової. Київ : Переяслав-Хмельницький педагогічний інститут, в-во «Фенікс», 2008. 245 с.
5. Сиротинина О. Б. (ред.). Разговорная речь в системе функциональных стилей современного русского литературного языка : Лексика. Изд. стереотип. М. : URSS, 2016. 256 с.

Цатурян Нарине,
*судовий експерт відділу досліджень
звуко- та відеозапису лабораторії
досліджень у сфері інформаційних
технологій Дніпропетровського
НДЕКЦ МВС, м. Дніпро*

МАНІПУЛЯТИВНІ ПРАКТИКИ МОВЛЕННЄВОГО ВПЛИВУ НА РЕЦИПІЄНТА ПРИ НЕГАТИВНОМУ ІНФОРМУВАННІ

Проблема маніпуляції свідомістю як різновиду соціально-психологічного впливу розглядається в рамках суспільствознавчих дисциплін. Маніпуляція не є власне мовним феноменом, це явище універсальне. Та все ж маніпулювання базується на лінгвальних структурах і реалізується в мовленнєвій діяльності. Мовна маніпуляція стала окремим предметом зацікавлення лінгвістичної науки нещодавно, її апарат ще не склався, тому в сучасній лінгвістиці поки що не існує єдиного підходу до визначення стратегій і тактик мовної маніпуляції.

У широкому сенсі мовленнєвий вплив – вплив на індивідуальну або колективну свідомість і поведінку, що здійснюється різноманітними мовленнєвими засобами. Іноді під поняття мовленнєвого впливу підводять також використання повідомлень, побудованих засобами паралінгвістичних семіотичних систем, до яких належать, насамперед, жести, міміка і пози. У вузькому сенсі під мовленнєвим впливом розуміють використання особливостей будови та функціонування знакових систем, і, насамперед, природної мови, з метою побудови повідомлень, що володіють підвищеною здатністю впливу на свідомість і поведінку адресата або адресатів повідомлення.

У своїй монографії «Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі» дослідниця Олена Руда подає таке визначення: «Мовленнєва (мовна) маніпуляція – різновид маніпулятивного впливу, який здійснюється шляхом майстерного використання певних ресурсів мови з метою прихованого впливу на когнітивну й поведінкову діяльність адресата». А також зазначає, що маніпулятивну стратегію репрезентують мовні засоби, ужиті з метою маніпулювання, у поєднанні з певними прийомами структурування та подання інформації.

На думку Валерії Чернявської, мовна маніпуляція – це мовленнєвий вплив, спрямований на неявне, приховане спонукання адресата до вчинення певних дій;

приховане закріплення в його свідомості бажань, ставлень, установок, які не обов'язково співпадають з інтересами адресата. Мета мовної маніпуляції – схилити адресата до того, щоб прийняти певні висловлювання за справжні без урахування всіх аргументів.

Сергій Літунов розглядає мовне маніпулювання як відбір і використання таких засобів мови, за допомогою яких можна впливати на адресата мови. За визначенням Ольги Бикової, мовне маніпулювання – вид мовного впливу, який використовується для прихованого впровадження в психіку адресата цілей, бажань, намірів, відносин або установок, які не співпадають з тими, що є у адресата на даний момент.

За дослідницею Оленою Шейгал: «Маніпулятивна мовленнєва тактика – така мовленнєва дія, яка відповідає певному етапу в реалізації тієї чи тієї стратегії і є сукупністю певним чином організованих прийомів здійснення прихованого впливу, націленого на досягнення бажаного ефекту чи попередження небажаного результату, визначений стереотип (модель)

Маніпуляція передбачає повідомлення неправдивої інформації, яка відмінна від «істини», тож її легко сплутати з властивістю людини помилятися, робити неправильні висновки, використовувати неперевірені факти.

Маніпуляція в поєднанні з силовими та економічними методами надає суб'єктові управління можливості спрямовувати діяльність і поведінку мас, соціальних груп та індивідів, контролювати соціальну ситуацію.

У мовознавстві вивчення маніпуляцій тісно пов'язане з проблемою ефективності комунікації, мовленнєвого впливу на адресата, вивченням комунікативних стратегій, які застосовуються для дієвого впливу на реципієнта.

Виділяють два види маніпуляції щодо суб'єктів маніпулювання, а саме:

- міжособистісна маніпуляція, що визначається як використання різних засобів і технологій інформаційно-психологічного впливу на окрему людину;

- колективна маніпуляція – пригнічення волі людей шляхом духовного впливу на них через програмування їхньої поведінки. Цей вплив спрямований на психічні структури людини, здійснюється приховано й ставить своїм завданням зміну думок, спонукань і цілей людей у потрібному певній групі осіб напрямку.

На думку лінгвіста Валерії Чернявської, комунікаційний вплив на адресата найбільш успішно реалізується на лексичному рівні мови. Зокрема вплив на адресата здійснюється:

- шляхом використання слів із потужною емоційною складовою. Вплив на адресата посилюється при використанні піднесених синонімів енциклопедичних слів;

- шляхом використання евфемізмів, тобто слів, що більш позитивно презентують дійсність;

- шляхом вживання у мовленні дисфемізмів, тобто замість загальноживаних слів з метою надання мовленню більшої експресії використовують слова з негативною конотацією;

- шляхом використання метафори, що є ефективним засобом впливу, яким часто послуговуються ЗМІ. Метафоричні вислови ефективно впливають на свідомість адресата, бо вони краще запам'ятовуються та часто й легко цитуються;

На граматичному і синтаксичному рівні найуживаніший прийом мовного впливу – використання пасивних форм замість активних, номіналізація, тобто заміна словосполучення з дієсловом у віддієслівний іменник.

Ще одним дієвим засобом мовного впливу на граматичному рівні є утворення псевдо-діалогів, коли промовець відповідає і за адресата, і за себе

Список використаних джерел

1. Деренчук Н. В. Особливості формування маніпулятивної стратегії в українському політичному дискурсі. Проблеми гуманітарних наук. Філологія. 2012. № 38. [Електронний ресурс] <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>.

2. Ізотова В.С. Лінгвістичний аспект маніпулятивного впливу у сучасній політичній риторичі (на прикладі інавгураційних промов українських президентів). Мова і засоби масової комунікації. [Електронний ресурс] molodyvcheny.in.ua.

3. Литунов С. Н. Речевое воздействие и языковое манипулирование в рекламе. [Електронний ресурс] <https://www.marketing.spb.ru/>

4. Паршин П. Б. Речевое воздействие : основные формы и разновидности / П. Б. Паршин // Рекламный текст : семиотика и лингвистика. – М. : [б. и.], 2000.

5. Руда О. Г. Вибір мови як маніпулятивна стратегія. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. 2009. № 20.

6. Руда О. Г. Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі: монографія / Олена Руда; НАН України, Ін-т укр. мови. – К., 2012. – 232 с.

7. Чернявская В. Е. Дискурс власти и власть дискурса: проблемы речевого воздействия / В. Е. Чернявская. – М. : Флинта; Наука, 2006. – 136 с.

8. Шейгал Е. И. Власть как концепт и категория дискурса / Библиотека Гумер. [Електронний ресурс] <https://www.gumer.info>.

Ченчевик Олена,
*судовий експерт зонального
експертного сектору Українського
науково-дослідного інституту
спеціальної техніки та судових
експертиз СБ України у
Дніпропетровській області,
м. Дніпро*

ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ ЗАЛЯКУВАННЯ У ПОВІДОМЛЕННІ: ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Сьогодні очевидним є зростання ролі лінгвістичної експертизи під час досудового розслідування злочинів. Розуміння можливостей судової лінгвістики сприяє посиленню інтересу з боку оперативних та слідчих органів, розширює можливості застосування висновку експерта-лінгвіста як доказу в справі.

Необхідність виявлення залякування в тексті мовленнєвого повідомлення виникає у випадку розслідування злочинів, пов'язаних із погрозою вбивством, погрозою заподіяння фізичної шкоди та насильством, знищення майна, шантажем, підбурювання до вчинення злочинних дій, до участі в терористичних організаціях, схиляння до сексуального контакту, залякування на національному, расовому, релігійному підґрунті, яке може бути ознакою розпалювання ворожнечі тощо. Таке різноманіття спричинене тим, що переважно залякування й викликання страху не становлять безпосередню ціль злочину, а є засобом впливу на потерпілого чи інших осіб.

Акцент на наявності комунікативного тиску на співрозмовника може вплинути не тільки на доведення вини особи, а й навпаки – на виправдання обвинуваченого, якщо буде встановлено факт залякування з боку інших осіб, що може кваліфікуватися слідчим як факт психічного примусу.

З урахуванням лексичного значення слова залякування та юридичного розуміння поняття можна запропонувати таке розуміння терміну: залякування – намагання схилити особу до дії чи бездіяльності шляхом агресивної мовленнєвої поведінки, здатної викликати у реципієнта почуття страху, побоювання за своє життя та здоров'я, рідних чи близьких, невпевненість у власній безпеці.

Важливим є розуміння розмежування понять залякування та погрози. Сьогодні більшість науково-практичних коментарів Кримінального кодексу України

визначають погрозу як залякування (усне, письмове, жестами, демонстрацією зброї чи інших небезпечних для життя предметів тощо) іншої особи, яка сприймає цю погрозу як конкретну і реальну, таку, що може будь-якої миті чи в недалекому майбутньому бути реалізована [4, с. 318]. Тобто, фактично, з юридичного погляду поняття погроза і залякування ототожнюються. Лінгвістично, на нашу думку, існує відмінність у реалізації обох явищ у тексті. Висновок щодо наявності погрози може бути зроблений за наявності одиничного короткого, але місткого повідомлення, наприклад: *«Набери если тебе не нужны неприятности», «Ты труп», «Кровью умоешься, тварь»*. У той час як залякування, навіть виходячи із граматичної структури слова, вказує на процес – сукупність послідовних висловлювань, методичний вплив з метою викликати страх. Таким чином, лінгвістично будь-яке залякування – це погроза, однак не кожна погроза – це залякування.

Компетенція експерта під час встановлення факту залякування обмежується виявленням безпосередніх лінгвістичних проявів на різних мовленнєвих рівнях та аналізом екстралінгвістичного контексту.

Доцільно послуговуватися звичайним підходом до лінгвістичного аналізу тексту: врахувати цілісність, зв'язність тексту, контекст, мовні засоби тощо.

Не претендуючи на безапеляційність такої класифікації, пропонуємо перелік ознак, відображення яких у тексті може формувати сукупність, достатню для категоричного позитивного висновку про наявність залякування у мовленні адресанта.

Вербальні:

- фонологічні: добір (необов'язково усвідомлений) слів, що формують асонанс та алітерацію;

- лексико-фразеологічні: дієслова деструктивної семантики, слова семантичних полів «смерть», «загроза», «насильство» тощо, фразеологізми (як одиниці, що за самою своєю природою володіють високим експресивним навантаженням); лексика з негативною конотацією, обсценна та згубіла лексика і, навпаки, зменшено-пестливі одиниці, лагідна та вкрадлива лексика (залежно від стратегії автора – пряма чи завуальована); слова з семантикою винятковості, безапеляційності, використання підсилювальних часток, навмисна тавтологія тощо;

- синтаксичні: використання складних речень з нагромадженням зворотів, вставних слів, інтенсифікованим використанням сполучників, що заплутують реципієнта, або, на противагу, коротких односкладних, неповних речень, еліптичних конструкцій, що створюють «рваний» загрозливий ефект;

- семантико-текстуальні: висловлювання з ознаками образи та приниження, детальний опис чи побіжні натяки на можливі негативні наслідки для реципієнта,

звертання до спільного фонду знань співрозмовників – апеляція до минулого, посилення на події чи ситуації, відомі їм обом тощо.

Невербальні:

- паузація, розтягування слів чи пришвидшений темп;
- варіювання гучності: від крику до шепоту;
- міміка, що виражає агресивні емоції, загрозлива жестикуляція;
- прикрашання письмового тексту символами зі значенням смерті тощо.

Перераховані класифікаційні ознаки, поза сумнівом, потребують розробки, деталізації та унаочнення на прикладах, однак можуть використовуватись як орієнтир для встановлення факту залякування в повідомленні.

Звичайно, сам по собі кожний з пунктів не є підставою стверджувати наявність залякування, необхідна грамотна оцінка експертом сукупності ознак, їх взаємодії між собою: наскільки вони здатні потенційно впливати на реципієнта, чи немає яскраво виражених протиріч, які б нівелювали зміст і значення тексту.

При формулюванні висновку також можна наголосити на тому, надійшли повідомлення отримувачеві з відомого чи анонімного джерела. Так, наприклад, анонімність може підсилювати ефект від залякування, оскільки спрацьовує ефект невідомості: реципієнт не має уявлення про спроможності, можливості адресанта – чи дійсно він має механізми впливу, підпорядкованих людей, ресурси для реалізації погроз. І, відповідно, навпаки: достатній рівень володіння інформацією про адресанта повідомлень може бути одним із факторів залякування, наприклад, коли отримувач розуміє ступінь наближеності до нього (знайомство з рідними, близькими, перебування в одному колі спілкування тощо).

Таким чином, залучення експерта з семантико-текстуального дослідження для доведення залякування має практичне значення і вказує на перспективу зростання ролі висновка експерта при розслідуванні низки злочинів, що перебувають в підслідності різних правоохоронних органів.

Список використаних джерел

1. Академічний тлумачний словник української мови в 11 томах. 1970-1980. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://sum.in.ua>.

2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. – 2-ге вид., доп. Київ : ВЦ «Академія», 2009. 376 с.

3. Будко Т. В. Проблемні питання судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи мовлення та рекомендації щодо їх вирішення (на матеріалах кримінальних проваджень) : монографія. Київ : НА СБУ, 2017. 88 с.

4. Войцехівська Н. Засоби вираження погрози в українському конфліктному діалогічному дискурсі. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. Київ, 2014. № 30. С. 17–30.

5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 1104 с.

Шумський Роман,

судовий експерт групи досліджень

у сфері інформаційних технологій

Волинського НДЕКЦ МВС, м. Луцьк

ЗАПЕРЕЧЕННЯ ФАКТУ (НА ПРИКЛАДІ ЗАПЕРЕЧЕННЯ АГРЕСІЇ). СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ

03 березня 2022 року Кримінальний Кодекс України було доповнено статтею 436-2 – виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників [1].

Вищезазначені дії були криміналізовані законодавцем насамперед тому, що вони є важливою складовою інформаційної війни російської федерації проти України.

Протягом року після доповнення Кримінального Кодексу України цією статтею, ґрунтовних досліджень факту заперечення збройної агресії російської федерації проти України з погляду семантико-текстуальної експертизи, за невеликим винятком, не було опубліковано. Зокрема, варто згадати спільну працю О. Сидоренко, О. Бондаренко та І. Сипченко: «Лінгвістична інтерпретація юридичної термінології в семантико-текстуальних дослідженнях» [4], у якій наведено лексичне тлумачення юридичного поняття «заперечення збройної агресії» та подано приклад семантико-текстуального дослідження тексту із застосуванням лінгвістичної інтерпретації юридичних термінів.

Заперечення збройної агресії російської федерації проти України передбачає висловлення незгоди, спростування, невизнання факту безпосередньої причетності російської федерації до окупації Криму та частини Донецької та Луганської областей у 2014 році, а також окупації українських територій після повномасштабного вторгнення російської федерації до України 24 лютого

2022 року, загибелі українських військовослужбовців, мирних жителів, руйнувань інфраструктури тощо.

Важливим є те, що наведені вище факти зафіксовані українським законодавством [3], та міжнародною спільнотою, тому висловлювання у яких міститься заперечення збройної агресії російської федерації проти України, з точки зору права, не може вважатися формою реалізації свободи слова й в умовах воєнного стану розглядаються як частина інформаційної війни російської федерації проти України [2].

Найбільш поширеною формою заперечення збройної агресії російської федерації проти України є представлення подій 2014-року (окупації російською федерацією Криму та частини Луганської та Донецької областей) як внутрішнього конфлікту, громадянської війни в Україні. Визначальною ознакою у таких висловлюваннях є відсутність чинника російської федерації, тобто заперечення, або ж «незгадка» її як учасника збройного конфлікту й твердження, що сторонами конфлікту є громадяни однієї держави. Таким чином участь російської федерації заперечується, або ж просто «виноситься за дужки» й створюється «картина світу» у якому в Україні відбувається протистояння між державою та її громадянами, або між громадянами, які мають певні непримиренні погляди на майбутнє держави у різних аспектах.

Прикладами заперечення збройної агресії російської федерації проти України можуть слугувати висловлювання громадян України, що досліджувалися у ході проведення семантико-текстуальних експертиз:

- *«сразу после Майдана к власти в Украине пришел еврей Порошенко и вместе со своими западными друзьями развязал кровавую гражданскую войну, впоследствии чего погибли десятки тысяч людей с обеих сторон, в том числе женщины и дети»*. У наведеному текстовому фрагменті мовець використовує термін «гражданская война» на означення збройної агресії російської федерації проти України, що розпочалася 2014 року, тобто висловлює переконання, або ж намагається створити думку, що російська федерація не причетна до подій в Криму та на сході України у 2014 році, що є запереченням збройної агресії російської федерації щодо України.

- *«...перестаньте говорить глупости, восемь лет Украина убивала жителей Донбаса только за то, что они хотели говорить на русском и отказывались чтить Бандеру и его свиту...»*. У цьому текстовому фрагменті, на відміну від попереднього, мовець не використовує терміну «гражданская война», чи іншого терміну на позначення внутрішньодержавного конфлікту, однак чітко видно, що мовець вважає сторонами конфлікту державу Україну та жителів Донбасу, які є

громадянами України. Таким чином, мовець стверджує, що протягом восьми років (а саме з 2014 року) в Україні відбувався внутрішньо-громадянський конфлікт, сторонами якого була держава Україна та частина її громадян. У той же час, про визначальну роль російської федерації у розв'язанні та розпалюванні цього конфлікту – мовець не згадує.

- *«Ніяка росія ні на кого не напала і ніякої війни не починала. То самі українці між собою почубилися, а крайньою вирішили зробити росію».* У наведеному текстовому фрагменті, на противагу попереднім, міститься пряме заперечення факту збройної агресії російської федерації щодо України (*«Ніяка росія ні на кого не напала і ніякої війни не починала»*), а також, «пояснення» мовця, що, на його думку, насправді відбулося – *«українці між собою почубилися, а крайньою вирішили зробити росію»*, що також підпадає під поняття «громадянської війни», оскільки сторонами конфлікту, згідно твердження мовця, є громадяни України.

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що станом на сьогодні, явище заперечення збройної агресії російської федерації проти України з точки зору семантико-текстуальної експертизи, є малодослідженим і в умовах воєнного стану потребує якісного опрацювання досвідченими фахівцями галузі. Зокрема, потребує обговорення та напрацювання алгоритму дослідження висловлювань у яких не міститься факту заперечення збройної агресії російської федерації проти України, однак міститься заперечення певних епізодів цієї агресії, зокрема мародерства, знущання та вбивств цивільних громадян, катувань військовополонених, публічних страт тощо.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України (2341-III). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
2. Олейніков Д., Сердечна А. Науково-практичний аналіз термінів, використаних в диспозиції ст. 436-2 КК України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Вип. 74, ч. 2. С. 110–118.
3. Постанова Верховної Ради України Про визнання Російської Федерації державою-агресором та створення механізму протидії та ліквідації наслідків агресії Російської Федерації проти України.
4. Сидоренко О., Бондаренко О., Сипченко І. Лінгвістична інтерпретація юридичної термінології в семантико-текстуальних дослідженнях. // *Філологічні трактати*. 2022. Т. 14, № 2. С. 105–115.

Розділ II

ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА, ПРОБЛЕМИ ТА РОЗВИТОК. АВТОРОЗНАВЧІ АСПЕКТИ

05–07 липня 2023 року
м. Хмельницький

Гуменський Олександр,
*к. ю. н., заступник директора
центру – завідувач відділу
забезпечення діяльності
Чернігівського науково-дослідного
експертно-криміналістичного
центру МВС України,
м. Чернігів, Україна
ORCID 0000-0001-6860-4925,
E-mail: robingum@meta.ua*

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИЙ ПОРТРЕТ АВТОРА ТЕКСТОВОГО ПОВІДОМЛЕННЯ: АЛГОРИТМ СКЛАДАННЯ ТА ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

У даний час є загальноновизнаним, що текст як продукт індивідуальної мовленнєвої діяльності може бути засобом діагностики індивідуальних властивостей особи, оскільки за кожним текстом стоїть своєрідна мовленнєва особистість.

Судова авторознавча експертиза, об'єктом якої виступає писемне мовлення належить (на сьогодні) до класу криміналістичних експертиз. Нею вирішуються ідентифікаційні завдання (щодо ототожнення особи автора тексту і т. ін.), а також неідентифікаційні завдання: діагностичні, класифікаційні (зокрема, складання соціально-демографічного портрета), ситуаційні.

Потреби судово-слідчої практики (зокрема, при розслідуванні злочинів, пов'язаних із вбивствами, викраденням дітей, здирством, шантажем, розпалюванням міжнаціональної та релігійної ворожнечі тощо) диктують необхідність розширення можливостей судово-авторознавчої експертизи в плані встановлення соціально-біографічного портрета автора документа, що має важливе значення для оперативно-розшукових заходів, дозволяючи звузити коло підозрюваних у складанні чи виконанні тексту документа [5].

Інформація про автора міститься у документі у неявному, «закодованому» вигляді, особливостях структурної організації тексту. Таким чином, до компетенції експерта-авторознавця належить встановлення інформації про класифікаційні властивості автора документа шляхом дослідження, за допомогою спеціальних знань, структурних особливостей мовленнєвої та смислової сторін тексту.

Саме характеристики мовних та поняттєвих структур тексту, в яких відображаються властивості мовленнєвих та інтелектуальних навичок автора, розглядаються у судовій авторознавчій експертизі як ознаки писемного мовлення.

При складанні соціально-демографічного портрету за матеріалами інтернет-публікацій необхідно враховувати той факт, що в сучасних умовах розвитку соціальних мереж, коли невідомо хто «ховається» за інтернет-ніком, під видуманим ім'ям може діяти видумана веб-особистість із «заданими», бажаними характеристиками, отже, у текстах інтернет-комунікації виявлятимуться мовленнєві індивідуальні особливості не тільки реальної людини, а й веб-особи, яка у віртуальному просторі може намагатися зберегти, захистити свою анонімність, зокрема, шляхом імітації / маскуванню соціально-демографічних характеристик [5]. Зауважимо, що це питання досі глибоко не досліджене і потребує ґрунтовної наукової розвідки.

Алгоритмізація процесу судово-експертного дослідження соціально-демографічних характеристик автора за ознаками писемного мовлення заслуговує на особливу увагу. Пов'язано це з тим, що правильно побудований алгоритм дій визначає методично правильний їх порядок та правильну оцінку експертом проміжних висновків на певних етапах дослідження, що корелює з логічним обґрунтуванням усієї отриманої інформації для формулювання певного, обумовленого результатами дослідження, висновку [5].

Як відомо, процес класифікаційного дослідження в судово-авторознавчій експертизі поділяється на *чотири* основні стадії, а саме:

– *підготовча*, під час якої експерт знайомиться з поставленими запитаннями та матеріалами справи, попередньо вивчає надані об'єкти з метою з'ясування можливості вирішення цих запитань;

– *аналітична*: вивчення текстового матеріалу документа з метою встановлення ситуації писемного спілкування й класифікаційних та діагностичних ознак мовних й інтелектуальних навичок писемного мовлення автора;

– *порівняльне дослідження*: зіставлення структурної організації, мовних та інтелектуальних елементів досліджуваного тексту документа з еталонними моделями (основою яких слугують результати наукових і експериментальних досліджень) [4; 7; 1; 6; 8].

– *синтезуюча*: оцінювання результатів порівняльного дослідження, формування, логічне обґрунтування й формулювання висновку [2].

Підготовча стадія експертного дослідження починається з ознайомлення з поставленими перед експертом завданнями, при цьому з'ясовується, чи належать вони до компетенції експерта-авторознавця. У ході вивчення досліджуваного

документа увага звертається на всі ознаки об'єкта дослідження: обсяг тексту, мову, якою він виконаний, зміст тощо.

Якщо для виконання судової авторознавчої експертизи щодо встановлення соціально-демографічних характеристик автора представлений письмовий мовленнєвий продукт, що складається з достатньо великої кількості специфічних лексем (сленгу, жаргонізмів), анування яких авторознавцю самостійно провести буде важко, або у представленому на дослідженні мовленнєвому продукті спостерігається «змішування» природної мови з елементами іншої (наприклад, мови програмування), то в такому разі експерт має право клопотати про залучення інших спеціалістів для виконання експертизи та надання висновку (наприклад, експерта в галузі комп'ютерно-технічної експертизи).

Обов'язковою версією під час *попереднього дослідження* повинна бути версія щодо складання тексту в незвичних умовах або з навмисним зміненням автором свого писемного мовлення (маскування або імітація). Вирішення завдань щодо встановлення соціально-демографічних характеристик автора за ознаками писемного мовлення без вирішення питання про наявність/відсутність ознак імітації/маскування автором письмово-мовленнєвих навичок неможливе, оскільки інакше експерт може дійти недостовірних висновків [4; 2; 5].

Установлення факту незвичних умов складання тексту документа здійснюється на основі особливостей писемного мовлення, що зумовлені деструктивним впливом на нього станів операційної та емоційної напруги автора [4; 3, с. 28].

Якщо у тексті встановлені невідповідності у вживанні простих і складних у засвоєнні правил граматики, слововживання тощо, то цей факт може свідчити про навмисне перекручення автором писемного мовлення [4; 2].

Далі необхідно дати оцінку виявленим ознакам та на основі встановлених даних визначити хід подальших дій, який може здійснюватися за двома напрямками:

- 1) виявлені ознаки перешкоджають вирішенню поставленого завдання;
- 2) виявлені ознаки не перешкоджають вирішенню поставленого завдання.

Результатом вивчення тексту на *підготовчій стадії* може бути наступний проміжний висновок: а) текст придатний для дослідження; б) наданий текст придатний для проведення дослідження, проте необхідно залучення інших спеціалістів; в) наданий на дослідження текст непридатний (наприклад, у зв'язку з його малим обсягом; навмисним перекручуванням автором писемного мовлення, яке перешкоджає дослідженню) для вирішення поставлених запитань; г) вирішення

завдання неможливе внаслідок відсутності відповідних методик; г) поставлені запитання не належать до компетенції експерта-авторознавця.

Якщо наданий текст приданий для дослідження, то судовим експертом можуть бути висунуті експертні версії щодо встановлюваних класифікаційних характеристик автора тексту.

Під час *аналітичного дослідження* тексту експертом визначаються мовні, стилістичні, логічні ознаки писемного мовлення, загальні ознаки лексичних, граматичних, пунктуаційних, стилістичних навичок писемного мовлення, навичок дискурсивного (логічного) мислення. Ступені розвитку зазначених навичок писемного мовлення встановлюються на підставі загальноприйнятої методики статистичного аналізу. Ступені розвитку мовних навичок автора у писемному мовленні мають кореляційну залежність. Ступінь розвитку орфографічних навичок співвідноситься з таким або більш високим ступенем розвитку синтаксичних і лексичних навичок; ступеню розвитку синтаксичних навичок відповідає такий самий або більш високий ступінь лексичних навичок. Якщо судовим експертом встановлено порушення кореляційної залежності мовних навичок, це свідчить про складання тексту автором у незвичайному стані, умовах, або з навмисним перекрученням свого писемного мовлення.

При складанні соціально-демографічного портрета має місце певна послідовність встановлення інформативних класифікаційних ознак писемного мовлення. Спочатку визначається рідна мова автора, місце формування мовних навичок, потім освітній рівень автора, стать, вік, професія. Важливо: соціально-демографічні характеристики автора пов'язані між собою та мають спільні ознаки, фактично експерт встановлює комплекс ознак, які обумовлюють певний комплекс характеристик, тому зазвичай прийнято говорити про соціально-демографічний портрет автора.

Установлені на аналітичній стадії дослідження класифікаційні ознаки, відображені у вербальних (лексичних, граматичних тощо) і невербальних (змістовних, інтелектуальних) елементах та структурах писемного мовлення автора, на *стадії порівняльного дослідження* зіставляються з еталонними моделями, створеними на підставі даних наукових досліджень і експериментальних даних.

У процесі *синтезуючої стадії* судовий експерт оцінює виявлену сукупність класифікаційних ознак писемного мовлення, їх значущість і достатність для формування певного висновку [2].

Таким чином, у сучасних умовах цифровізації сучасного суспільства, коли у особи, зокрема, в мережі Інтернет, з'являється безліч можливостей сховатися під

«маскою», важливе значення набуває алгоритм встановлення соціально-демографічних характеристик автора, що дозволяє, з одного боку, діагностувати їх імітацію/маскування автором, з іншого боку, встановити справжні демографічні характеристики автора, які мають важливе пошуково-пізнавальне та доказове значення [5].

Важливими, на наш погляд, є також такі загальні зауваження:

1) якщо досліджуваний текст виконаний рукописно, крім того, експерт-авторознавець дійшов висновку, що автор і виконавець є однією особою, то додатково для підтвердження результатів авторознавчого дослідження можуть бути застосовані результати почеркознавчих методик по встановленню віку та статі виконавця рукописного тексту;

2) у зв'язку з тим, що ґрунтовних робіт по впорядкуванню та оновленню діалектичного атласу та словників говорів не проводилося вже кілька десятиріч, можуть виникати проблеми із вирішенням питання щодо місця формування мовленнєвих навичок. На нашу думку, для вирішення цього питання експерт може користуватися всіма наявними способами встановлення походження діалектного слова, наприклад, автор у своїй практиці одного разу застосував соціолінгвістичне опитування жінок із закарпатського регіону, в результаті чого встановив місце формування навичок фактично з точністю до населеного пункту. Проте, посилатись на такі методи у висновку не бажано, і висновок, звісно, формулюється у ймовірній формі;

3) інколи методики дослідження та рекомендації щодо їх проведення «не встигають» за швидкоплинністю світу або питання не потрапило у фокус науки, а тому ще не опрацьовано, однак, інформація «розлита» навколо нас у сучасному просторі (у ноосфері за Вернадським), треба її тільки «побачити» (а за словами Е. Морозова, «експерт-авторознавець працює завжди»). Наприклад, в одній з експертиз автор припустив, що авторка досліджуваного листа пов'язана з релігійною діяльністю, і релігійні тексти (молитви, псалми тощо) постійно у неї «перед очима», звернувши увагу на «вимпел» на дзеркалі «маршрутки» із текстом молитви «Отче наш» (в обох текстах займенник «Ти» використовувався із великої літери). В результаті проведених пошукових заходів виявилось, що авторка співає у церкві на кліросі;

4) активний розвиток комп'ютерно-опосередкованої комунікації в мережі Інтернет сприяє інтенсивній появі нових лексем, маркірованість яких фактично неможливо встановити за допомогою використання традиційних словників, наприклад, мова геймерів або блогерів («вайн» – нити, скарги; «білд» – поєднання талантив персонажа, «вайп» – смерть всього рейду). Тому для встановлення

соціально-демографічних характеристик іноді потрібно залучати не тільки представників «традиційних» професій, а й новітніх течій і напрямків.

Список використаних джерел

1. Вопросы судебно-автороведческой диагностической экспертизы / под ред. С. М. Вула. Киев : РИО МВД УССР, 1984. 132 с.
2. Звіт про науково-дослідну роботу «Методика вирішення судово-авторознавчих класифікаційних завдань щодо встановлення соціально-біографічного портрета автора документа (заключний) (методичний посібник). Керівник Л. Свиридова. Міністерство юстиції України, Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз (ХНДІСЕ), 2013. 90 с.
3. Лисиченко В. К. Особенности проверки и оценки заключений экспертизы на предварительном следствии и в суде. *Криминалистика и судебная экспертиза.* – Киев : Вища шк., 1982. Вып. 24. С. 30–36.
4. Литвин Т. В. Неидентификационные исследования в судебно-лингвистической экспертизе письменной речи. Киев, 1995. 395 с.
5. Сааков Т. А. Алгоритм судебно-экспертного исследования демографических характеристик автора по признакам письменной речи в эпоху цифровизации. *Проблемы правоохранительной деятельности. Наука. Теория. Практика.* 2021. Вып. № 3. С. 14–22.
6. Свиридова Л. В. Експериментальне дослідження деяких особливостей українського писемного мовлення, зумовлених статевим диморфізмом. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. праць. Харків : Право, 2008. Вып. 8. С. 196–203.
7. Теоретические и методические вопросы криминалистического исследования письменной речи : метод. пособие / подгот. С. М. Вул ; ред. Л. Е. Ароцкер. М. : [Тип. им. Воровского], 1977. – 107 с.
8. Теоретические и методические основы экспертного решения вопросов о родном (украинском, белорусском) языке автора документа, выполненного на русском языке : метод. пособие для экспертов / отв. ред. С. М. Вул. М. : [Тип. ХОЗУ МЮ СССР], 1982. 165 с.

Жабінська Марина,
*судовий експерт групи досліджень
у сфері інформаційних технологій
Чернігівського науково-дослідного
експертно-криміналістичного
центру МВС України, м. Чернігів*

МАСКУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ СИТУАЦІЇ

Термін «маскування» щодо письмового мовлення вперше з'явився у літературі при розгляді питань, пов'язаних із навмисним приховуванням мовлення в писемних повідомленнях. Тому, для того, щоб правильно визначитись зі змістом і структурою цього поняття, звернемося до історії розвитку з проблем навмисного спотворення / перекручування письмового мовлення.

Одним з перших криміналістів, які писали про спотворення/перекручування (синоніми: навмисне спотворення, навмисне змінення, умисне перекручування) письмового мовлення, була Г. Д. Маркова, яка проводила аналогії з умисним спотворенням почерку. Вона вважала, що в основі стилістичних, синтаксичних і орфографічних навичок лежить динамічна стереотипія, так як і в письмово-рухових навичках [6].

На думку Г. Д. Маркової, свідоме втручання в процес мовлення викликає перебудову відповідного динамічного стереотипу.

Більше уваги Г. Д. Маркова приділяла способам навмисного спотворення мовлення і ознакам, характерним для кожного з цих способів. Вона вважала, що свідоме спотворення мовлення може здійснюватися або шляхом маскування, або за допомогою імітації. Усі способи маскування, на її погляд, зводяться до спрощення викладу і зниженню грамотності. Поруч із тим, автором виділяються і такі способи маскування письмового мовлення, як підвищення грамотності, виконання тексту «не тією мовою, якою автор зазвичай оперує на письмі, а іншою мовою, яка відома даній особі». Імітацію Г. Д. Маркова називає «більш складним, в порівнянні з маскуванням, прийомом змінення звичних особливостей письмового мовлення, так як в цьому випадку особа, яка пише, має не тільки здолати і змінити свої навички письмового мовлення, але й відтворити особливості навичок, притаманних іншій особі» [6].

Нам видається, що маскування – більш широке поняття, ніж спосіб умисного спотворення мовлення і навіть навмисне спотворення взагалі.

У цілому маскуванню може стосуватись *адресанта* (автора та/або виконавця), *змісту інформації*, що передається, *умов виконання змісту документа мовними засобами*.

Спроба замаскувати авторство (тобто участь в мовленнєвій ситуації у ролі автора змісту інформації, що передається) може здійснюватися зміною сприйняття адресантом особи автора:

- навмисне спотворення тексту;
- імітація чужого мовлення;
- диктування тексту особі з нижчим рівнем розвитку мовних навичок, ніж у автора;
- внесення у текст хибних «автобіографічних» свідчень тощо;

Під *маскуванням мовленнєвої ситуації* ми розуміємо навмисне змінення адресантом (адресантами) природніх умов конкретного мовленнєвого акту, який відбувається в рамках цієї ситуації з ціллю приховати власну причетність до вказаного акту або (та) свого стану в момент мовлення. Одним із способів маскуванню мовленнєвої ситуації є навмисне спотворення мовлення, а імітацію чужого мовлення ми відносимо до видів цього спотворення.

Що стосується такого способу маскуванню, як написання тексту іншою мовою, то це не вважається спотворенням мовлення.

При вивченні іншої мови у людини формується ще один динамічний стереотип [4]. При створенні тексту на нерідній мові в звичайних умовах, без установки на умисне спотворення, відбувається нормальний процес мовлення, а отже, задача встановлення авторства при цьому зводиться до ідентифікації автора за звичайним текстом. Інша справа, що мотиви використання іншої мови можуть бути різними, в тому числі – приховати авторство, тоді це буде способом маскуванню авторства, але не спотворення мовлення.

Щодо «підвищення грамотності», як способу маскуванню, то до нього ми б віднесли створення тексту за допомогою різноманітних письмових джерел, в тому числі написання кожного слова малограмотною особою за допомогою орфографічного словника, але не зосередження автора на грамотності при створенні письмового повідомлення, як зазначає Г. Д. Маркова [6].

В. В. Томілін аналізує можливості маскуванню, в тому числі навмисне спотворення семантичних, стилістичних, граматичних, лексичних та топографічних навичок, зараховуючи їх прояви до ознак письмового мовлення, а також «дрібних помилок письма». При цьому кожна з навичок розглядається окремо від інших, хоча їх взаємозв'язок та взаємозалежність очевидні. Крім того, будь-який вид спотворення зачіпає комплекс ознак, а не одну з них і при цьому здійснюється

специфічна перебудова динамічного стереотипу, який лежить в основі даного комплексу. Автор тексту не просто так чи інакше змінює лексичні ознаки письмового мовлення, стилістичні, орфографічні тощо, але й намагається створити в цілому такий текст, щоб реципієнт аналізуючи його мовленнєве оформлення і змістову сторону, *не зміг взагалі встановити авторство або ж склав хибне уявлення про автора вказаного тексту* [8].

Розглядаючи маскування ознак письмового мовлення, В. В. Томілін допускає спробу автора змінити свій вік, професію, знизити рівень грамотності, допускає складання тексту від особи протилежної статі, наповнення мовлення жаргонізмами та нецензурною лексикою, але усі ці моменти не відокремлюються ні в види маскування, ні в види спотворення, а розглядаються як прийоми маскування лексичних, граматичних і семантичних навичок [8].

Проблемам дослідження навмисно зміненого писемного мовлення велику увагу приділяв Г. Л. Грановський. Він вважає, що спотворення писемного мовлення може здійснюватися шляхом маскування та імітації. *Маскування* передбачає пригнічення своїх навичок і довільне змінення ознак, а *імітація* – відтворення письмового мовлення іншої людини [2].

Г. Л. Грановський виділяє наступні прийоми маскування:

- 1) зниження грамотності письма;
- 2) відмова від складних і використання найпростіших мовних засобів;
- 3) спрощення стилю викладу;
- 4) змінення звичної архітекtonіки викладу;
- 5) змінення лексики.

Крім того, він вказує на можливість навмисного спотворення ознак письмового мовлення шляхом поєднання лексики різних мов, використання діалектних слів та жаргону [2].

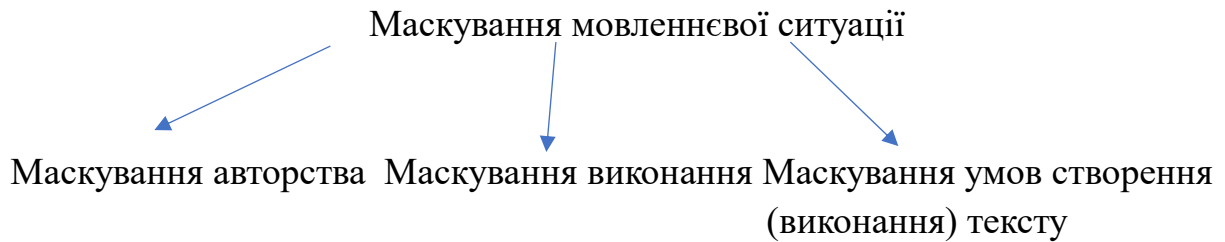
Зниження грамотності найчастіше пов'язане зі спрощенням стилю викладу, відмовою від складних і використанням самих простих мовних засобів, зміною звичної архітекtonіки письма.

Імітація мовлення людини, яка знаходиться у стані стресу, або імітація порушень мовленнєво-мисленнєвих процесів, практично завжди передбачають деяку хаотичність викладу, іншими словами позбавляють послідовності архітекtonіки викладу [7]. Зміна лексики – специфічна в кожному окремому випадку – і може спостерігатись як при зниженні грамотності, так і при імітації мовлення особи протилежної статі, конкретної професійної групи і т. ін.

Переписування чужого тексту здійснюється як з ціллю маскування, так і з іншими цілями, наприклад, для цитування, для необхідності особистого виконання документа, який особа не може створити самостійно тощо.

З. І. Кірсанов вказує на можливість маскування автором документа таких соціально-демографічних характеристик особистості, як стать, вік, національність, професія, освіта, соціальна приналежність тощо. При цьому вдаються до викладу фактів від імені третьої особи, стороннього спостерігача, іноді навмисне перекручують подію, що мала місце, намагаються вживати непритаманні лексико-фразеологічні звороти мовлення, змінюють звичний стиль письма [3].

Проте автор не може повністю замаскувати свої особистісні характеристики. Наприклад, автор не може приховати свого ворожого ставлення до особи, якій направляє анонімний лист, в якому міститься брехня або погроза; не можуть бути суттєвим чином змінені сформульовані у конкретної особи навички мовлення, так як вони є сталими.



Іноді до умисного спотворення мовлення вдаються автори текстів, в яких містяться заклики до дій, які суворо караються законом (заклики до насильницької зміни державної влади, погрози терористичних актів тощо).

В цілому спонукальною метою, мотивом появи умисно спотворених текстів є бажання повідомити реципієнту певну інформацію, щоб вплинути на ситуацію S, яка склалася, при обов'язковій умові – приховати своє авторство.

При імітації незвичного психофізіологічного стану або порушень мовленнєво-мисленнєвих процесів автора, мотивація може бути різною: як приховати своє авторство, наслідуючи / імітуючи мовлення людей з психічними порушеннями, так і приховати свій реальний стан в момент створення тексту, не заперечуючи авторства [1].

Зазвичай умисно спотворений текст може бути складений у формі листа, записки, рідше – листівки, малого (приблизно від 25 до 100 словоформ) або середнього (від 100 до 350 словоформ) обсягу, інколи зустрічаються тексти великого об'єму (понад 350 словоформ), але це буває дуже рідко. Інформація, як правило, викладається в розмовно-побутовому стилі з елементами офіційно-ділового, публіцистичного стилів, з використанням просторіч та вульгарної лексики [5].

Маскування мовленнєвої ситуації є поширеним способом приховати інформацію, яка може ідентифікувати автора тексту, не зможе взагалі встановити авторство або ж створить хибне уявлення про автора тексту або ж мовленнєвої ситуації.

Список використаних джерел

1. Беляев Б. В. Очерки по психофизиологии обучения иностранным языкам. М., 1959. 142 с.
2. Грановский Г. Л. Использование признаков письменной речи в криминалистической экспертизе. М., 1976. 32 с.
3. Кирсанов З. И., Малышев Ю. А. Документ как источник информации о личности. *Экспертная практика и новые методы исследования*. М., 1975. С. 3–14.
4. Криминалистическая экспертиза. М., 1966. Вып. 4. Раздел 5. 226 с.
5. Литвин Т. В. Неидентификационные исследования в судебно-лингвистической экспертизе письменной речи. Киев, 1995. 395 с.
6. Маркова Г. Д. Идентификационные признаки письма в советской криминалистической экспертизе : дисс. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук. Харьков, 1956. 341 с.
7. Морозов Б. Н. Особенности криминалистического исследования признаков письменной речи : лекция. Ташкент, 1985. 38 с.
8. Томилин В. В. Физиология, патология и судебно-медицинская экспертиза письма (К судебно-медицинскому отождествлению личности по рукописному тексту). М. : Медицинская лит-ра, 1963. 235 с.

Коваль Олена,
*головний судовий експерт відділу
досліджень звуко- та відеозапису
лабораторії досліджень у сфері
інформаційних технологій
Державного науково-дослідного
експертно-криміналістичного
центру МВС України, м. Київ*

ЗАГАЛЬНІ І ОКРЕМІ ОЗНАКИ ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ

Особливості писемного мовлення відображаються як у друкованому, так і рукописному тексті, який розуміється як складне смислове утворення, що має ряд характеристик – синтаксичних, семантичних (смилових), граматичних, стилістичних, композиційних (композиція – виконання тексту за певною схемою). Текст завжди співвіднесений з конкретною ситуацією спілкування, з його автором та адресатами.

Найважливіше призначення класифікації ідентифікаційних ознак писемного мовлення служить ефективним інструментом експертного дослідження, є основою його програмуючої структури.

Диференціація ознак писемного мовлення на загальні та окремі передбачає врахування таких вимог: загальні ознаки писемного мовлення виражають найбільше загальні властивості, притаманні всім текстам, незалежно від належності до тих чи інших функціональних стилів; ці ознаки мають групове значення і можуть служити основою для класифікації об'єктів ідентифікації; окремі ознаки виражають дрібніші, детальніші властивості, які у своїй сукупності індивідуалізують об'єкт, що ідентифікується.

Мовну навичку можна розглядати як певну координаційну структуру, що являє собою освоєне вміння розв'язувати ту чи іншу задачу мовленнєвого спілкування. Виходячи з цього, під загальною ознакою мовної навички пропонується розуміти характеристику її структурної зрілості, ступеня її розвитку. Загальна ознака мовної навички – це показник того, якою мірою дана особа володіє певними нормами літературної мови.

Таким чином, загальні ознаки писемного мовлення відображають ступінь розвитку пунктуаційних, орфографічних, граматичних, лексико-фразеологічних і стилістичних навичок.

Слід розрізняти:

- високий, середній і низький ступені розвитку граматичних, лексико-фразеологічних і стилістичних навичок письмового мовлення;
- високий, середній, низький і (умовно) «нульовий» ступені розвитку пунктуаційних та орфографічних навичок.

Загальні ознаки названих навичок російського писемного мовлення виокремлюються на якісному рівні шляхом оцінки відповідних мовних засобів на основі критерію: правильно / неправильно, тобто на основі відповідності цих засобів літературним нормам.

Зазначені загальні ознаки (крім ознак стилістичних навичок) на кількісному рівні виокремлюються на основі об'єктивних критеріїв, виходячи з кількості допущених помилок під час виконання тексту, що містить 200 слів.

Пунктуаційні навички: високий ступінь розвитку – до 8 пунктуаційних помилок, середній – від 9 до 16, низький – від 17 до 25, «нульовий» – 36 і більше.

Орфографічні навички: високий ступінь розвитку – до 9 орфографічних помилок, середній – від 10 до 20, низький – від 21 до 35, «нульовий» – 56 і більше.

Граматичні навички: високий ступінь розвитку – до 3 граматичних помилок, середній – від 4 до 6, низький – 7 і більше.

Лексичні навички: високий ступінь розвитку – до 3 лексико-фразеологічних помилок, середній – від 4 до 6, низький – 7 і більше.

Під час установаження ступеня розвитку навички за зазначеними критеріями можливі деякі коливання (особливо під час установаження загальних ознак пунктуаційних та орфографічних навичок) у кількості помилок: для орфографічних і пунктуаційних навичок у межах ± 4 , для граматичних і лексичних – ± 2 .

Між загальними ознаками (ступенями розвитку) зазначених мовних навичок у неспотвореному російському письмовому мовленні існує певна кореляційна залежність: ступені розвитку пунктуаційних навичок відповідає лише такий самий або вищий ступінь розвитку всіх інших видів навичок. Ступінь орфографічної, граматичної або лексичної грамотності писемного мовлення людини не може бути нижчим за пунктуаційну правильність її письма.

Окремі (індивідуальні) ознаки мовної навички відображають різні властивості, особливості її структури, що виражаються у використанні певних мовних засобів та у стійких співвідношеннях мовних засобів, які використовує індивід у типових ситуаціях письмового спілкування, у певних мовних порушеннях мовлення.

Окремі ознаки пунктуаційних навичок:

- пропуск або невмотивована постановка розділового знака (розділових знаків), невмотивоване використання розділового знака у невластивій йому функції

(наприклад, уживання коми у функції тире між підметом і присудком, або у функції інтонаційного тире, або замість лапок під час пунктуаційного оформлення прямого мовлення тощо);

- використання розділового знака в невластивій йому графічній формі (наприклад, використання знака три крапки у вигляді двох, чотирьох, п'яти і більше крапок, що стоять поруч);

- порушення в поєднанні розділових знаків усередині та наприкінці речення:

- коми й тире; лапок та інших знаків; знаків запитання й оклику (наприклад, неправильна постановка в останньому випадку знака оклику перед знаком запитання: «Невже цьому можна повірити!?»);

- відсутність розбиття тексту на абзаци (якщо виділення останніх диктується смисловим боком викладу);

- порушення правила пунктуації, зумовлене інтерферуючим впливом іншої мови: наприклад, невмотивоване поставлення крапки після порядкових числівників за їхнього числового позначення, що характерно, зокрема, для латиської мови (наприклад: влітку 1983 р.); уживання знака двокрапки замість крапки та навпаки, що може бути пов'язано з інтерферуючим впливом вірменської мови, і т. ін.;

- використання так званих складових знаків, зокрема з різною кількістю і різною послідовністю елементів: (!!!), (!!!), (???),

- використання розділового знака (розділових знаків) у випадках, коли його вживання не зумовлене синтаксичною структурою, але виправдане смисловим спрямуванням викладу (наприклад, уживання тире в реченнях: «Тобі – мій найнижчий уклін», «Це, звісно, чудово, але – сенс?» тощо), у тому числі своєрідне використання певного знака в певній синтаксичній структурі;

- використання одного знака у функції іншого (інших) з метою точнішого вираження смислових, емоційних, інтонаційних відтінків викладення (наприклад, уживання тире замість двокрапки, коми, лапок, дужок, навіть замість знака запитання; уживання знака оклику замість знака запитання і т. д.);

- використання так званої «авторської пунктуації» – пунктуаційного оформлення текстів, що виявляється у свідомому відступі від чинних норм пунктуації та обумовленого смисловою спрямованістю викладу, його контекстуальним боком.

Окремі ознаки орфографічних навчочок:

- порушення певного правила російської орфографії (правопис голосних і приголосних літер, літер ь і ъ; суцільне написання слів і через дефіс (рису); написання прописних літер, літерних аббревіатур, складноскорочених слів, умовних графічних і загальноприйнятих скорочень, перенесення), зокрема й зумовлене:

а) застарілими в даний період орфографічними нормами (наприклад, нормами, які діяли до виходу у світ «Правил русской орфографии и пунктуации»;

б) інтерферуючим впливом територіального діалекту (говору) російської мови;

в) інтерферуючий вплив іншої мови;

- відхилення від норм написання слова, не пов'язане з порушенням вищезазначених правил російської орфографії:

а) пропуск літери (літер) на початку, середині, наприкінці слова;

б) написання зайвих букв, складів у слові, зокрема їх повторення (персеверація);

в) перестановка букв, складів під час написання слова.

Окремі ознаки лексико-фразеологічних навичок:

- невмотивоване (тобто без спеціальної експресивної заданості) використання діалектизмів, іншомовних слів;

- невмотивоване використання елементів просторіччя, розмовної лексики, канцеляризмів, жаргонізмів, арготизмів; експресивної, оціночної лексики тощо;

- використання професійно-технічної та термінологічної лексики (у текстах, що не належать до науково-технічного стилю);

- використання застарілої лексики (архаїзми) на рівні окремих слів і в складі фразеологізмів без спеціальної експресивної заданості;

- використання малочастотних слів і словосполучень, зокрема: історизмів - слів, що позначають реалії, які зникли до теперішнього часу або стали неактуальними в сучасному житті (наприклад, басурман, ботфорти, вотчина тощо), екзотизмів - слів, що позначають характерні реалії інших народів (брамін, далай-лама, клерк тощо), та ін.;

- використання okazіональних («до нагоди») слів – лексичних утворень, які є предметом словотворчості окремих людей і покликані якимось по-особливому назвати предмет, явище (порівн. у Маяковського: «сталевий виливається леєвий»), зокрема складноскорочених слів okazіонального характеру: «авіафокус», «мікрожарт», «автобрєд» тощо;

- використання евфемізмів – слів або виразів, які слугують у певних умовах для заміни таких позначень, що видаються тому, хто пише, небажаними, не цілком ввічливими, грубими. Наприклад: «затримався» замість «запізнився»; «запозичив», «узяв» замість «украв»; «подяка», «подарунок» замість «хабар» тощо;

- використання певних слів (у т. ч. незнаменної лексики), словосполучень, фразеологізмів, ідіоматичних виразів, прислів'їв, приказок, «крилатих» слів та виразів;

- використання слів, виразів, фразеологізмів у значеннях і зв'язках, непригаманних літературному стандарту цієї мови, зокрема:

а) обумовлених впливом територіальних діалектів (говірок) цієї мови;

б) зумовлених впливом іншої мови;

в) характерних для мовлення минулих років (дореволюційної епохи, 20-х, 30-х, 40-х і т. д. років ХХ століття);

г) характерних для представників різних соціальних груп, вікових груп, професій, для різних галузей науки, ремесла тощо;

д) таких, що мають оказіональний характер;

- використання навмисно перетворених фразеологізмів, які отримують внаслідок цього нове, переосмислене значення, певні співвідношення використовуваних лексичних засобів (наприклад: багатоскладових і односкладових слів, конкретної та абстрактної лексики тощо). Часткові ознаки граматичних навичок:

- порушення певного правила граматики – помилки, пов'язані з порушенням порядку слів, у побудові словосполучень, простих і складних речень, у вживанні службових слів, відмінкових, родових форм тощо, зокрема й зумовлені впливом іншої мови, територіального діалекту даної мови, просторіччя, розмовної мови тощо;

- використання певних типів синтаксичних конструкцій при побудові словосполучень, речень;

- використання певних способів вираження головних і другорядних членів речення;

- використання певних форм зв'язку між реченнями;

- використання як зачина (першого речення прозової строфи або всього тексту) певних синтаксичних засобів, що оформлюють момент початку думки;

- використання певних способів синтаксичного оформлення кінцівки (останнього речення прозової строфи або всього тексту), що виявляється у зміні її синтаксичного вигляду порівняно з попереднім текстом (зміна порядку слів, структури речення, модального плану речення тощо);

- використання прозових строф: із типовою трикомпонентною структурою (зачин, середня частина, кінцівка) або дво- чи навіть однокомпонентною (без зачина і без кінцівки), що збігається в останньому випадку з реченням;

- певні співвідношення використовуваних мовних засобів: простих і складних речень; різних типів складних речень, речень певної довжини, певної глибини розгалуження синтагматичного ряду, простих речень, різних видів виокремлень; іменних складових присудків і дієслівних присудків, різних частин мови тощо.

Окремі ознаки стилістичних навичок:

- використання певних лексико-граматичних засобів у певних стилістичних функціях (наприклад: використання архаїзмів для додання висловлюванню відомої частки урочистості, іронічності тощо);

- використання тропів – мовленнєвих зворотів, у яких слово або вираз ужито в переносному значенні (порівняння, метафора, метонімія, синекдоха, гіпербола і літота, іронія, алегорія, уособлення, перифраза);

- використання певних стилістичних фігур (анафора та епіфора, паралелізм, антитеза, градація, інверсія, еліпсис, замовчування, риторичне запитання тощо), прийомів «мовної гри» – каламбурів тощо;

- певні особливості архітекtonіки викладу;

- порушення певних норм лексичної стилістики, стилістики частин мовлення та синтаксису.

Список використаних джерел

1. ВУЛ С.М. Теоретические и методические вопросы криминалистического исследования письменной речи : методическое пособие. М. : ВНИИСЭ, 1977. 109 с.
2. Правила русской орфографии и пунктуации. М. : Учпедгиз, 1954. 175 с.
3. Теоретические и методические основы решения вопроса о родном (украинском, белорусском) языке автора документа, выполненного на русском языке. М. : ВНИИСЭ, 1982. 160 с.

Ковкіна Євгенія,
кандидат філологічних наук,
завідувач сектору мистецтвознавчих,
лінгвістичних досліджень
Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз
ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса»,
м. Харків,
ORCID: <http://orcid.org.0000-0001-8693-9868>,
e-mail: evkovkina@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ АВТОРОЗНАВЧОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ З МЕТОЮ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИ АВТОРА ЗА ТЕКСТАМИ СМС-ПОВІДОМЛЕНЬ

У середині ХХ ст. авторознавча експертиза мовлення оформилася як самостійний вид досліджень, її розробниками є видатні криміналісти Л. Ю. Ароцкер та С.М. Вул. Перша методика цього виду судової експертизи була сформована в 1977 році (автор С. М. Вул), відтоді вона удосконалювалася автором у 2007 році. З того часу минуло майже 15 років, з плином яких відбулися суттєві зміни у змісті й формі текстів, що надходять для проведення авторознавчих досліджень писемного мовлення, їхньому способі виконання, жанровій і тематичній належності. Зокрема, значно скоротився обсяг текстів, тепер він може становить до 50-70 словоформ; збільшилася кількість текстів офіційно-ділового й наукового стилю; значна кількість досліджуваного текстового матеріалу має електронний формат (виконана за допомогою відповідних комп'ютерних програм) та ін. Означена видозміна об'єктів дослідження на сьогодні потребує відповідної трансформації методичних підходів до проведення авторознавчих ідентифікаційних досліджень.

Наприклад, за останні 10 років понад 80% авторознавчих досліджень мовлення, висновки яких мають категоричний характер, були проведені експертами Національного науково-дослідного центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» за текстами обсягом від 50 до 150 слововживань. За результатами спостереження, поширеними об'єктами авторознавчого дослідження

мовлення є розписки, явки з повинною, передсмертні записки, анонімні листівки, смс-повідомлення різної тематики в інтернет-месенжерах та ін.

На основі узагальнення сучасного практичного доробку з практики проведення лінгвістичних авторознавчих експертиз мовлення визначено, що об'єктами авторознавчого дослідження щодо встановлення особи автора все частіше стають тексти смс-повідомлень. Складність такого виду об'єктів полягає у кількох змістовних аспектах. По-перше, у слідчих органів практично відсутня можливість надати зразки писемного мовлення особи, яка перевіряється, оскільки такі повідомлення або написані анонімно, або особа не мала з адресатом іншого листування, окрім того, що є об'єктом дослідження. По-друге, за формою такі повідомлення являють собою не суцільний текст, а є окремими речення, що надсилаються адресантом, власне це продукується такими ознаками інтернет-спілкування, як уривчастість, обірваність, зосередженість уваги на повідомленні фактичної інформації, відсутність звичних розмовних зворотів, використання в тексті емотиконів (емодзі), спеціальних символів на позначення емоцій, та ін.

Ураховуючи наведені вище особливості наданих на дослідження текстів, вирішити ідентифікаційне завдання стосовно встановлення автора текстів смс-повідомлень практично не можливо. Експерт за наявності достатнього об'єму наданих на дослідження об'єктів може відповісти, наприклад, на питання, чи написані певні тексти (або група текстів) однією особою, визначити освітній рівень автора повідомлень, його соціально-біографічний портрет. Слід зазначити, що, зважаючи на короткий обсяг об'єктів дослідження надання висновку за результатами вирішення наведених вище питань можливе лише у ймовірній формі або у формі «нвм» (не виявляється можливим).

Наприклад, згідно з постановою слідчого, на вирішення лінгвістичної авторознавчої експертизи мовлення дослідження до ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса» були надані групи текстів: А) тексти чату з абонентом за номером оператора стільникового зв'язку ПрАТ «ВФ Україна»; Б) тексти чату з абонентом за номером оператора стільникового зв'язку ТОВ «Лайфселл». На вирішення експертизи слідчим поставлені такі питання: «1. Чи є особа М. автором наданих на дослідження повідомлень чату з абонентом за номером оператора стільникового зв'язку ПрАТ «ВФ Україна» і повідомлень чату з абонентом за номером оператора стільникового зв'язку ТОВ «Лайфселл», надісланих особі К.?» «2. Чи є автором двох групи текстів одна особа?».

Згідно зі спеціальними авторознавчими методиками дослідження мовлення, вирішення питання, чи є певна особа автором наданих на дослідження текстів повідомлень (груп текстів), потребує достатньої кількості зразків писемного

мовлення. З огляду на вказане, експертом було заявлене клопотання про надання додаткових матеріалів для проведення експертизи, а саме: вільних, умовно-вільних та експериментальних зразків писемного мовлення особи М. Оскільки до ННЦ ІСЕ не були надані зразки писемного мовлення особи М., питання постанови, чи є особа М. автором наданих на дослідження повідомлень чату з абонентом за номером оператора стільникового зв'язку ПрАТ «ВФ Україна» і повідомлень чату з абонентом за номером оператора стільникового зв'язку ТОВ «Лайфселл», надісланих особі К., не вирішувалось.

Під час вирішення питання № 2 постанови, експертом досліджувалися групи текстових повідомлень, відповідно до чинних методик авторознавчого дослідження. Кожна з групи текстів досліджувалися разом як один мовленнєвих об'єкт. У результаті окремого дослідження встановлено:

А. Досліджувані тексти групи А) виконані у руслі розмовного стилю російського писемного мовлення, характер спілкування – приватний.

Після проведення кількісного аналізу загальних навичок писемного мовлення (на рівні правильності мовлення) визначено, що текст містить 7 пунктуаційних помилок (на 49 слововживань), що відповідає низькому рівню розвитку пунктуаційних навичок, орфографічні, граматичні та лексичні помилки відсутні.

У процесі якісного аналізу досліджуваного тексту встановлено:

на пунктуаційному рівні: - пропуск розділових знаків при виділенні звертанні («*бойся пидар*», «*сам знаєшь гандон*»); - пропуск розділових знаків у складнопідрядних реченнях («*Если будешь так продолжатъ очень скоро узнаешь мразь*»);

на лексичному рівні: вживання інвективної лексики («*пидар*», «*гнида ебучая*», «*гандон*»).

Отже, після проведення кількісного аналізу загальних навичок писемного мовлення у групі текстів А встановлено низький рівень пунктуаційних навичок, високий рівень орфографічних, граматичних і лексичних навичок; після проведення якісного аналізу встановлено: на пунктуаційному рівні – пропуски розділових знаків при звертанні та у складнопідрядних речень, на лексичному рівні – вживання інвективної лексики.

Б. Досліджувані тексти групи Б) виконані у руслі розмовного стилю російського писемного мовлення, характер спілкування – приватний.

Після проведення кількісного аналізу загальних навичок писемного мовлення (на рівні правильності мовлення) було встановлено, що наданий текст містить 11 пунктуаційних помилок, що відповідає низькому рівню розвитку пунктуаційних навичок, 3 орфографічні помилки (на 110 слововживань), що відповідає близькому

до високого рівню розвитку орфографічних навичок, граматичні та лексичні помилки відсутні.

У процесі якісного аналізу досліджуваного тексту встановлено:

на пунктуаційному рівні: пропуск розділових знаків при виділенні звертання («*бойся падла ебаная*», «*я тебя гнида предупредил*»); пропуск розділових знаків у складних реченнях з різними видами зв'язку («*В суде против меня будешь газовать, пизда тебе и твоим родным я тебя кончу*»);

на лексичному рівні: вживання інвективної лексики («*пидар*», «*собака ебаная*», «*гнида*»).

Отже, після проведення кількісного аналізу загальних навичок писемного мовлення у групі текстів Б) встановлено низький рівень пунктуаційних навичок, близький до високого рівень орфографічних, граматичних і лексичних навичок; після проведення якісного аналізу встановлено: на пунктуаційному рівні: пропуски розділових знаків при звертанні та у складних реченнях з різними видами зв'язку, на лексичному рівні – вживання інвективної лексики.

При порівняльному аналізі груп текстів А) і Б) були виявлені такі збіжності ознак писемного мовлення:

на рівні загальних ознак розвитку мовленнєвих навичок:

Тексти групи А	Тексти групи Б
рівень розвитку пунктуаційних навичок – низький	рівень розвитку пунктуаційних навичок – низький
рівень розвитку орфографічних навичок – високий	рівень розвитку орфографічних навичок близький до високого
відсутність лексичних та граматичних помилок	відсутність лексичних та граматичних помилок

на пунктуаційному рівні:

Тексти групи А	Тексти групи Б
пропуск розділових знаків при виділенні звертання: « <i>бойся пидар</i> »	пропуск розділових знаків при виділенні звертання: « <i>бойся падла ебаная</i> »

на лексичному рівні:

Тексти групи А	Тексти групи Б
вживання інвективної лексики: «гнида», «пидар», «сука», «гандон»	вживання інвективної лексики: «гнида», «пидар», «собака ебаная», «гандон»

на орфографічному рівні:

Тексти групи А	Тексти групи Б
збіжності у написання лексем: «пидАр» з літерою –а (за наявності варіантів написання пидЕр, пидОр), «гАндон» з літерою -а (за наявності варіанту написання гОндон)	збіжності у написання лексем: «пидАр» з літерою –а (за наявності варіантів написання пидЕр, пидОр), «гАндон» з літерою -а (за наявності варіанту написання гОндон)

На основі проведеного лінгвістичного авторознавчого дослідження писемного мовлення, враховуючи встановлені збіжності загальних та окремих ознак писемного мовлення у текстах групи А) і групи Б), встановлено, що надані на дослідження групи текстів повідомлень, ймовірно, складені однією особою. З огляду на те, що надані на дослідження тексти є короткими за змістом об'єктами, складаються у сукупності лише з 159 слововживань, не містять достатньої кількості загальних та окремих ознак писемного мовлення, на яких може ґрунтуватися категоричний висновок, експертом у результаті дослідження встановлено, що автором повідомлень групи А) і повідомлень групи Б), ймовірно, є одна особа.

Отже, враховуючи практичних доробок, вирішення ідентифікаційних, діагностичних і класифікаційних завдань лінгвістичної авторознавчої експертизи писемного мовлення за текстами, обсяг яких не перевищує 100 лексем, можливе. Слід зазначити, що для вирішення окремих авторознавчих завдань необхідно, щоб були виконані певні умови, індивідуальні для різних видів досліджень. Так, для категоричного вирішення ідентифікаційних, діагностичних завдань, експерту має надаватися достатня кількість порівняльного матеріалу, тобто вільні, умовно-вільні й експериментальні зразки писемного мовлення ймовірного автора досліджуваного тексту (текстів), котрі за своїм змістом і стилем є зіставними з об'єктом дослідження. У разі, якщо порівняльного матеріалу недостатньо, або наявні зразки писемного мовлення особи, що перевіряється, відрізняються за стилем і змістом від досліджуваного тексту, а відповідні експериментальні зразки не можуть бути

надані, висновок експерта носитиме ймовірний характер або надати його не видаватиметься можливим.

Що ж до вирішення класифікаційних завдань, то основним джерелом інформації про соціально-біографічні, вікові та гендерні характеристики автора є сам досліджуваний текст. Здебільшого подібні питання ставляться перед експертом тоді, коли наданий на дослідження об'єкт носить анонімний характер і органам слідства чи суду необхідно встановити особу ймовірного автора. Наведене дозволяє дійти висновку про те, що чинні методики вирішення ідентифікаційних, діагностичних і класифікаційних питань авторознавчої експертизи писемного мовлення потребують удосконалення й доопрацювання, зважаючи на значне зменшення об'єму наданих на дослідження об'єктів (до 100 слів).

Медвідь Неля,

*кандидат філологічних наук,
доцент, судовий експерт сектору
почеркознавчих досліджень,
технічного дослідження
документів та обліку відділу
криміналістичних видів досліджень
Сумського науково-дослідного
експертно-криміналістичного
центру МВС України, м. Суми,
Україна,
orcid.org/0000-0001-6203-3412,
e-mail: nelya0507sumy@gmail.com*

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ПИТАННЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТАКТИКИ ДОВЕДЕННЯ ДО САМОГУБСТВА

Анотація. Розглянуто поняття «доведення до самогубства» в лінгвістичному та юридичному значеннях. Висвітлені теоретичні аспекти та методичні рекомендації відносно виявлення й характеристик основних ознак доведення до самогубства на психологічному, вербальному та позавербальному рівнях. Окреслено можливі варіанти встановлення наявності ознак доведення до самогубства у процесі проведення семантико-текстуальної експертизи.

Ключові слова: доведення до самогубства, лінгвістичні ознаки, інтенції мовця, екстралінгвальні засоби, психологічний вплив.

Словник української мови подає наступні визначення понять:

Доведення : 1. Дія за значенням довести, доводити [1, с. 308].

Доводити (довести) до згуби – губити, занапащати кого-небудь. *Одарка заплакала слізьми та й почала розказувати все: як її замикали на ніч саму у горницю, як грозили й били, як до згуби довели...* (Марко Вовчок, I, 1955, 43) [4, с.336].

Самогубство, а, сер. Позбавлення себе життя. // перен. Можлива власна загибель, ймовірне знищення самого себе, зумовлені ризикованою дією, відчайдушним вчинком і т. ін. [1, с. 1288].

За законодавством України, **доведення до самогубства** – це діяння, які спричинили позбавлення себе життя потерпілим або спробу позбавити себе життя. Такі діяння можуть виражатися в жорстокому поводженні чи систематичному приниженні людської гідності особи, шантажу, примусу до протиправних дій, зокрема й щодо особи, яка перебуває в матеріальній чи іншій залежності від винного. При настанні самогубства або замаху на самогубство застосовується ст. 120 ККУ України. Для притягнення до відповідальності за ч. 2 ст. 120 ККУ України необхідно, щоб суб'єктом була особа, від якої потерпілий перебував у матеріальній або іншій залежності.

Щоб визначити міру прояву діянь, що спричинили самогубство, експерту-лінгвісту слід враховувати лінгвістичні, ситуативні й особистісно-значимі ознаки, які мають бути виявлені в контексті або мовленнєвій ситуації з урахуванням форми прояву мовної агресії, інтенції адресанта та сприйняття адресатом.

До **лінгвістичних ознак** відносимо:

- семантичну ознаку з урахуванням характеру оцінювання (негативна оцінка людини, її зовнішності, вчинків, поведінки принизливого, глузливого, цинічного характеру);

- експресивну характеристику, тобто характер експресивно-емоційної оцінки (лайлива, вульгарна, зневажлива тощо);

- соціально-функціональну характеристику (вульгарно-просторічна, жаргонна, інвективна, обценна лексика).

Лінгвістичні ознаки визначаються за словниками та спеціальною довідковою літературою з урахуванням лексичного значення, сукупності стилістичних ознак і їх аналізу.

Ситуативні ознаки (визначаються з контексту, шляхом аналізу мовленнєвої ситуації, стилістичного аналізу):

- характер ситуації конкретного (-их) мовленнєвого (-их) акту (-ів): місце і обставини дії; соціальна роль адресата і адресанта; публічність / непублічність мовлення; обстановка мовлення (емоційно-підвищена, образлива, загрозна, лякаюча тощо);

- особливості мовлення й контексту мовленнєвої ситуації: тип і характер висловлювань, реплік, їх місце в контексті; інтонаційне оформлення, наявність погрозливих, принизливих невербальних засобів;

- інтенції мовця (принизити, образити, шантажувати, спонукати до певних дій, всупереч бажанню адресата, примушувати до вчинення певних дій, завдавати фізичних страждань тощо).

Особистісно-значимі ознаки (встановлюються на основі предметно-тематичного, логіко-граматичного, інтент-аналізу):

- характер оцінювального судження: *хто/що* конкретно оцінюється (піддається оцінці) – адресат як особистість чи його поведінка, дії, вчинки, із яких слідує, що ця особа поводить не так, як бажає адресант;

- природа емоційно-негативного оцінювання (мета – демонстрація нікчемності адресата або вираження негативного ставлення до його поведінки, вчинків, дій);

- функція нормованих (необразливих) слововживань у даній (-их) мовленнєвій (-их) ситуації (-ях): наявність бажання образити, принизити, зганьбити адресата (у цьому випадку мовець оцінює адресанта як особистість (з позиції його особистісних моральних рис, рис характеру, вдачі тощо)); виразити презирство, зневагу, примусити адресата до певних дій і, як наслідок, виразити негативне власне (суб'єктивне) ставлення (у цьому випадку оцінюються вчинки, поведінка, дії адресата).

Засоби **психологічного впливу** на адресата:

1. Сугестія (навіювання певних вражень, ідей, уявлень, переконань про неповноцінність, розумову відсталість, фізичну недорозвиненість тощо адресата);

2. Ігнорування (ізоляція соціумом).

3. Булінг (цькування, залякування, задирання) (від англ. bully – хуліган, задирака, грубіян, «to bully» - задиратися, знущатися) – тривалий процес свідомого жорстокого ставлення, агресивної поведінки, щоб заподіяти шкоду, викликати страх, тривогу або ж створити негативне середовище для людини. Друге визначення: *булінг* - різновид насильства; навмисне довготривале (повторюване) фізичне чи психологічне насильство з боку індивіда чи групи, які мають певні переваги (фізичні, психологічні, адміністративні тощо) стосовно індивіда, і що відбувається переважно в організованих колективах з певною особистою метою (наприклад, бажання заслужити авторитет у бажаних осіб) [5, с. 159-160].

4. Кібербулінг – приниження людини через образливі репліки в sms-повідомленнях, електронних листах, коментарі у чатах; використання зображень залякування, розповсюдження пліток тощо.

Засоби **вербального впливу** на адресата:

1. Вживання висловлювань, в об'єктивному змісті яких міститься приниження людської гідності адресата (обзивання, глузування, висміювання тощо).

2. Вживання висловлювань (мовленнєвих конструкцій), в об'єктивному змісті яких міститься примус до певних дій, що суперечать волі й бажанню адресата з ознаками погрози (*... ти будеш це робити, інакше пошкодуєш!*).

3. Наявність інтенції мовця зі значенням примусу до вчинення певних дій, всупереч бажанню адресата.

4. Наявність інтенції мовця зі значенням схиляння до вчинення суїциду (за наявності у адресанта реальних намірів довести адресата до скоєння самогубства).

До лексико-граматичних засобів вираження тактики доведення до самогубства можна віднести:

а) використання лексем зі значенням образи, глузування, обзивання, вимагання (грошей, їжі, речей), примусу, заборони, покарання тощо;

б) використання риторичних запитань, питальних речень (*... ти знав., а чому не зробив?*);

в) використання висловлювань, речень з дієсловами-присудками у формі наказового способу минулого й майбутнього часу (*ти цього не зробив., але ти це зробиш!*).

Екстралінгвальні (позамовленнєві) засоби впливу на адресата:

образливі жести (наприклад, плювки);

нанесення тілесних ушкоджень;

заподіяння шкоди речам;

конфліктність ситуації, яка вселяє (породжує) страх, тривогу;

загрозлива інтонація; грубий, підвищений, лякаючий, жахаючий тон голосу;

крик.

Висновок. Семантико-текстуальне діагностування реалізації в досліджуваних текстах мовленнєвого акту доведення до самогубства передбачає виявлення ряду ознак і характеристик:

1) наявність негативних висловлювань про адресата, тобто висловлювань, які негативно його характеризують;

2) ці висловлювання мають бути адресовані саме цій особі (конкретно);

- 3) негативні висловлювання мають давати узагальнену характеристику особистості адресата або його вчинкам, діям, поведінці;
- 4) негативні висловлювання мають бути оцінювальними судженнями і зачіпати особистісні моральні якості адресата або стосуватись його фізіологічних характеристик;
- 5) висловлювання мають мати непристойну мовну форму вираження (використання позалітературної інвективної лексики);
- 6) наявність ознак пропаганди самогубства: а) ідей (поглядів) щодо необхідності (правильності, доцільності) вчинення самогубства як єдиного і правильного шляху виходу із ситуації, яка склалася; б) наявність інформації, де можна здійснити самогубство, роз'яснення щодо способів їх скоєння та героїзація і возвеличення таких вчинків; в) наявність закликів до вчинення самогубства, вимог, погроз;
- 7) процес впливу на адресата має бути довготривалим і систематичним у часі здійснення;
- 8) вираження деструктивної інтенції мовця (образити, принизити, шантажувати, знизити рівень самооцінки, схилити до певних дій, завдати фізичного болю, страждань тощо);
- 9) наявність екстралінгвальних засобів впливу на адресата.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Звіт про науково-дослідну роботу за темою П.1.1-2018/4 Розробка методичних рекомендацій щодо судово-лінгвістичного експертного дослідження текстуальних джерел інформації пропагандистського характеру / кер. НДР С. А. Долинківська. Київ : КНДІСЕ, 2021. 165 с.
3. Звіт про науково-дослідну роботу. Методика лінгвістичних досліджень висловлювань образливого характеру у писемному мовленні / кер. НДР Л. В. Свиридова. Харків : ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, 2016. 87 с.
4. Словник української мови: в 11 т., 1971. Т. 2. С. 336.
5. Ожійова О. М. Булінг. Шкільний булінг: поняття та основні форми. Харків : Вчені записки Харк. гуманіт. ун-ту «Нар. укр. акад.», 2009. С. 158–163.

Шумський Роман,
*судовий експерт групи досліджень
у сфері інформаційних технологій
Волинського НДЕКЦ МВС,
м. Луцьк*

ВІКТИМБЛЕЙМІНГ, АБО Ж ПЕРЕКЛАДАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НА ЖЕРТВУ ЯК ОДНА З ОЗНАК ВИПРАВДОВУВАННЯ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

03 березня 2022 року Кримінальний Кодекс України було доповнено статтею 436-2 – виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників [1].

Вищезазначені дії були криміналізовані законодавцем насамперед тому, що вони є важливою складовою інформаційної війни російської федерації проти України.

Протягом року після доповнення Кримінального Кодексу України цією статтею, ґрунтовних досліджень факту виправдовування збройної агресії російської федерації проти України з погляду семантико-текстуальної експертизи, за невеликим винятком, не було опубліковано. Зокрема, варто згадати спільну працю О. Сидоренко, О. Бондаренко та І. Сипченко: «Лінгвістична інтерпретація юридичної термінології в семантико-текстуальних дослідженнях» [4], у якій наведено лексичне тлумачення юридичного поняття «виправдовування збройної агресії» та подано приклад семантико-текстуального дослідження тексту із застосуванням лінгвістичної інтерпретації юридичних термінів.

Виправдовування збройної агресії російської федерації проти України передбачає обґрунтування, доведення законних історичних, соціальних, культурних, або ж просто логічних підстав для збройного вторгнення в Крим у лютому-березні 2014 року з подальшою окупацією півострова, війни на сході України з квітня 2014 року, створення так званих «Донецької» та «Луганської Народних Республік», а також російського вторгнення в Україну з 24 лютого 2022 року, яке розпочалося після тривалого військового нарощування та визнання Росією квазідержавних утворень «ЛНР» та «ДНР».

Однією з форм виправдовування збройної агресії російської федерації проти України є твердження, що збройна агресія російської федерації та подальша

окупація окремих територій України була викликана неправомірними чи злочинними діями окремих державних, політичних чи громадських діячів, партій, рухів чи організацій, з огляду на що вона є виправданою [2].

Тут варто згадати поняття «Віктімблеймінг», яке прийшло до нас із американської психології.

Віктімблеймінг – це звинувачення жертви злочину в тому, що з нею сталося. У широкому сенсі — перекладання відповідальності за протиправні дії, шахрайство, насильство, на саму жертву.

У контексті виправдовування збройної агресії російської федерації проти України, йдеться про твердження на кшталт:

- російська федерація розпочала збройну агресію проти України через те, що, політичне керівництво України, а також її народ прагне до євроатлантичної інтеграції.

Ілюстративний текстовий фрагмент: *«А куда они дернулись-то? Не надо было смотреть по сторонам... Запада им, видишь, захотелось. Теперь пускай думают что делать»*. Таким чином, стверджується, що в збройній агресії рф проти України винна сама Україна та її політичне керівництво, яке «посміло» «*смотреть по сторонам*» і яке захотіло «*Запада*».

- у збройній агресії російської федерації проти України, загибелі військовослужбовців та цивільних громадян винне українське політичне керівництво.

Ілюстративний текстовий фрагмент: *«На кадрах – одно из кладбищ города Днепропетровска. Как видим, здесь находятся сотни могил молодых украинцев. Вот вам и наглядные результаты правления Зеленского и его преступной шайки»*. Таким чином у загибелі українських військовослужбовців та цивільних громадян України звинувачується Президент України Володимир Зеленський, «*правление*» якого, буцімто, призвело до загибелі людей;

- у збройній агресії російської федерації проти України винне українське суспільство.

Ілюстративний текстовий фрагмент: *«Ну я скажу тако: якщо би ми усі жили по Конституції, то на нас би ніхто ніколи не нападав»*. Таким чином мовець перекладає відповідальність за початок збройної агресії рф проти України на її громадян шляхом імпліцитного твердження, що збройна агресія проти України розпочалась через те, що українці не дотримувалися Конституції України.

- у загибелі цивільних громадян України винні вони самі ж, оскільки чинили супротив.

Ілюстративний текстовий фрагмент: *«Если бы они не сопротивлялись, то остались бы живы»*. Таким чином відповідальність за загибель цивільних громадян України перекладається з російських військовослужбовців на самих загиблих, які почали *«сопротивляться»*.

Також окремо варто звернути увагу на твердження подібного змісту, які поширюються особами, погляди яких аж ніяк не можна назвати проросійськими. Зокрема це стосується певних опозиційно налаштованих до чинної влади громадян України, які, намагаючись обґрунтувати перевагу свого улюбленого кандидата та принизити іншого політика, ймовірно несвідомо, але виправдовують збройну агресію російської федерації проти України.

Неодноразово в соціальних мережах трапляються висловлювання на кшталт:

«Людей в Бучі вбили не росіяни, а 73 відсотки дегенератів, які обрали президентом клоуна»

«Президент клоун – запорука війни та смерті держави України»

«Правління Порошенка: окуповано Крим і частину Донбасу, загинуло 15 тисяч військових; правління Зеленського: окуповано пів країни, загинуло щонайменше 50 тисяч військових і 5 тисяч цивільних. Що ще незрозуміло?»

На перший погляд здається, що тут більш доцільно міркувати про заперечення збройної агресії рф (за формальними ознаками так і є), оскільки у цих дописах не згадується росія як держава-агресор, однак перечитуючи, з'являється розуміння, що автора цих дописів немає мети ствердити, що російська федерація не причетна до вбивств цивільних громадян, гвалтувань тощо, вони переслідують іншу мету – ствердити, що до цих вбивства призвела непрофесійність, халатність, «дурість», злочинність тощо представників чинної влади, зокрема Президента України Володимира Зеленського. Очевидним є те, що в автора, чи особи, яка поширює дописи подібного змісту немає інтенції заперечити збройну агресію рф проти України, чи ствердити, що в керівництва рф були якісь логічні, або ж законні підстави розпочати збройну агресію. Отже, намір, який переслідує автор, чи особа, яка поширює такий допис – критика одного українського політика і підкреслення сильних сторін, досягнень іншого українського політика, але аж ніяк не заперечення чи виправдовування збройної агресії рф проти України.

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що станом на сьогодні, явище виправдовування збройної агресії російської федерації проти України з точки зору семантико-текстуальної експертизи, є малодослідженим і в умовах воєнного стану потребує якісного опрацювання досвідченими фахівцями галузі.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України (2341-III). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
2. Олейніков Д., Сердечна А. Науково-практичний аналіз термінів, використаних в диспозиції ст. 436-2 КК України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Вип. 74, ч. 2. С. 110–118.
3. Постанова Верховної Ради України Про визнання Російської Федерації державою-агресором та створення механізму протидії та ліквідації наслідків агресії Російської Федерації проти України.
4. Сидоренко О., Бондаренко О., Сипченко І. Лінгвістична інтерпретація юридичної термінології в семантико-текстуальних дослідженнях. *Філологічні трактати*. 2022. Т. 14, № 2. С. 105–115.

Наукове видання

**ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ
ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ПРОВЕДЕННЯ
КРУГЛИХ СТОЛІВ**

**ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА: ПЕРСПЕКТИВИ
ТА РОЗВИТОК**

(02–04 травня 2023 року, м. Чернігів)

**ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА, ПРОБЛЕМИ
ТА РОЗВИТОК. АВТОРОЗНАВЧІ АСПЕКТИ**

(05–07 липня 2023 року, м. Хмельницький)

За заг. ред. О. А. Гуменського, К. М. Ковальова

Верстання О. А. Гуменський, Н. С. Житник

Вул. Велика Окружна, 4,
с. Петропавлівська Борщагівка, Київська обл., 08130
ДНДЕКЦ МВС України
тел.: 374-34-26

e-mail: dndekc@mvs.gov.ua

<http://dndekc.mvs.gov.ua>